

CRUCIADELE

EDITURA
ARTEMIS

CRUCIADELE

Autorii:

Michel Balard

Geneviève Bresc-Bautier

Philippe Contamine

Robert Delort

Charles-Emmanuel Dufourcq

Jean Favier

Claude Gauvard

Michel Kaplan

Françoise Micheau

Cécile Morrisson

Michel Parisse

Michel Pastoureau

Évelyne Patlagean

Peter Raedts

Jean Richard

Pierre-André Sigal

Mohamed Talbi

André Vauchez

Introducere de Robert Delort

Les croisades

Éditions du Seuil, 1988

© Société d'Éditions Scientifiques

Introducere

În memoria noastră colectivă, hrănită cu literatură și filme, cruciadele rămân una din marile epopei, cu multiple episoade, ale istoriei universale. Amintirea lor, metamorfozată în legendă, a rămas într-atât de vie încât însăși denumirea li s-a fixat în vocabularul occidental cu sensul bine precizat de acțiune purtată în numele unui ideal comun împotriva unui dușman comun.

Evident, noi nu vrem să ne referim aici decât la cruciadele *stricto sensu*, acelea pur religioase în principiu, întreprinse cu acordul Sfântului Scaun, care au avut ca țintă precisă cucerirea mormântului lui Christos de la Ierusalim și al căror simbol a fost crucea purtată pe îmbrăcămintea participanților.

Această mișcare trebuie mai întâi riguros reasezată în contextul demografic și social al Occidentului creștin din secolul al XI-lea. Tocmai se termina atunci „criza”, accentuată de invaziile sarazinilor, normanzilor și, în sfârșit, de cea a ungurilor, care mai mult au demoralizat și sărăcit decât au depopulat un ansamblu eterogen de popoare, a căror singură trăsătură comună era creștinismul lor și faptul că îl recunoșteau drept șef (spiritual) pe papa de la Roma. Pacea relativă stabilită de forțele feudale și dispariția agresorului extern, au permis,

printre alte cauze, demarajul, avântul demografic al Occidentului: din secolul al XI-lea până în al XIII-lea, de exemplu, populația Angliei se triplează; numeroase regiuni ale Franței (Île-de-France, Flandra...), ale Germaniei (ținuturile renane...), ale Italiei (câmpia lombardă...) cunoscuseră, încă și mai devreme, o asemenea evoluție. Unii țărani, care voiau să scape de „îngrădiri” și care trăiau din greu pe micul lor petic de pământ, au contribuit și ei la amploarea mișcării. Pe de altă parte, clasa cavalerilor întreținea cu mare greutate niște urmași prea numeroși, față de un pământ tot mai îmbucătățit: legea primului născut, încă nu peste tot în vigoare, nu mai lăsa celorlalți frați altă alegere decât Biserica sau meseria armelor. În diferite regiuni, ca în Burgundia, spre exemplu, patrimoniul nu era împărțit, ci doar administrat de totalitatea moștenitorilor – frați, unchi, nepoți (*la frèrèche*); dar și aici, singura soluție viabilă pretindea ca o parte din membri să nu se căsătorească niciodată, să devină clerici sau să plece în lumea largă.

Cruciadele au putut deci să le ofere acestor luptători fără ocupație, chiar și unor țărani, posibilitatea de a-și îmbunătăți starea, de a agonisi o avere prin împărțirea prăzii sau prin jaf; iar celor care rămâneau acasă, printr-o mai corectă repartizare a bunurilor. Poate că, astfel, plecarea luptătorilor profesioniști, turbulenți și

lacomii, să fi permis și respectarea mai atentă a interdicției *Trêve de Dieu*, impusă de Biserică¹, păstrând liniștea în Occident prin posibilitatea ce li se oferea acestora de a-și consuma peste mări energia.

În luptă, războinicul occidental, perfect apărat de coif (*heaume*), de cămașa de zale sau de platoșă (*broigne, haubert*), de scut (*ecu*), este prea puțin vulnerabil la armele tradiționale – săgeți și sulițe. În lupta corp la corp, ce urmează după lansarea lăncii, el dispune de arme redutabile, în stare să sfărâme o armură (secură, spada bine călită...). Bine înfipt într-o șa înaltă, sprijinit în scări puternice, purtat în galopul greoi al unui cal robust și serios antrenat, un asemenea luptător devine de temut pentru orice adversar mai ușor înarmat, care nu poate evita șarja. Și, în orice caz, având în vedere cum este protejat, cavalerul rareori este ucis în cursul luptei: în cel mai rău caz e rănit sau luat prizonier și, prin asta, obligat să se răscumpere, apoi să-și achiziționeze un echipament nou pentru ca s-o ia de la capăt. Aceste cheltuieli enorme sunt suportate de țărani, ajunși acum să dorească, și să spere probabil, plecarea fără întoarcere a tânărului cavaler în aventura sa orientală.

¹ *Trêve de Dieu* (armistițiul Domnului): interdicție impusă de Biserică, în secolul al XI-lea, tuturor actelor dușmănoase sau violențelor, săptămânal, începând cu seara de miercuri până în dimineața zilei de luni. (Toate notele de subsol din acest volum aparțin traducătorului.)

Unii occidentali îl aveau pe adversar (păgân) lângă casă, și deci luptau cu el acolo: astfel, germanii, la hotarul de răsărit, spaniolii, la hotarul de sud... În schimb, cavalerii francezi, proveniți din cel mai populat regat al Occidentului, înconjurat de țări creștine, nu întotdeauna amatoare de război, își vedeau tot mai mult frânată ardoarea combativă datorită amplorii luate de interdicția *Trêve de Dieu*, sau pacea Domnului, pe care Biserica încerca să le-o impună. Prin urmare, erau obligați să plece în lume. Normanzii, după rapida lor cucerire a Angliei (1066), s-au îndreptat către sudul Italiei sau Sicilia (1071, ocuparea orașului Palermo). Burgunzi, populații din Champagne și din Toulouse, aquitani au trecut Pirineii pentru a sări în ajutorul micilor sate creștine de acolo (Léon, Galicia, Castilia, Navarra, Aragon, comitatul Barcelonei) ca să declanșeze *Reconquista* împotriva regatelor din Taifas, născute ca urmare a fărâmițării califatului Cordovei. Orchestrarea clunisiană a pelerinajului de la Compostela², precum și a mitului lui Roland, atrag atenția creștinătății asupra acestor țări de Peste Munți, iar armata ducelui de Aquitania, încurajată de papă, cucerește pentru regele Argonului, în 1064, Barbastro. Castilia recuperează, în 1085,

² Santiago de Compostela: veche catedrală din Spania (Galicia), loc de pelerinaj foarte frecventat de creștinii din Occident.

Toledo, vechea capitală, oraș de scaun al primatului Spaniei. Este adevărat însă că reacția musulmană, sub Almoravizi³, îi oprește pe creștini, pentru câteva decenii, pe Tajo.

În Sicilia, cucerirea normandă a început încă din anul 1060 cu Roger, fratele lui Robert Guiscard, care organizează marele ducat al Pugliei, luat de la bizantini și de la principii lombarzi din sud. Sfârșitul secolului (1091) nu consfințește doar alungarea definitivă a sarazinilor, ci și distrugerea cuiburilor de pirați, cu eliberarea strâmtorii Siciliei pentru flotele creștine din bazinul occidental al Mediteranei, aparținând Genovei și Pisei, primele orașe care au dat ajutor cruciaților. Pe de altă parte, normanzii țintesc acum spre răsărit. Robert trece Adriatica și-l înfrânge pe împăratul bizantin Alexios Comnenul la Durrës. În 1085, Bohémond de Tarent pare să vrea să pornească asupra Constantinopolului; printre cavalerii occidentali se vântură ideea că grecii sunt bogați, vicleni și fricoși în luptă.

De fapt, în acest sfârșit de veac XI, Bizanțul se află într-o situație foarte grea, deoarece puterea sa comercială, economică, agricolă și militară este măcinată la răsărit de exodul popoarelor nomade, turcii, atât în direcția Anatoliei

³ Almoravizi: dinastie barbară domnitoare în Maroc în Maghrebul occidental și o parte din Spania. între anii 1055-1147. Numele său derivă din cuvântul arab murabit, care înseamnă călugăr ascet (*marabú*).

(selgiucizii), cât și în direcția țărmului Mării Negre (pecenegii, polovțienii): sunt astfel tăiate, puțin câte puțin, legăturile comerciale nord-sud, de la Baltica până în Crimeea, și cele de la răsărit la apus, din China până în inima Asiei.

Economia agricolă capătă o importanță din ce în ce mai mare și, în imperiu, puterea trece în mâinile marii aristocrații funciare. Însă grecii, după ce armata lor este desființată pentru multă vreme de către turci, la Manzikert (1071), trebuie să apeleze la mercenari, occidentali sau chiar normanzi; așa cum a fost cazul cu Roussel de Bailleul, ai cărui ostași curajoși și bine instruiți par să fie singurii în stare să-l oprească pe dușman. Încercarea de a-i atrage în masă și pe gratis pe acești luptători, în numele solidarității și nefericirii creștine putea permite recuperarea, cu ajutorul lor și cu cheltuieli minime, a teritoriilor pierdute de curând, până în Antiohia. Cu atât mai mult cu cât marele Imperiu turc al lui Malik Șah se destramă în anul 1092, la moartea stăpânului; mai rămân din el doar niște nuclee relativ stabile în Anatolia și în jurul Mosulului, situate printre centre creștine mai mult sau mai puțin autonome, ca Cilicia. Mica Armenie⁴ și Edessa⁵. Să mai adăugăm că lumea musulmană este foarte mult slăbită de

⁴ Mica Armenie: regat întemeiat în vremea cruciadelor de către armenii refugiați în Cilicia.

⁵ Edessa: oraș foarte bogat în nordul Mesopotamiei.

pe urma unor lupte interne, ca de pildă conflictul dintre turci și egipteni: cucerirea Palestinei anul în 1078 și recuperarea ei de către Fatimizii⁶ din Cairo, în 1098.

Aceste crize, ca peste tot, sunt temporare, iar numărul, forța și vitejia luptătorilor turci, eventualitatea unei împăcări sau înțelegeri între musulmani, renașterea *jihad*-ului, războiul sfânt, împotriva necredincioșilor, toate acestea fac ca – deși pentru o clipă lupta cruciaților se anunță victorioasă – succesul lor să nu poată rămâne definitiv și ei să aibă nevoie de sprijinul și de efortul permanent al Occidentului. Pe scurt, la sfârșitul secolului al XI-lea, existau o mulțime de condiții favorabile plecării și obținerii, pentru început, de succese din partea oștilor Apusului, îndreptate împotriva țărilor musulmane ale Orientului Apropiat.

Dar, bineînțeles, cristalizarea acțiunilor destinate Ierusalimului și Pământului Sfânt reprezintă ceva cu totul diferit. Cauzele directe ale cruciadelor sunt, în esență, religioase și psihosociologice, și se reflectă în mulțimea de componente ale spiritului atât de greu de definit al acestor cruciade.

La început a fost pelerinajul... Și, printre toate locurile sfinte demne de vizitat în afara Occidentului, unde Roma și Compostela

⁶ Fatimizi: dinastie musulmană domnitoare în Africa de Nord. În secolul al X-lea. Denumirea ei se trage de la Fatima, fiica lui Mahomed.

atrăgeau mulțimi tot mai mari, se impuneau acum Ierusalimul și Locurile Sfinte, acelea pe care Constantin le preferase și unde, în anul 326, o trimisese pe sfânta lui mamă, Elena, să facă cercetări și să înalte clădirile pe care le știm (descoperirea „Adevăratei” Cruci și construirea bazilicii Învierii).

Ideea pelerinajului, în același timp penitență și drum al iertării păcatelor prin venirea în contact cu mormântul și relicvele unei persoane sfinte, este trezită în Occident datorită penitențialelor⁷ Sfântului Columba⁸, difuzate la sfârșitul secolului al XI-lea. Ea capătă amploare începând cu anul 1000, și răspândirea ei durează tot începutul secolului următor, în acea ambianță „milenaristă” de spaimă la venirea sfârșitului lumii, pe care par să o vestească nu numai „criza veacului al X-lea”, ci și foametea, epidemiile și moartea îngrozitoare, în spasme, a celor intoxicați cu secară contaminată. Raoul Glaber ne vorbește despre această „mulțime fără număr îndreptându-se de peste tot către mormântul Mântuitorului de la Ierusalim”, provenind din toate straturile sociale și ajungând până la personaje sus-puse, ca seniori, regi, prelați și nobile doamne, însoțite de multe altele, mai mici în rang. Adorarea

⁷ Penitențial: regulă de îndeplinire a ritualului penitenței.

⁸ Sf. Columba: călugăr irlandez (540-615), întemeietor a numeroase mănăstiri pe continent.

crescândă a acestor Locuri Sfinte făcea să fie cu atât mai greu de suportat ideea că ele se găseau în mâinile infidelilor și, deci, erau permanent supuse pericolului de a fi profanate...

Printre motivațiile acestei foarte lungi călătorii putem descoperi, pe lângă febra religioasă și ideea tot mai răspândită a renunțării de sine, și aspirația către un ideal de purificare și probabil chiar bucuria sacrificiului personal, dacă nu a martiriului, sau cel puțin a morții – deci a mântuirii – pe locul acela unde pătimise, își dăduse sufletul și fusese îngropat Christos Mântuitorul. Acest Ierusalim pământesc, atât de greu și de obositor de atins, nu se distingea în mod obligatoriu de Ierusalimul ceresc, cel al Apocalipsei, unde doar cei aleși au acces și unde Dumnezeu șade împreună cu Dreptii. Pe de altă parte, exista credința că pelerinajul în sine permitea nu numai anularea pedepsei cerută de păcat, ci chiar absolvirea totală de acest păcat, ceea ce, deci, asigura mântuirea: această credință era mai mult sau mai puțin prezentă în mod conștient în niște spirite adesea rudimentare, incapabile să discearnă limitele teologice ale generoaselor indulgențe distribuite de papă. Și efectul material al protecției acestuia asupra bunurilor celor plecați, asupra ajutorului acordat cruciaților, printr-un moratoriu al datoriilor sau prin

privilegiul reprezentării în adunare, putea duce la presupunerea, nu neapărat formulată, că forțele spirituale își aveau și ele puterea lor.

Importanța personală a papei este esențială în această privință. Nu avem de ce să mai reamintim aici de influența sa politică, mereu în creștere cu ocazia scandalului investiturilor și, mai ales, după moartea lui Grigore VII (1085), în vreme ce feudalizarea, revoltele și fulgerele canonice slăbesc puterea principalilor suverani ai Occidentului, unii dintre ei excomunicați (împăratul Henric IV, regele Franței Filip I), iar alții pe cale de a fi (regele Angliei William Rufus)... Aceste expediții, conduse în numele papei, nu numai că subliniază unitatea Occidentului în jurul Romei și o întăresc prin solidaritatea acțiunii duse în comun dincolo de hotare, dar ele mai întind și o mână celeilalte părți a creștinătății, de curând separată prin schisma din 1054, însă considerată tot ca o soră ce trebuie ajutată împotriva păgânilor, ea fiind susceptibilă de a-și manifesta recunoștința prin intermediul cezarului său, chiar și contra cezarului germanic.

Dar Sfântul Scaun este mai ales răspunzător pentru teoria „războiului sfânt”, până atunci doar apanajul marii religii adverse, care îl practică împotriva tuturor acelor ce refuză (adevărata) credință a lui Mahomed. De fapt, Sfântul Augustin vorbea deja de un război

„drept”, însă acela purtat de autoritatea legitimă, cu scopul de a se apăra în fața unui agresor sau de a-și recupera un bun. Începând cu Isidor din Sevilla sau cu Grigore cel Mare, noțiunile de război drept, de ilegalitate relativă a războiului dintre creștini, și de luptător care, prin bravura sa, merită să meargă la cer, s-au precizat puțin câte puțin.

Să amintim și de exemplul lui Carol cel Mare, luptător al lui Dumnezeu, de propagarea credinței, de botezul impus saxonilor și avarilor... și de influența *Cântecului lui Roland*, transpus în scris, foarte probabil, pe la sfârșitul secolului al XI-lea. Dar, mai mult decât orice, funcția de luptător este spiritualizată; „ostașul lui Christos” îl poate în mod îndreptățit ajuta pe papă, care posedă pe deplin „dreptul spadei”, pentru a lupta împotriva dușmanilor săi dinăuntru și din afară. Dacă moare pe câmpul de luptă, este mântuit, iar dacă ia parte la campanie, se bucură de diferite privilegii, printre care, în Spania de exemplu, scutirea de penitență pentru păcatele sale. Și Alexandru II a binecuvântat războaiele contra musulmanilor din Sicilia și i-a îmbărbătat pe normanzi („Iesus Christos este cu noi”). Puterea pontificală a fost întărită și ea pe măsură, deoarece țările combatante și-au recunoscut fidelitatea și poziția lor de vasale.

Semnificația de pelerinaj și noțiunea de război

sfânt, mergând deja în paralel, dar încă distincte în Spania de Nord, încep să se întâlnească pe drumul Ierusalimului, atunci când masele de pelerini, care uneori se numără cu miile, pun mâna pe arme. Și fac aceasta în momentul când, capabile să strângă și să constituie un quantum de bogății, jinduite și de beduinii tâlhari, sunt obligate - la început împotriva voinței lor - să se înarmeze pentru a-și atinge scopul și pentru a evita să devină niște robi împrăștiați prin toate târgurile de sclavi. Nesiguranța drumurilor, odinioară bizantine, a crescut de când Anatolia a devenit turcească; și invers, masa tot mai mare a pelerinilor a reușit să trezească temeri în noii stăpâni ai pământului...

Pe scurt, apelul de la Clermont din anul 1095 a avut atât de mare răsunet în primul rând pentru că el exprima numeroase tendințe, mai mult sau mai puțin obscure, ale lumii occidentale și, în al doilea rând, pentru că situația în Mediterana orientală era relativ favorabilă punerii lui în aplicare. Însă este evident că reușita Primei Cruciade devine o enigmă pentru cei care nu se mulțumesc doar să-i relateze desfășurarea, ca, de altfel, și instalarea și supraviețuirea timp de două secole a statelor latine în Orient...

Problema comunicațiilor, a aprovizionării, a întăririi forțelor militare și, în parte, a finanțării

lor a fost rezolvată prin intervenția rapidă și continuă a flotelor italienești, stăpânele mării. Nu numai că acestea au ajutat la cucerirea orașelor de pe coastă, nu numai că i-au transportat pe pelerini, pe turiști, pe cruciați, armele și caii lor, ci au și cărat, cu un profit și mai mare, mărfuri din Extremul Orient (mirodenii din India sau din Insulinda⁹, chiar și mătase din China), aduse cu caravanele de la Golful Persic sau din Turkmenistan; apoi și produse locale, ca stofe, sticlărie, purpură, indigo, vin, zahăr, mășline, nuci... Și astfel s-au consolidat, s-au dezvoltat și au persistat, chiar și după alungarea ultimilor cruciați, călătoriile și schimburile rentabile, mai ales cu un ocol spre Alexandria și Constantinopol, dovadă evidentă că problemele economice și comerciale nu s-au confundat niciodată cu cele politice și religioase.

În ceea ce privește chestiunea majoră a efectivelor de combatanți, întotdeauna restrânse în comparație cu disponibilitățile imediate ale lumii islamice, sigur că ele erau completate în fiecare an de valul de cavaleri din Occident, însă aceștia, veniți ca să se bată, nu prea înțelegeau ce-i cu alianțele locale și cu diplomația, și deseori înveninau cu nerăbdarea lor unele situații mai delicate; pe de altă parte, când își terminau misiunea, plecau fără să le pese de nimic altceva decât de propriile lor

⁹ Insulinda: partea insulară a Asiei de Sud-Est (Indonezia și Filipine).

treburi.

Grupul de armate creștine, formate din cavaleri, sergenți¹⁰, mercenari, era recrutat și înrolat pe loc, datorită unui serviciu feudal foarte strict, a unor contribuții serioase din partea țăranilor autohtoni, a unei fiscalități severe aplicate activităților economice, și a afluxului de „donații” din Occident.

Tot mai mult, însă, aceia care au furnizat vârful de lance al creștinilor au fost ordinele militare, ospitalierii, templierii și teutonii; disciplinați, serios instruiți, bine echipați datorită resurselor în mare parte obținute din posesiunile lor din Apus și a căror vocație, printre altele, era să se bată, ei puteau să alinieze pe câmpul de luptă sute de cavaleri, mii de sergenți și de mercenari. Pe de altă parte, astfel de resurse le îngăduiau să construiască zeci de castele, aproape inexpugnabile, care au întârziat cu o sută de ani irezistibilele cuceriri musulmane...

Cruciada a ținut încleștat Occidentul mai mult de două secole, iar consecințele sale pe termen lung s-au manifestat până și în vremea noastră. Ea a făcut ca acest Occident să-și dea seama de propria sa coeziune, de insinuarea cavalerismului în sânul Bisericii, de dreptul la cuvânt și la acțiune al unor mase sărmene și dezarmate, dornice de o societate frățească și

¹⁰ Sergenți: unități de infanterie și geniu.

dreaptă. Ea a reușit, în același timp, să întărească prestigiul și puterea papei, sau forța monarhiei în absența unor vasali turbulenți; au fost simplificate unele procedee succesoriale în familiile cavalierești și, câteodată, liniștirea țăranilor s-a făcut mai ușor.

Cruciada a permis de asemenea circulația rapidă a capitalurilor, desființarea tezaurilor bisericești, transferul lichidităților provenite din vânzarea bunurilor senioriale și al multiplelor donații dirijate spre Țara Sfântă, prin grija templierilor, bancherii Occidentului. Piața produselor venite din Orient sau din Extremul Orient a fost considerabil lărgită: mirodenii, mătăsuri, stămburi, blănuri scumpe... Procedeele noi în arhitectură, subiectele de roman, poemele epice, prezente și în iconografic, pot fi mai degrabă atribuite curentului cruciat decât răspândirea busolei, a cifrelor „arabe”, a hărților marine sau a caiselor. Multe evenimente prezintă la început aspecte care pledează în favoarea creștinătății, dar sunt urmate apoi de consecințe jalnice, ca de pildă oprirea temporară a turcilor în Anatolia (secolul al XII-lea), sau stabilirea de „imperii” coloniale venețiene sau genoveze în spațiul bizantin. Căci creștinii din Orient, scăpați pentru moment de amenințarea turcă, au fost apoi fulgerați de cucerirea și devastarea Constantinopolului (1204); iar ura care a luat naștere în sufletele

grecilor a făcut ca schisma să devină definitivă și de neiertat. Cât despre creștinii din Armenia și Cilicia, după recucerirea turcească, ei au fost tratați cu mai multă asprime, iar comunitățile evreiești din inima Occidentului, respinse definitiv ca niște ucigașe ale Domnului, în contextul unei exaltări a Crucii și a Patimilor Mântuitorului, au fost strict supravegheate, tracasate, hărțuite și uneori chiar martirizate.

Papa însuși, după triumful său, și-a văzut autoritatea știrbită de abuzul de sancțiuni canonice și de indulgențe, de devierea și îndreptarea cruciadelor împotriva ereticilor sau chiar împotriva unor simpli adversari politici, și de inițierea unei nesățioase fiscalități.

Dar, mai înainte de toate, aspectul cel mai deplorabil rămâne atitudinea față de Islam, total necunoscut, ignorat până chiar și în ceea ce reprezenta Cartea lui sfântă, structurile sale politice, culoarea sa locală, limba și cultura sa. Cruciadele au traumatizat pentru multă vreme lumea musulmană și, pe bună dreptate, ni l-au prezentat pe „franc” sub înfățișarea unui ucigaș al Ierusalimului, a unui temnicher al pelerinilor de la Mecca, monstrul de o stupidă intoleranță, necredinciosul împotriva căruia s-a trezit ideea ațipită a *jihād*-ului, a războiului sfânt. Iar irezistibila înaintare a turcilor a blocat pentru secole expansiunea europeană către est.

Desigur, misionarii, călătorii și negustorii i-au

putut evita pe turci sau pe mameluci ocolind prin nord, către Orientul mongol și chinez; iar Rusia ortodoxă a putut să-și reînșuflețească ardoarea în secolul al XVI-lea. Dar creștinătatea occidentală, cea a Mediteranei și a cruciadelor, a trebuit, cu ocazia celei de a doua sa expansiuni, să ia drumul Sevillei și al Atlanticului, pe ruta de sud cu Vasco da Gama și pe cea de vest cu Cristofor Columb, în timp ce Islamul victorios se îndrepta spre Viena și spre Kahlenberg (1683).

Robert Delort

I Aventura cruciaților

1 Extraordinara călătorie în țara sfântă Charles-Emmanuel Dufourcq

Vreme de aproape două secole un val uriaș duce cu sine din Europa spre Palestina mulțimi de oameni. Sate întregi o pornesc la drum. În anul 1096, cu ocazia Primei Cruciade, „plecarea a fost stabilită pentru jumătatea lunii august, după terminarea secerișului, atunci când hambarele vor fi pline și se vor putea face provizii pentru călătorie”.¹¹

La început, aceste migrații înarmate folosesc drumurile uscatului. Din Franța și din Lorena, din Flandra și din Germania, credincioși plini de evlavie pornesc în bejenie, către est, către sud-est, spre Dunăre. Pleacă în familie, bărbați și femei, cărând după ei cufere încărcate cu toată bruma lor de avere. Cronicarul Guibert de Nogent povestește: „Nimic mai emoționant decât spectacolul acestor sărmani necăjiți care și-au potcovit boii ca pe cai și i-au înhămat la niște căruțe cu două roți, unde și-au îngrămădit tot bagajul lor sărac, așezându-și deasupra odraslele mai mici”. De fiecare dată când se

¹¹ J. Prawer, *Histoire du royaume latin de Jérusalem*, Paris, CNRS, 1969, vol. I, p. 178.

zărește un castel sau când se vede un oraș, acești oameni simpli întreabă dacă nu este cumva Ierusalimul. Pentru a-și face curaj, ei intonează imnuri religioase, mai ales pe acela „al Țării de peste mare”: *Sfântul mormânt să ne ocrotească!*

În secolele al XII-lea și al XIII-lea, la îndemnul unor schimnici care cheamă poporul să ia cu el crucea, au loc curioase migrații. Se țin predici și cuvântări pe care țăranii, atunci când biserica nu mai poate să-i încapă, le ascultă așezați jos pe pajiște: așa s-a întâmplat la Frise, în 1214¹². Înflăcărâte de predicatori desculți și doar cu o tunică de lână pe ei, cetele acestea de țărani, mai mult sau mai puțin în zdrențe, dar oricum ajunși în această stare după câteva săptămâni de marș, înarmați doar cu topoare, lopeți și țepușe cu vârf de fier, merg înainte.¹³ De obicei, asemenea gloate sunt încadrate de câțiva clerici și cavaleri; iar cea mai extraordinară tentativă a unui astfel de marș spre Țara Sfântă o constituie „Cruciada Copiilor” din anul 1212.

Jefuitori fără scrupule

Toate aceste impresionante și vrednice de

¹² Cf. E. Baratier, „Une prédication de croisade”, *Économies, Sociétés, Civilisations, Mélanges*, Ed. Perroy, Paris, Publication de la Sorbonne, 1973. P. 696.

¹³ Cf. G. Fourquin, *Les Soulèvements populaires*, Paris, PUF, 1972, p. 115.

milă „armate” improvizate, așternându-se la drum hrănite cu un misticism rudimentar, se pierd una câte una în mirajul cântărilor lor religioase și degenerează câteodată în hoarde de aventurieri și de jefuitori fără scrupule.

Alternând cu marșurile acestea nebunești ale familiilor de țărani și ale cetelor de tineri, armate adevărate se năpustesc și ele vreme de două secole asupra Pământului Sfânt, străbătând în majoritatea cazurilor – cel puțin la început – toată Europa centrală. Așa au fost expediția lui Godefroy de Bouillon, care pune stăpânire în 1099 pe Ierusalim, și cea a lui Frédéric Barbarossa, din anul 1187, cu ocazia celei de-a Treia Cruciade. Când Saladin recucerește, în același an, Ierusalimul de la creștini, împăratul se hotărăște efectiv să pună pe picioare o armată cu care să ajungă, pe uscat, în Orient. Cu această ocazie, el dă un edict vizând o serie de măsuri ce ne permit azi să ne dăm seama care trebuie să fi fost practicile vremii în timpul marilor expediții militare. Din momentul acela au fost interzise blestemele, jocul de zaruri (pe bani), îmbrăcămintea somptuoasă, purtatul blănurilor și bijuteriilor, tovărășia femeilor, cu două mici excepții: spălătoresele, pentru că sunt indispensabile, și „bătrânele”, pentru că prezența lor nu-i mai poate duce în ispită pe bărbați. Cât despre luptători, aceștia nu erau

înrolați decât dacă aveau cu ce să-și procure arme și provizii pe timp de doi ani, pentru ei înșiși și pentru servitorii lor și, de asemenea, pentru meseriașii necesari satisfacerii unor cerințe materiale.

Care a fost traseul folosit de aceste mari oștiri organizate? În general, ele au ajuns la destinație parcurgând o rută „clasică”: valea Rinului, de la nord la sud; cea a Dunării, de la vest la est; câmpia Ungariei, ai cărei locuitori erau creștini încă de la începutul secolului al XI-lea. În sfârșit, Balcanii trecând prin Belgrad, Sofia și Adrianopole, până la Dardanele, coasta Mării Marmara sau Bosforul, până în apropierea Constantinopolului. Dar și alte itinerare sunt posibile: încă de la Prima Cruciadă, din anul 1096, francezii din Midi, cei aparținând grupului dialectal din sud, aleg calea peste Alpi, prin Italia și Dalmația. De aici ei ajung la Durrës, pe țărmul Albaniei de azi, spre intrarea în canalul Otranto.

Marșul se reia apoi de la vest la est, pe vechiul drum roman Egnatia care leagă Durrës de Constantinopol. Mai există încă o cale, pe uscat: aceea pe care o folosesc la finele secolului al XI-lea crucialii anglo-normanzi. De astă dată ea traversează Franța, Alpii și Italia până în Puglia, unde, peste drum de Durrës, se află porturile stalului siculo-normand: Bari și Brindisi. Este traseul pe care l-au ales, în 1190, Filip August,

regele Franței, și rivalul său, Richard Inimă de Leu, rege al Angliei și duce de Aquitania, care au pornit în cruciadă în același timp cu Frédéric Barbarossa. Filip a trecut pe la Genova, Richard prin Marsilia, dar amândoi au luat-o apoi prin Italia normandă, spre Calabria, până la strâmtoarea Messina. Fie că e vorba de cruciadele populare, fie de expediții înarmate și bine organizate, problemele pe care le pune deplasarea sunt aceleași pentru toți.

Calea e lungă. Cei câțiva cavaleri plecați din Renania în aprilie-mai 1096 nu ajung pe țărmurile Mării Marmara decât în toamnă, o ceată care se subțiază pe zi ce trece. Cu ocazia Primei Cruciade, oastea lui Godefroy de Bouillon, un model de organizare, are nevoie de patru luni și jumătate ca să ajungă de la Moselle la Constantinopol: din august până în decembrie 1096. În cea de-a Doua Cruciadă, trupele împăratului Conrad III părăsesc Nürnberg-ul în aprilie 1147, în direcția Regensburg, pe Dunăre, ca, după cinci luni, să ajungă la porțile Bizanțului; iar regele Franței, Ludovic VII, plecat din Metz în iunie 1147, ajunge acolo, urmând același traseu, în octombrie. Cu ocazia celei de-a Treia Cruciade, armata lui Frédéric I Barbarossa înaintează mai încet: ea are nevoie de zece luni ca să ajungă de la Regensburg la Dardanele (mai 1189 – martie 1190).

Necazuri pe uscat și pe mare

Durata lungă a deplasării se explică prin greutatea materiale întâmpinate pe drum. Animalele de călărie, exceptându-le pe cele ale marilor seniori, sunt deseori prea puțin rezistente, sau ajung astfel după câteva luni de marș: caii, catării, vitele de povară necesită îngrijiri permanente. Șoselele romane, mai mult sau mai puțin bine întreținute, nu se găsesc întotdeauna peste tot. Traversarea munților impune etape scurte la urcuș – de ordinul a maximum douăzeci de kilometri, abia parcurși pe zi –, chiar dacă la coborâre se întâmplă să se străbată mai bine de treizeci într-o zi. În câmpie, totul se schimbă: trebuie evitate văile mlăștinoase, expuse la creșteri bruște ale nivelului apelor, mai ales în Italia. Se folosesc deseori potecile, cu precădere peste dealuri. Câteodată mai. Intervin ploaia și ninsoarea: iarna lui 1096-1097, deosebit de aspră, încetinește înaintarea cruciaților peste Alpii Dinarici și Iliri. În afara marilor orașe podurile sunt rare; ca să treci fluviile sau râurile trebuie să găsești vaduri, să construiești plute sau să te avânți înnot¹⁴. Frédéric I Barbarossa se îneacă în iunie 1190 la porțile Pământului Sfânt.

Căutarea hranei devine adesea o obsesie.

¹⁴ Cf. Y. Renouard, *Études d'histoire médiévale*, Paris, SEVPEN, 1968, vol. II, pp. 677-713.

Călăreții vânează atunci când pot, dar se produc periodic și accidente: un senior, zărind un mistreț, se năpustește asupra lui, își încordează arcul, dar, lansându-și săgeata, se rănește la mână. Or, vârful săgeții este otrăvit și nenorocitul moare, deoarece refuză să i se amputeze brațul.

Aceste cete înarmate devin uneori un adevărat flagel pentru țările pe care le străbat. Evreii și slavii sunt atacați. În Ungaria, în vara lui 1096, pentru a obține hrană, bandele populare germane și franceze comit prădăciuni: regele ungar ripostează, îi atacă pe acești țărani, îi nimicește sau îi împrăștie. Când, puțin după aceea, sosește și armata lui Godefroy de Bouillon, regele, temându-se că și aceste trupe or să comită aceleași excese, pune condiții pentru trecerea prin țara sa și cere ostateci pe care și-i alege singur – printre ei, un frate al lui Godefroy de Bouillon –, ce vor răspunde de jafurile eventual comise. Asemenea negocieri se repetă apoi și cu celelalte armate ale Crucii.

Până la urmă, trebuie negociat un drept de trecere și pe pământul bizantin. Chiar înainte de confruntarea directă care, la începutul secolului al XIII-lea transformă cea de a Patra Cruciadă în război contra Bizanțului, ciocnirile între greci și latini, ce nu se prea iubesc, sunt uneori foarte grave. În anul 1182, micul popor al Bizanțului îl găsește vinovat pe un legat al papei, sosit acolo

singur. Acesta este prins și „molestat”, apoi decapitat. Capul sau este legat de coada unui câine mare, fugărit prin tot orașul în țipetele mulțimii. Așa ne relatează Guillaume din Tyr, unul dintre istoricii cruciadelor.

Bineînțeles că, pentru a trece din Europa în Palestina, traversarea mării este inevitabilă. Câteodată ea se reduce la trecerea Dardanelelor pe vase bizantine, sau a canalului Otranto pe corăbii siculo-normande. Dar se poate ajunge în Țara Sfântă și pe mare, chiar din Apus. De altminteri, acestea sunt și legăturile maritime care au permis regatului ierusalimului să supraviețuiască, aducând pe aici întăriri, arme și provizii. Începând cu anul 1099, orașul Pisa înjghebează o fiolă de o sută douăzeci de corăbii, pentru a lua parte la Prima Cruciadă, sub comanda arhiepiscopului său. Aceasta nu ajunge în portul de destinație decât după căderea ierusalimului (1099); dar legăturile pe mare între Italia și porturile cucerite de cruciali funcționează: Tortosa, în nordul Siriei, din 1098, apoi Haifa în 1100, Acra (azi Akko) în 1104, Tripoli în 1109, Beirut și Sidon în 1110, Tyr în 1124. Câteva orașe genoveze au participat și ele, încă din 1099, la expediția pisană. În 1100, Veneția trimite o flotă de zece nave, și o alta de trei sute de vase, sub comanda dogelui lor, în 1112. Deveniți stăpâni ai principatului Antiohiei, normanzii din Sicilia

răpesc Bizanțului, în anul 1102, orașul Latakia (Laodiceea), care devine baza navală a noului lor stat asiatic. De acum înainte, vreme de două secole, călătoriile pe mare între Europa de apus și Țara Sfântă au loc fără întrerupere.

Navele italienești nu sunt singurele care efectuează voiajul. La începutul verii lui 1190, de exemplu, o escadră britanică părăsește porturile din Marca Mânecii, sosește la sfârșitul lui septembrie la Messina, unde se îmbarcă Richard Inimă de Leu, și-și reia apoi drumul în aprilie 1191, pentru a ajunge la Tyr, în iunie, după ce în drum cucerise Ciprul de la bizantini. Filip August, îmbarcat și el tot de la Messina în ziua de 30 martie 1191, debarcă la Acra la 20 aprilie. În anul 1241, Ludovic cel Sfânt întemeiază portul Aigues-Mortes, și chiar de aici se îmbarcă în 1248 cu direcția Egipt, apoi în 1270 pentru Cruciada din Tunis. Durata unei călătorii pe mare este foarte incertă: sunt necesare douăzeci de zile pentru trecerea între Marsilia și Alexandria, patruzeci între Marsilia și Acra; treizeci ca să se facă joncțiunea între Aigues-Mortes și Cipru, care, odată căzut în stăpânirea latinilor, va deveni un punct obișnuit de escală.

Pe corăbii, cruciații stau cam înghesuiți. Uneori se ajunge până la aproape o mie de oameni, chiar și mai mulți, pe o singură navă, construită de obicei cu două punți; ea măsoară

vreo treizeci de metri în lungime, doisprezece în lățime și cam cinci în înălțime. În suprastructurile numite „castele”, ce se găsesc una la pupa și alta – mai puțin stabilă – la prora, iau loc pasagerii de vază. Ceilalți sunt instalați într-un spațiu foarte restrâns și, pe măsură ce cobori spre cală, tot mai lipsit de confort: fie pe puntea superioară, fie între punți, sau jos de tot, acolo unde călătorii stau împreună cu animalele. Noaptea, oamenii se așază unul cu capul la picioarele celuilalt, fiecare având un fel de așternut și una sau două păaturi pentru învelit. Este deci foarte greu să se scoale și să se ducă până „alară”. Mese adevărate nu iau decât notabilii din „castele”, când se dă semnalul cu goarna. Dar nici cambuzierii nu au posibilitatea să pregătească o hrană mai variată¹⁵. În timpul zilei, crucialii care nu suferă de rău de mare se chircesc pe vine și, în ciuda interdicției, joacă zaruri sau arșice. Dar ocupația principală a călătorilor o constituie cântările și rugăciunile.

Pe unele corăbii numite „ușiere” sunt încărcați în special caii: o poartă mare – sau ușă – se află aici, în general la pupa, pentru a facilita îmbarcarea. În interior animalele sunt suspendate, cu ajutorul unor chingi petrecute peste piept și pe sub burtă, ca să nu cadă atunci

¹⁵ Cf. J. Merrine, *La Vie Quotidienne des marins au Moyen Âge*, Hachette, Paris, 1969, p. 163 sq.

când nava se clatină¹⁶. Traversarea nu e lipsită de incidente. Se întâmplă uneori ca vasul să eșueze pe un banc de nisip: căpitanul pune atunci să se sondeze fundul apei și trimite și cufundători să examineze în ce stare se află coca. Mai sunt apoi și furtunile, atât de temute: în septembrie 1269, de exemplu, marea agitată împrăștie în câteva ceasuri o escadră echipată în Catalonia de către Iacob Cuceritorul, care inițiasse o nouă cruciadă pentru eliberarea Ierusalimului. Uneori mai trebuie chiar duse adevărate lupte navale, sau, prin manevre pricepute, să se scape cu fuga de corăbiile păgânilor, superioare ca număr; iar când e cazul, să se ia parte la blocada vreunui port musulman, care trebuie cucerit¹⁷. Câteodată catastrofa este inevitabilă, dar cruciatul – cel credincios – se bizuie întotdeauna pe vrerea Domnului.

Când se ajunge în Asia, fie pe uscat, fie pe mare, trebuie să se pornească iar la drum, uneori unul destul de lung: Barbarossa are nevoie de trei luni ca să ajungă de la Dardanele în Palestina (martie-iunie 1190). Țara și climatul ei sunt ceva neașteptat. Musulmanii se folosesc de vânturile puternice, de măracini și de tufișuri pentru a-i încercui cu foc pe năvălitori, utilizând

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ J. Richard, „Les gens de mer vus par les croisés”, comunicare la Congresul de istorie maritimă de la Neapole, 1980.

săgeți aprinse ca să întetească flăcările de la o tufă la alta. Dispariția lui Ludovic cel Sfânt, mort de ciumă în anul 1270, sub zidurile Tunisului, este cunoscută de toți. Însă și mai înduioșătoare este soarta „regelui lepros” Balduin IV al Ierusalimului (1174–1185), stins din viață la vârsta de 24 de ani, după o agonie lungă și înceată, suportată, se spune, cu evlavie fierbinte a unui adevărat sfânt.

Vrăjile Orientului

Dar asta nu i-a împiedicat deloc pe mulți cruciați să se plece în fața farmecelor Orientului. Conte Thibaut de Champagne, după mamă rege al Navarrei, poet, îndrăgostit platonice de austeră Bianca de Castilia, și amicii săi (Philippe de Nanteuil, un nobil de Montmorency, un conte de Bretagne și ducele capetian al Burgundiei, Hugo IV) încearcă în anul 1239 o aventură nebunească, sfârșită repede după masacrarea trupelor contelui de Bar, care, sperând într-o fructuoasă expediție de pradă, înaintase prea mult spre colinele nisipoase de la Gaza, încheind totul cu o cavalcadă fantezistă, îmbătat de Orient: este „Cruciada poezilor”.

Nici marele împărat Frédéric II de Hohenstaufen (care e și regele Siciliei și ajunge și rege al Ierusalimului), oricât cap politic a

avut, n-a fost mai puțin îndrăgostit de Orient. Când, în anul 1226, datorită prieteniei sale cu sultanul Egiptului, acest principe, cruciat excomunicat, primește prin bună învoială din partea musulmanilor Ierusalimul, se duce acolo să petreacă o vreme, mai mult ca estetic decât ca pelerin. Și atunci când, din deferență față de el, muezinii se abțin să-i cheme pe credincioșii lor la rugăciune din vârful minaretelor, deși tratatul stipula că au libertatea s-o facă într-un oraș devenit creștin, împăratul îl convoacă pe cadu pentru a-i reproșa această tăcere: „Unul din motivele călătoriei mele la Ierusalim”, i-a spus el, „a fost de-a avea prilejul să-i aud pe acești oameni chemând la rugăciune, invocându-l pe Allah, în graiul lor înfocat, sub stele, în liniștea nopții”.

Sfințenia pământului lui Christos este astfel uneori eclipsată de fascinația Orientului asupra acelor cruciați al căror suflet nu este pe de-a-ntregul stăpânit de credință. Această abatere de la dreapta înțelegere a rostului sfintei călătorii o găsim la Eleonora de Aquitania, plecată împreună cu soțul său de atunci, regele Ludovic VII al Franței, în a Doua Cruciadă, pe un drum care avea să devină prefața unui divorț. Legenda merge până într-acolo încât ne spune că Eleonora a avut în Țara Sfântă un iubit musulman. Presupunerea nu se bazează pe nicio sursă, însă pare verosimil ca, împreună cu

iubiții și frumoșii ei veri din casa conților de Toulouse, regina, nepoată a primului născut dintre acești trubaduri, ducele Guillaume de Aquitania, să fi fost entuziasmată de climatul, miresmele, luxul, serbările, lumina, atmosfera când plină de soare, când plină de stele, ca și de toate celelalte farmece ale regatului Ierusalimului.

Așadar, pentru unii călătoria în Țara Sfântă s-a transformat într-o recoltare de plăceri, într-un fel de paradis al lui Allah. Dar aceste imagini de hrană pământească nu trebuie să ne facă să uităm credința, abnegația și drumul curajos către moarte, de care au avut parte numeroși emuli ai lui Godefroy de Bouillon.

Cruciadele și creșterea demografică

Este imposibil de stabilit o cifră a populației care s-a deplasat de la vest la est și s-a așezat în Țara Sfântă. Și chiar dacă cifra a fost importantă, ea nu a reprezentat totuși decât o contribuție insuficientă la uriașele nevoi ale statelor latine. Emigranții s-au mulțumit să ocupe doar orașele și regiunea din jur. Imensele posibilități pe care le ofereau aceste pământuri cucerite nu au devenit evidente pelerinilor decât mai târziu. Aceștia se hotărau ușor să rămână doar în momentul când socoteau că pot face drumul dus și întors. Au existat desigur și

voluntari dispuși să se stabilească peste mare, dar presiunea demografică din Europa nu a fost chiar atât de mare încât continentul să n-o poală absorbi.

Ideea „mezinilor lipsiți de avere”, candidați la migrare, nu s-a născut în mod spontan și fără o bază în gândirea unor istorici, și ca nu trebuie nici generalizată, nici supraestimată. J. Praver, în lucrarea sa *Istoria regatului latin al Ierusalimului* (Ed. CNRS), declară, dimpotrivă, că dreptul primului născut nu se instituise încă și nici problema următorilor frați lipsiți de resurse nu se punea deocamdată. Sigur că nu se punea; dar asta pentru că în Occident exista încă destul spațiu liber. În castele se strâneau și coabitau mai multe familii de cavaleri. Ei își puteau satisface pofta de luptă în turniruri, în războaie și în cruciade. Însă acestea din urmă nu par a fi prezentat pentru ei o atracție deosebită; și papa a fost fericit când sfântul Bernard, începând cu anul 1145, l-a sprijinit în a-i convinge pe seniori și pe cavaleri să facă un efort special pentru ajutorarea occidentalilor din Țara Sfântă. Numai atunci când un rege, un duce sau un conte devenea crucial, se hotăra vreun contingent puternic de cavaleri să plece cu el. Desigur, existau în fiecare an pelerini care se îmbarcau, dar nu motivele economice și nici vreo criză demografică destul de serioase îi făceau să părăsească Franța în număr ridicat. Occidentalii

n-au fost forțați să plece peste mare de o mutație socială, ci de credința lor; iar rolul jucat de plăcerea aventurii a fost destul de mic, dacă luăm în considerație raportul dintre numărul cavalerilor plecați și cel al celor rămași acasă.

Michel Parisse

Pentru date suplimentare:

Pelerinaje anterioare cruciadelor și legături maritime în general:

E.-R. LABANDE, „Recherches sur les pèlerins dans l'Europe des XIe et XIIIe siècles”. Cahiers de civilisation medievale, vol. I, Poitiers, Centre d'études supérieures de civilisation médiévale, 24, rue de la Chaîne, 1958.

M. MOLLAT, „Problemes maritimes de l'histoire des croisades”, ibid, vol. X, 1967.

F. MICHEAU, „Les itinéraires maritimes et continentaux des pèlerinages vers Jérusalem”, Occident et Orient au siècle (Actes du congres de Dijon, 1978), Paris, Société des Belles Lettres, 95, bd. Raspail, Publications de l'Université de Dijon, vol. LVII, 1979.

A se vedea și bibliografia generală de la sfârșitul lucrării.

Godefroy de Bouillon, cruciatul exemplar
Michel Parisse

Când emirii musulmani au înțeles că francii erau cei mai tari și că luarea Ierusalimului în 1099 nu fusese doar un accident, au acceptat să se supună autorității unui șef ales de cruciați, ducele Godefroy de Bouillon. Însă au rămas foarte surprinși atunci când, invitați la el în cort, l-au găsit singur, fără escortă înarmată, îmbrăcat simplu, așezat direct pe pământ și nu pe un covor de mătase. O astfel de comportare ascetică le reamintea de însuși Mahomed și-i obliga la respect și admirație. Dar cine era acest Godefroy de Bouillon?

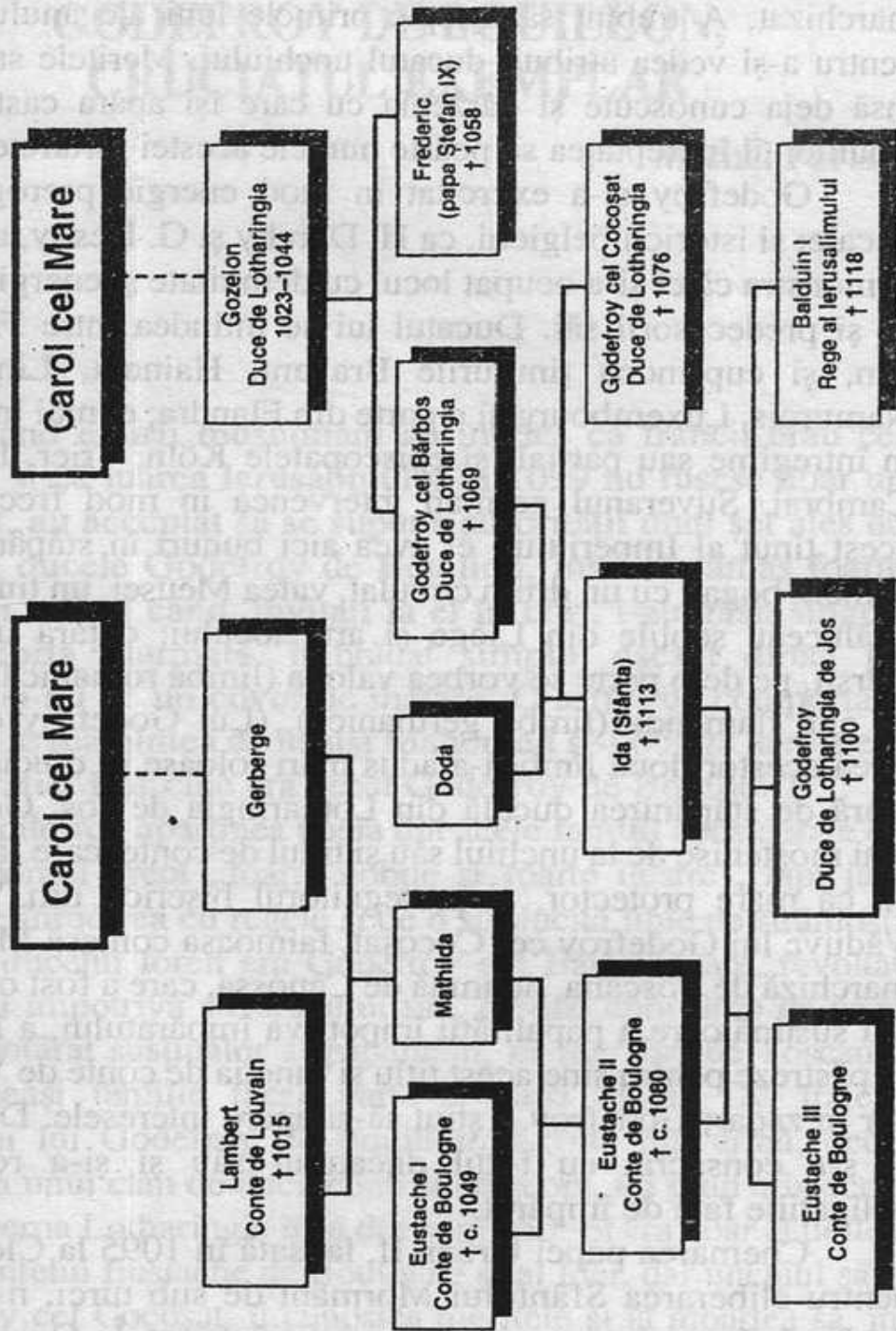
Godefroy aparținea uneia din acele familii considerate de contemporani drept „foarte nobile și foarte ilustre”, fapt justificat de înrudirea cu regele și de o strălucită linie de strămoși: bunicul ducelui loren era Godefroy cel Bărbos, care, revoltat mai întâi împotriva suveranului său, devine apoi timp de zece ani un hotărât susținător al papalității, ca marchiz de Toscana. Din aceeași familie făcea parte și papa Ștefan IX, fratele bunicului lui Godefroy de Bouillon. Acesta din urmă, deci, aparținea unui clan de duci, conți și episcopi, un grup aristocrat care guverna Lotharingia încă din anul 950. El era doar al doilea fiu al contelui Eustache de

Boulogne și al Idei, dar unchiul său, Godefroy cel Cocoșat, îi cunoștea meritele și la moartea sa, în februarie 1076, l-a numit pe el succesor în fruntea ducatului Lotharingiei de Jos. Totuși, hotărârea finală îi aparținea regelui; iar tânărului nu i s-a acordat decât regiunea Anvers, cu titlul de marchizat. A trebuit să aștepte primele luni ale anului 1087 pentru a-și vedea atribuit ducatul unchiului. Meritele sale erau însă deja cunoscute și dârzenia cu care își apăra castelul de Bouillon îl îndreptățea să poarte numele acestei fortărețe.

Godefroy și-a exercitat în mod energic prerogativele iacale; și istoricii belgieni, ca H. Dorchy și G. Despy, au putut demonstra că el și-a ocupat locul cu demnitate și energie, la fel ca și predecesorii săi. Ducatul lui se întindea între Franța și Rin, și cuprindea ținuturile Brabant, Hainaut, Limbourg, Namurois, Luxembourg și o parte din Flandra; el mai includea, în întregime sau parțial, și episcopatele Köln, Trier, Liège și Cambrai. Suveranul german intervenea în mod frecvent în acest ținut al Imperiului; el avea aici bunuri în stăpânire: un pământ bogat, cu un drum circulat, valea Meusei, un ținut unde străluceau școlile din Liège și arta locului; o țară unde, în sfârșit, pe de o parte se vorbea valona (limbă romanică), iar pe de alta flamanda (limbă germanică). (Lui Godefroy cunoașterea acestor două limbi i-a adus mari foloase în cruciadă.) În

afară de stăpânirea ducală din Lotharingia de Jos, Godefroy mai moștenise de la unchiul său și titlul de conte, care făcea din el. Ca mare protector, și proteguitorul bisericii din Verdun. Văduva lui Godefroy cel Cocoșat, faimoasa contesă Mathilda, marchiză de Toscana, doamnă de Canossa, care a fost o neclintită susținătoare a

Genealogia lui Godefroy de Bouillon

papalității împotriva împăratului, a încercat să păstreze pentru sine acest titlu și funcția de conte de Verdun, dar în zadar; Godefroy a știut să-și apere interesele. De altfel, el s-a consacrat cu totul ducatului său și și-a respectat obligațiile față de împărat.

Chemarea papei Urban II, lansată în 1095 la Clermont, pentru eliberarea Sfântului Mormânt de sub turci, n-a făcut decât să răsunе într-o inimă de creștin înfocat. În Occident nu se cunoștea prea bine ce însemna cu adevărat cucerirea musulmană. Însă lumea și-a dat cu uimire scama că pelerinajul la Ierusalim, atât de frecvent practicat în secolul al XI-lea, nu mai era posibil și că păgânul, Sarazinul, pusese stăpânire pe mormântul lui Christos și interzicea creștinilor să-l mai viziteze. Zvonul a fost răspândit de predicatori, care s-au făcut ecoul apelului pontifical. La fel ca mulți mari demnitari ai regatului, și Godefroy șovăia: era de datoria tuturor să lupte pentru Biserică și să pornească spre Țara Sfântă, urmându-l pe suveran. Și apoi mai exista și speranța unei prăzi sau, dacă nu, tentația de a străbate țări necunoscute. Dar niciun rege nu se mișca: rolul lor era doar de a-și guverna țara și de a menține acolo ordinea, nu să meargă să facă război în ținuturi îndepărtate. Mulți duci și marchizi, în vremea când luau ființă micile principate, au gândit la fel. Cei care s-au hotărât ușor să plece, cu

sutele și cu miile, au fost mezinii marilor familii și cavalerii. Însă conții care au devenit cruciați au fost foarte puțini. Unul singur în Germania, Emichon, și cei din Flandra și din Normandia. În sudul Franței, hotărârea luată de conții Raymond de Provence și Bohémond de Taranto avea alte motivații: Țara Sfântă se afla dincolo de Mediterană, care era marea lor.

În nordul Franței, Godefroy a fost unul din puținii prinți hotărâți să plece. El s-a organizat, și-a reunit consiliul, și-a chemat oamenii, și-a adunat cavalerii și s-a pregătit de drum. Ca și toți ceilalți, a trebuit și el, pentru a avea bani lichizi, să-și vândă bunurile. I-a vândut Stenay-ul episcopului din Verdun; a ipotecat celui din Liège castelul Bouillon, ca să obțină aurul și argintul necesari pentru achiziționarea proviziilor, cailor, armelor și pentru a oferi cadouri, conform rangului. Mulți nobili au trebuit să facă și ei la fel, deoarece vremurile nu erau încă propice unei bune economii monetare.

La jumătatea lunii august a anului 1096 a plecat însoțit de saxoni, alemani și teutoni, completați mai târziu cu bavarezi, dar mai ales cu lotharingieni, cavaleri din Hainaut, din Brabant și Flandra, din nordul Franței și din regiunea Bouillon; Renard și Pierre de Toul îl urmează credincioși pe duce. Primele dificultăți se ivesc în Ungaria: regele se teme să nu se repete violențele provocate de trupa

dezordonată a lui Pierre Ermitul¹⁸ care trecuse pe acolo cu un an mai înainte. Dar, încă din primele zile, ducele își stăpânește perfect rolul de șef de expediție, trimite soli, parlamentează, intră direct în legătură cu suveranul local, se impune și îi determină pe oamenii săi să respecte cuvântul dat de el. Armata sa coboară spre Adrianopol, apoi se îndreaptă spre Constantinopol. Odată ajunsă aici, trebuie să treacă strâmtoarea: discuțiile durează mult, deoarece împăratul bizantin Alexios Comnenul vrea să profite de forța militară a occidentalilor pentru a recupera o parte din țara sa cotropită de turci. Constantinopolul este un punct de întâlnire: îi vedem sosind de la Durrës pe Bohémond de Taranto, care urmase vechiul drum Egnatia, apoi pe Robert, conte de Flandra, pe Raymond de Saint-Gilles, conte de Provence, pe Robert Courteheuse, duce de Normandia, Étienne de Blois, conte de Champagne. De asemenea, mai debarcă și contele de Boulogne, fratele cel mare al lui Godefroy. Astfel se întâlnesc aici cei trei fii ai contesei Ida, căci Balduin, fratele cel mai tânăr, îl însoțise pe duce încă de la început.

Primul care acceptă să-i jure lui Alexios că îi va elibera teritoriul de sub turci este Godefroy. Discuțiile, ciocnirile care au loc între franci și greci, acordurile, tratatele au dus la întârzierea

¹⁸ Pierre Ermitul: predicator francez (1050-1115) al Primei Cruciade.

plecării până în anul 1097, după Paști. În sfârșit, strâmtoarea este trecută și uriașa armată se îndreaptă, traversând peninsula turcească, spre Niceea. La asediul orașului se disting Raymond de Saint-Gilles, Godefroy de Bouillon și Bohémond, care dispun de cei mai mulți oameni și bani, dar în același timp sunt și cei mai viteji. Iar toți trei sunt însoțiți de luptători curajoși.

Minunea Sfintei Lănci

Drumul interminabil continuă prin defileuri primejdioase: numeroase ambuscade sleiesc trupa răzlețită și chinuită de sete. Când, în sfârșit, se ajunge la Antiohia, aici îi așteaptă o nouă și prelungită încercare. Înaintarea devine imposibilă fără cucerirea acestui puternic oraș, o fortăreață redutabilă pe care bizantinii o socotesc parte integrantă a imperiului lor. Asediul, și așa dificil, este agravat de o cumplită lipsă de alimente. Comandanții se ceartă între ei tot timpul, deoarece niciunul nu vrea să cedeze primul loc. Până la urmă un act de trădare permite occidentalilor să pătrundă în citadelă și să se instaleze în ea. Dar curând se trezesc și ei la rândul lor asediați de către necredincioși. Aici are loc episodul Sfintei Lănci, arma aceea miraculoasă cu care Longin a străpuns coasta lui Christos. Această descoperire insuflă luptătorilor tăria să se

elibereze de inamic. Acum mai rămâne să se ajungă la Ierusalim. Se pare însă că pe puțini îi mai interesează asta: Balduin, fratele lui Godefroy, își prelungește șederea la Edessa, iar Bohémond pare mai curând dornic să păstreze Antiohia. Ducele este însă cel mai nerăbdător să ordone reluarea marșului. Dar, mai înainte de a continua drumul, va trebui să se oprească în fața câtorva orașe și să le cucerească. Conte de Provence vrea să se instaleze la Acra. Godefroy îl împiedică; dar apoi el însuși cedează mirajului și pretinde să păstreze Gibleț-ul și să se instaleze acolo; însă și lui i se opun ceilalți.

Sosirea în fața Ierusalimului, în iunie 1099, după aproape trei ani de la plecare, marchează sfârșitul acestui excepțional pelerinaj. Orașul Sfânt este cucerit mai repede decât s-ar fi crezut. Atacul, cu ajutorul mașinilor de asalt, este condus cu hotărâre. Godefroy luptă în primele rânduri. Dacă Raymond de Saint-Gilles cucerește Turnul lui David, fortăreața orașului, ducele în schimb, mânuind cu măiestrie arcul și spada, reușește la 14 iulie spargerea definitivă a frontului.

Masacru, sânge, sudoare, groază, răzbunare – tabloul înfățișat de istoricii epocii este înfiorător. Tancred, un nepot al lui Bohémond, tovarăș credincios al lui Godefroy, jefuiește Templul; două zile mai târziu, împarte comorile cu ducele, care, în acest timp, intenționa mai

curând să se roage, așa cum afirmă cronicarul german Albert din Aix, care, la scurt timp după 1100, scrie: „În vreme ce toată populația creștină [...] făcea un prăpăd groaznic printre sarazini, ducele Godefroy, abținându-se de la orice masacru [...], și-a lepădat cuirasa și, îmbrăcând un veșmânt de lână, a ieșit desculț din oraș; după ce a înconjurat plin de umilință zidul de incintă, a reintrat prin poarta din fața Muntelui Măslinilor și a mers la mormântul Domnului Nostru Iisus Christos, fiul lui Dumnezeu celui viu, vărsând lacrimi, spunând rugăciuni, aducând cântări de laudă Domnului și mulțumindu-i că-l socotise vrednic să vadă ceea ce cu atâta înflăcărare își dorise dintotdeauna.”

Această descriere lirică a cucerniciei lui Godefroy nu este o exagerare a cronicarului. Comportarea cruciatului Godefroy de Bouillon de-a lungul întregii călătorii denotă o neslăbită evlavie și o nezdruncinată voință de a se sacrifica. Unul din apropiații săi ar fi avut, încă înainte de plecarea în expediție, o viziune în care stăpânul său urca pe o scară lungă direct în împărăția cerurilor... Ducele își afirmase de multe ori credința și dorința fermă de a ajunge la Ierusalim. În Antiohia, când îi cuprindea descurajarea pe soldați, el îi îndemna să-și pună nădejdea în Domnul, să se încredințeze mâinilor Lui, în stare să nimicească dintr-o singură lovitură mii de păgâni. Când unii cavaleri

șovăiau să se cațere noaptea pe scara ce avea să le permită pătrunderea în oraș, Godefroy le amintea că ei renunțaseră, din dragoste pentru Christos, la viața pământească, și-i îndemna să-și dăruie Domnului ființa.

știut fiind că doar din iubire pentru Dumnezeu noi ne dăm viața pentru prietenii noștri”. După gândul său, credința cruciatului trebuia să fie oarbă și să atragă prin ea dăruirea de sine. Cucernicia îi era fără pată: rugăciuni, asistarea la slujbe, sacrificiu personal. Preoții din anturajul lui se plângeau de mult prea lungile rugăciuni ale sale și texte sfinte citite de el în biserică după slujbă, care le amenințau prânzul.

Credința sa în Christos era însoțită de o totală intoleranță față de necredincioși. Nu lipsesc nici relatările despre acte de cruzime care dovedesc o ațâțare constantă la nimicire a sarazinilor. Se vede, cu prilejul cuceririi fiecărui oraș și cu fiecare ambuscadă, cât de crud și cât de fără milă era purtat acest război. Or, Godefroy de Bouillon, datorită înflăcăării sale în luptă, a rezistenței, a iscusinței sale, putea fi socotit un cavaler desăvârșit și un strălucit ostaș. Sunt mereu pomenite dovezi ale forței sale fizice. Într-o zi, Godefroy îl salvează pe un pelerin atacat de un urs. Se lupta cu fiara călare, apoi pe jos și, în sfârșit, corp la corp; se rănește serios cu propria-i sabie și este salvat *in extremis* de către un însoțitor. În altă zi, lângă

Antiohia, în focul unei încăierări unde retează multe capete, „lucru de necrezut! taie în două cu spada pe un turc îmbrăcat în armură”.

Astfel de isprăvi denotă o forță ieșită din comun, chiar dacă ele nu reprezintă niște excepții în relatările acelor vremi. După cucerirea Ierusalimului o căpetenie musulmană și-a adus înaintea ducelui cămila, cu rugămintea ca acesta să-i reteze gâtul cu spada, căci auzise el vorbindu-se despre vitejiile lui: Godefroy „a făcut-o la fel de ușor ca și cum ar fi fost vorba de o găscă”. Se mai spune că odată ar fi străpuns trei vulturi cu o singură săgeată. Aceasta a și fost întâmplarea care i-a făcut mai târziu pe ducii Lorenei Superioare să imprime pe scuturile lor emblema celor trei vulturași, în amintirea omului pe care și-l considerau (în mod eronat) strămoș. Godefroy este într-adevăr un ostaș desăvârșit, un călăreț expert, un luptător foarte bine antrenat: el mânuiește arcul ca un virtuoz, iar despre abilitatea sa se dau numeroase exemple; în mâinile lui spada este o armă teribilă. El a moștenit de la străbunicii săi toate aceste calități de netăgăduit. În fața Ierusalimului, el însuflețește atacul, se cațără pe instalațiile de lemn care domină meterezele, luptă în primele rânduri, rezistă la săgeți și la bolovani, inventează stratageme. Chiar dacă legenda exagerează, ea se sprijină totuși pe fapte adevărate.

Într-o duminică de iulie a anului 1099, a trebuit să fie ales cel care avea să guverneze regatul Ierusalimului. Primul solicitat a fost contele de Provence, Raymond de Saint-Gilles, diplomat priceput, respectat, viteaz căpitan în război, pe tot parcursul drumului de la Antiohia la Ierusalim. Cel mai ambițios era Bohémond de Taranto, însă el își întemeiase deja principatul în Antiohia și nu-l interesa Ierusalimul. Erau mai ales cunoscute semeția și comportarea sa autoritară. Se temea oare Raymond de o puternică opoziție la politica sa de organizator? Nutrea, poate, dorința să revină în țară? A refuzat propunerea. Gruparea baronilor și a cavalerilor i s-a adresat atunci lui Godefroy. Ceilalți candidați posibili, contele de Flandra sau ducele de Normandia, nu se gândeau decât la înapoierea în Europa. Lorenul a refuzat categoric. Nu voia să fie rege. Când, până la urmă, a acceptat propunerea avansată de vasalii regelui, a făcut-o doar ca să devină un simplu apărător al Sfântului Mormânt. Alegerea sa însemna pentru el că Pământul Sfânt, mai ales Ierusalimul, era în stăpânirea lui Christos și deci a Scaunului apostolic, și că el însuși nu putea fi decât un mandatar care își pune brațul în slujba Bisericii. În Imperiul germanic, într-adevăr, protectorul, păzitor și apărător al Bisericii, se transforma deseori în senior, păstrând totuși respect autorității ecleziastice.

Misiunea ce-i revenea lui Godefroy, ca apărător al Sfântului Mormânt, era simplă: să păzească orașul cucerit și mormântul lui Christos. Proiectul mai cuprindea și distribuirea de pământuri cavalerilor, cucerirea orașelor de primprejur, pacificarea, împărțirea dreptății, refacerea vieții economice a țării. Godefroy a acționat ca un rege, așa cum o făcuse și ca duce în ținutul său, și cu o autoritate care, la început moderată și puțin pretențioasă, devenea cu timpul tot mai categorică. Și-a atribuit, nu fără efort, Turnul lui David pe care îl cucerise Raymond de Saint-Gilles, care voia să-l păstreze pentru sine; a organizat o vistierie, a creat feude, a pornit la cucerirea altor fortărețe, a avut întrevederi cu conducătorii musulmani, impresionați de prestigiul său. Dar nu a putut să-și ducă multă vreme programul la îndeplinire. Căzut la pat după ce mâncase un con de cedru, așa cum scrie Albert din Aix, nu și-a mai revenit și a murit în ziua de 18 iulie 1100, la un an după ce intrase în Orașul Sfânt. Intrigile care urmăreau să-i încredințeze lui Bohémond de Taranto regatul au eșuat: credincioșii s-au adresat unui urmaș de același sânge. Balduin, fratele lui Godefroy, a părăsit Edessa pentru a se încorona la Bethleem, în ziua de 25 decembrie.

Godefroy a intrat în legendă din chiar ziua morții sale, iar amintirea i-a fost cinstită cum se

cuvine. Albert din Aix, care regretă că nu a putut merge în Țara Sfântă, relatează, între anii 1100-1110, drumul și faptele mărețe ale ducelui. *Istoria lui Heracle*, tradusă în secolul al XIII-lea de Guillaume din Tyr în limba franceză, își aduce contribuția la reliefaarea cucerniciei și vitejiei apărătorului dispărut.

El devine astfel în Occident cruciatul model, primul rege al Ierusalimului, cu toate că niciodată n-a purtat acest titlu. Gloria lui s-a răsfrânt și asupra mamei sale, preafericita contesă Ida, care a fost venerată pentru cucernicia ei, dar și pentru neasemuitul merit de a-l fi adus pe lume pe Godefroy, al cărui excepțional destin îi fusese chiar revelat de o viziune premonitoare. De îndată, romanele cavaleriești au preluat imaginea lui. *Cântul Antiohiei*¹⁹, compus la mai puțin de cincizeci de ani de la moartea sa, îl avea pe duce ca protagonist; poemul a intrat în ciclul cruciadei, seniorul de Bouillon identificându-se cu cavalerul lebedei din poemul lui *Lohengrin*.

Și istoria a pus stăpânire cu entuziasm pe personajul Godefroy de Bouillon. Neîncrezători în exagerările legendei, istoricii au vrut să vadă în el un senior favorizat de noroc, sau chiar un om mediocru care a obținut succese de pe urma discordiilor dintre adevărații conducători.

¹⁹ Poem compus la începutul sec. al XII-lea de pelerinul Richard, *Cântul Antiohiei* a fost reluat și modificat sub domnia lui Filip August.

Lucrurile trebuie privite cu calm. Un fapt este sigur: Godefroy n-a fost un om slab; el aparține unei prestigioase ascendențe de bărbați de o mare forță politică și militară. Este adevărat că pioșenia sa, frizând bigotismul, contrasta cu obișnuita credință a însoțitorilor săi. Forța lui fizică este atestată mai bine decât abilitatea sa diplomatică, ceea ce nu e cazul la Bohémond de Taranto sau la Raymond de Saint-Gilles. Și nu putem pune la îndoială ascendentul avut asupra oamenilor, calitățile sale de șef în expediția dunăreană. Dacă, în parte, a fost eclipsat de cei doi concurenți ai săi, care s-au dovedit ceva mai activi, el a arătat în schimb că posedă reale calități de guvernator.

În câteva luni numai, Godefroy a reușit să pună bazele unei structuri pe care a desăvârșit-o fratele său Balduin, primul rege *en titre* și personaj mai „politic”. El a înțeles de asemenea necesitatea unei apropieri de șefii musulmani, pe care credința sa nezdruccinată îi considerase la început niște dușmani neînduplecați. Rațiuni economice evidente justificau în primul rând o astfel de înțelegere cu șefii musulmani: creștinii aveau nevoie să păstreze porturile cucerite, să înlesnească pelerinilor accesul la Ierusalim și să realizeze o aprovizionare continuă; cât despre musulmani, și aceștia doreau să păstreze o permanentă legătură între porturi și teritoriile lor din interior, să restabilească traficul cu

caravanele, să aibă acces la piețele creștine. Bunul simț politic cerea prudență: pentru moment, emirii admiteau superioritatea apărătorului Sfântului Mormânt, dar poate că s-or mai fi gândit și să se regrupeze într-o unitate sacră, în cazul în care creștinii s-ar fi arătat neînțelegători. Nu toți francii gândeau astfel, și s-a văzut, încă din primele zile, că inteligența și calitățile șefului r aveau să joace un rol hotărâtor în rămânerea pe loc a cuceritorilor Palestinei.

Pentru date suplimentare:

Familia:

M. PARISSE, „Généalogie de la Maison d'Ardenne”, *Bulletin de l'Institut grand-ducal de Luxembourg*, 1981.

F. DUCATEL, *Vie de sainte Ide de Lorraine*, Tournai, 1900.

Viața:

Marcel LOBET, *Godefroy de Bouillon, Essai de biographie anti-légendaire*. Bruxelles-Paris, 1943. Această lucrare tinde să elimine aspectele care țin de latura legendară, pentru a studia problema dintr-un unghi istoric. Ea a suscitat precizări din partea erudiților belgieni.

H. GLAESNER, „Godefroy de Bouillon était-il «Un médiocre»?”, *Revue d'histoire ecclésiastique*, 1943, pp. 309-341.

H. DORCHY, „Godefroy de Bouillon, duc de Basse-Lotharingie”, *Revue belge de philologie et d'histoire*, 36, 1958, pp. 1275-1284.

G. DESPY. „La date de l'accession de Godefroy de Bouillon au duché de Basse-Lotharingie”. *Revue belge de philologie et d'histoire*, 36, 1958, pp. 1275-1284.

G. DESPY, „Godefroy de Bouillon et l'abbaye de Saint-Hubert en 1095”, *Saint-Hubert, Cahiers d'histoire*, nr. 1, 1977, pp. 45-50.

Legenda:

Le chevalier au cygne et Godefroy de Bouillon, ed. Reiffenberg et al, Commision royale d'histoire, Bruxelles, 1846-1859, 4 vol.

La chanson d'Antioche, ed. Paulin Paris, Paris, 1948, 2 vol. (roman al celor 12 pairi ai Franței).

Participarea lui Godefroy de Bouillon la cruciadă și evenimentele din cursul acesteia sunt menționate în toate lucrările care se ocupă de Prima Cruciadă. Pentru precizări de natură cronologică, vezi și vol. I din *Histoire des croisades et du royaume franc de Jérusalem* de R. Grousset, Plon, Paris; *Id, L'Épopée des croisades*, Marabout, Paris, reed. 1981.

A se vedea și bibliografia generală de la sfârșitul lucrării.

Sfântul Bernard, un predicator convingător

André Vauchez

Numele Sfântului Bernard este strâns legat de istoria celei de-a Doua Cruciade (1146–1149). Și pe drept cuvânt, deoarece plecarea cavalerilor creștini pentru a doua oară spre Orient, sub conducerea regelui Franței Ludovic VII și a împăratului Conrad III, a avut loc la îndemnul lui. Exploatând emoția produsă în Occident de căderea în mâinile musulmanilor a Edessei la sfârșitul anului 1144, abatele de Clairvaux a devenit neobositul animator și organizator al unei expediții militare care a pornit către Țara Sfântă în anul 1147. A rămas celebră predica sa de la Vezelay, prin care îi îndemna pe cei ce o ascultau să scrie o nouă pagină de *Gesta Dei per Francos*²⁰, plecând în ajutorul Împăratului Cerurilor, a cărei împărăție pământească era amenințată de necredincioși.

Ar putea să pară surprinzătoare intervenția publică a acestui călugăr în treburile Bisericii și în problemele militare. Dar Sfântul Bernard nu era un monah obișnuit. Cam de pe la 1130, el ajunsese, datorită prestigiului spiritual și a

²⁰ Acțiunile lui Dumnezeu prin intermediul francilor. Expresia a fost în mod frecvent folosită de către cronicarii cruciadelor pentru a relata despre intervenția lui Dumnezeu în istorie și pentru a desemna noul „popor ales”, al cărui rol și ale cărui prerogative erau comparabile cu cele ale Israelului în *Vechiul Testament*.

autorității sale, un fel de arbitru al creștinătății. Născut în anul 1091 într-o familie de nobili din nord-estul ținutului Bourgogne, a intrat la Cîteaux în 1112 și nu a întârziat să dea acestei mănăstiri o strălucire deosebită prin încercarea de a restaura viața monahală sub semnul austerității și al izolării de lume. Abate de Clairvaux în anul 1115, Bernard s-a consacrat reformării mănăstirilor care i-au acceptat conducerea, dar mai ales înființării unor noi ctitorii, răspândite în toată creștinătatea. A luat astfel naștere ordinul cistercian, care devine curând una din cele mai însemnate forțe spirituale și pământești ale Occidentului. Și, de aici, Sfântul Bernard a ajuns să fie amestecat în toate marile probleme ale timpului său.

El a făcut să fie în mod oficial recunoscut, în 1128, ordinul templierilor, organizație al cărei inspirator a fost. În 1130, i-a adus papei Innocențiu II sprijinul Bisericii Franței împotriva rivalului său Anaclet, contribuind astfel la triumful cauzei sale. În 1140, a obținut de la conciliul din Sens condamnarea lui Abelard²¹, care îl neliniștea cu îndrăzneala vederilor sale, iar în 1145, a avut satisfacția să-l vadă pe unul din fiii săi spirituali ajuns papă sub numele de Eugeniu III. Astfel, ancorat în timpul său, era

²¹ Pierre Abelard: teolog și filosof scolastic francez (1079-1142), a cărui concepție asupra doctrinei Sfintei Treimi era diferită de cea a Sf. Bernard.

firesc să se simtă obligat să răspundă la apelul lansat de creștinii din Țara Sfântă, amenințată de invazia musulmană. Iar intervenția lui a fost, și în acest caz, hotărâtoare: atunci când Ludovic VII s-a decis să ia crucea în 1145, inițiativa sa n-a trezit entuziasmul vasalilor. Chiar și papa a întârziat să-i trimită bula prin care se ordona organizarea cruciadei; se pare că el s-a gândit, cel puțin la început, să n-o adreseze decât supușilor regelui Franței.

Predica face minuni

Dar intervenția Sfântului Bernard a dat acțiunii o cu totul altă dimensiune: la Vezelay (de Paști în 1146), elocința sa înflăcărată a făcut minuni, iar ezitățile de la început ale aristocrației au cedat locul unui entuziasm contagios, care a pus stăpânire pe toate clasele sociale. El însuși descria astfel, nu fără oarecare emfază, efectul predicii sale: „Am deschis gura, am vorbit și îndată numărul crucialilor a crescut la nesfârșit. Satele și târgurile sunt pustii. Cu greu ai să găsești un bărbat la șapte femei. Peste tot nu vezi decât văduve ai căror soli mai sunt încă în viață”²².

Și totuși, în realitate lucrurile n-au fost chiar atât de simple. Abatele de Clairvaux n-a fost

²² Sfântul Bernard, *Scrisoarea 257*, în *Patrologia latină (PL)*, vol. 182, col. 447.

singurul care a predicat Cruciada. În regiunea Renaniei, un ermit francez numit Raoul, care spunea că e călugăr cistercian și se bucura de sprijinul anumitor cercuri ecleziastice, obținea mari succese în fața mulțimilor. În jurul acestui predicator rătăcitor lua din nou naștere climatul escatologic al Primei Cruciade. La fel ca pe vremea lui Pierre Ermitul și a lui Gautier cel fără de Avere²³, un sentiment de exaltare colectivă pune stăpânire pe credincioși. Raoul, fluturând niște scrisori pe care le-ar fi primit de la Cer prin arhanghelul Gabriel, îi îndemna pe oameni să plece la Ierusalim ca să aștepte acolo reîntoarcerea iminentă a lui Christos, și să purifice lumea de tot ce ar putea să-i împiedice venirea, începând cu evreii, numeroși în orașele din Valea Rinului: „Să-l răzbunăm pe Dumnezeuul nostru”, spunea el, „contra dușmanului de lângă noi, și pe urmă să plecăm!”

Pentru a pune capăt masacrării evreilor, arhiepiscopul de Mainz a apelat la Sfântul Bernard, cerându-i să ia atitudine față de predicile lui Raoul. Răspunsul acestuia nu s-a lăsat așteptat și a fost foarte ferm. Spre deosebire de unii contemporani – printre care și foarte ortodoxul Sfânt Norbert, întemeietorul ordinului din Prémontré –, abatele de Clairvaux nu credea în iminenta apariție a lui Antichrist, și

²³ Gautier cel fără de Avere: conducătorul avangardei Primei Cruciade, mort lângă Niceea.

nimic nu-i era mai străin decât climatul apocaliptic al unei cruciade populare. Așa că a condamnat cu severitate purtarea lui Raoul „căruia nu i se încredințase niciun fel de misiune, nici din partea lui Dumnezeu și nici din partea oamenilor [...]. Dacă pretinde că, numai pentru că e călugăr sau ermit, a primit misiunea de a propovădui, să știe că treaba unui călugăr nu este să dea lecții, ci să plângă!”

După ce i-a reproșat că bravează autoritatea episcopilor, i-a criticat cu o extremă virulență atitudinea față de evrei și incităările la crimă, care, după părerea sa, dovedeau clar că activitatea lui Raoul nu era inspirată de Dumnezeu ci de demon, „tatăl minciunii, ce de la începuturi a fost un ucigaș”²⁴. Într-o altă scrisoare, adresată credincioșilor din Speyer, el preciza motivele pentru care creștinii nu trebuiau să cedeze ispitei antisemitismului violent: „De ce să vă îndreptați zelul și înverșunarea voastră împotriva evreilor? Ei sunt imaginea vie a patimilor Mântuitorului. Nu ne este deci îngăduit să-i persecutăm și nici chiar să-i alungăm [...]. Nu pe ei trebuie să-i lovească sabia, ci pe păgâni”²⁵. Deoarece aceste admonestări epistolare au rămas fără niciun efect, în ultimele luni ale anului 1146 Bernard a plecat personal în Flandra, Lorena și Renania.

²⁴ Sfântul Bernard, *Scrisoarea 365, PL*, 182, 570.

²⁵ Sfântul Bernard, *Scrisoarea 363, PL*, 182, 564.

Deși nu vorbea germana, succesul său a fost enorm, iar el a reușit să stăpânească mișcarea cruciată, făcându-l pe Raoul să i se supună și punând astfel capăt masacrelor. Textele evreiești ale epocii îi aduc un călduros omagiu: „Domnul s-a milostivit de ei [evreii]. El le-a trimis acestor ticăloși [cruciații] pe Sfântul Bernard de Clairvaux din Franța, care le-a spus: «Haideți să mergem către Sion, la mormântul Mântuitorului nostru. Dar să nu vă legați de evrei! Atingându-vă de ei este ca și cum v-ați atinge de lumina ochiului lui Iisus, căci ei sunt osul și carnea Lui [...]» Dacă Dumnezeu, în marea Sa milă, nu l-ar fi trimis pe acest preot, niciunul din ei nu ar mai fi scăpat”²⁶.

Dar Sfântul Bernard, cu ocazia acestei mari campanii de predici în țările germanice, nu s-a mulțumit numai să condamne excesele poporului. Cu o putere de convingere care îi câștiga pe toți, sprijinită și de câteva vindecări miraculoase, el le-a trimis ascultătorilor propria sa concepție despre cruciadă. El îi chema la război sfânt contra sarazinilor nu ca să-i convertească pe aceștia – pentru că el credea în libertatea actului de credință – ci ca să-i împiedice de a face rău creștinilor. „A-i ucide pe păgâni”, scrisese el cu câțiva ani mai înainte în *Elogiul Templierilor*, „ar fi de neîngăduit dacă

²⁶ Rabinul Joseph ben Mair, citat de Joseph Ha Cohen, *La Vallee des Pleurs* (sec. XVI), ed. Și trad. J. See, Paris, 1881, p. 33.

am putea să ne opunem navalei lor într-un alt fel și să le luăm mijloacele de a-i oprima pe credincioși. Dar azi e mai bine să-i masacrăm, pentru ca sabia lor să nu mai atârne deasupra capetelor noastre”²⁷.

Miza acestei bătălii, pe care el o aseamănă cu aceea a forțelor Binelui împotriva puterii Întinericului, este Țara Sfântă, pământul lui Iisus. Profunda cucernicie a Sfântului Bernard față de lumea lui Christos se traduce prin impresionantul său atașament față de locurile „unde lumea a văzut cum îi învață Cuvântul Tatălui pe oameni și unde El a trăit în mijlocul lor timp de treizeci de ani cu chip și înfățișare de om”. Tonul său devine liric și vehement atunci când evocă Ierusalimul: „Este țara pe care El a făcut-o cunoscută omenirii prin misiunile Sale, pe care a udat-o cu sângele Său și a împodobit-o cu cele dintâi flori ale învierii. Astăzi, păcatele voastre au făcut ca ea să cadă în mâinile trufașilor și nelegiuitorilor dușmani ai Crucii. Vai, dacă nu vom pune stavilă furiei lor, ei vor năvăli curând asupra cetății lui Dumnezeu, vor dărâma monumentele sfinte ale mântuirii noastre, vor pângări locurile sacre stropite cu sângele Mielului celui fără de pată”²⁸.

²⁷ Sfântul Bernard, *De laude novae militiae*, III, 4-5, PL, 182, 921-940.

²⁸ Sfântul Bernard, *Scrisoarea 363*, PL, 182, 565.

Un „catharsis” colectiv

Pentru el, totuși, cruciada rămâne, mai presus de orice, o aventură spirituală. În acele vremuri de recunoștință, Biserica oferă credincioșilor săi extraordinarul prilej de a se mântui, deoarece toți cei ce iau crucea sunt asigurați că. Dacă se spovedesc, vor obține deplina iertare a păcatelor. În fața ascultătorilor săi. Încă șovăielnici și sceptici. Sfântul Bernard vine cu momeala avantajului pe care ei l-ar putea avea de pe urma indulgenței mijlocită de cruciadă: „Vă propun un târg cu folos”, le spune el, „luați această cruce [de postav]: materialul costă puțin. Dar el are un preț înșutit: el prețuiește cât împărăția lui Dumnezeu!” În gândirea sa, expediția în Țara Sfântă nu este doar un ansamblu de operațiuni militare, având ca scop înfrângerea musulmanilor și ajutorul dat creștinilor din Orient: este vorba de un pelerinaj care sfințește și care trebuie să permită creștinătății apusene o purificare prin îndepărtarea de orice formă a păcatului. Apelul său se adresează cu precădere luptătorilor, folosind unul din jocurile de cuvinte pe care le găsim în mod frecvent sub pana sa: el îi cheamă pe oameni să treacă de la *malitia* – adică de la certurile feudale și de la luptele interne – la *militia Christi*, adică la slujba în armata lui Christos, după exemplul templierilor care, în

ochii săi, constituie avangarda unui nou ordin de cavaleri creștini.

Dar, credincios spiritului Primei Cruciade, el se adresează și celorlalți: săracilor, desfrânați lor, femeilor. Sigur, el nu-i îndeamnă să urmeze exemplul lui Pierre Ermitul și să plece în Orient cu regii și cu ostașii. Dar nici nu-i exclude de la privilegiul indulgenței, ba chiar afirmă că această cruciadă va folosi mai ales păcătoșilor, hoților, soților infideli, agitatorilor și altor dușmani ai păcii comune. Ei vor putea face să le fie uitată grozăvia greșelilor lor doar vărsându-și sângele pentru Christos. Acestui apel la un „catharsis” individual și colectiv i s-a răspuns din plin; și se evaluează numărul celor plecați din Germania în anul 1147, sub comanda lui Conrad III, cam la vreo două sute de mii de oameni – dintre care șaiszeci de mii nu erau în stare să poarte arme.

Însuși acest atașament al Sfântului Bernard față de idealul cruciadei, conceput în termeni sacramentali, de liturghie și de ritual al penitenței, urma să devină începutul multor dezamăgiri. Chiar de la pătrunderea lor în Imperiul Bizantin, cruciații germani s-au și distins prin indisciplină și comportări scandaloase, atrăgându-și dușmănia populațiilor locale, cu toate că și ele erau tot creștine. Curând între francezi, bine ținuți în frâu de către Ludovic VII, și germani s-a instalat o atmosferă

puternică de ostilitate, ceea ce mai târziu a făcut să devină și mai dificilă orice colaborare. Chiar și în sânul aceleiași armate s-au manifestat grave tensiuni între bogați și săraci, între cavaleri și pelerinii neînarmați. După mai multe insuccese în Asia Mică, unde nu au putut înfrânge rezistența turcilor, suveranii au sfârșit prin a abandona pedestrima, care a fost repede masacrată, pentru a ajunge în Țara Sfântă cu vasalii lor, pe calea apei. Și, când au ajuns acolo, nu fără dificultăți, n-au mai știut să-și utilizeze în mod înțelept trupele ce le mai rămăseseră. Atunci când, după toate regulile militare ale operativității, ar fi trebuit, să atace mai întâi Alep-ul pentru a elibera Edessa, Conrad III și Ludovic VII, comportându-se mai curând ca niște pelerini decât ca niște comandanți de oști, s-au lăsat atrași spre Ierusalim și și-au pierdut vremea într-o zadarnică expediție contra Damascului. În urma acestui eșec, împăratul Germaniei a învățat lecția și în anul 1148 s-a întors acasă. Ludovic VII a mai continuat un timp să se războiască, dar a sfârșit prin a se înapoia și el în Franța, în anul 1149, însoțit de soția sa, Eleonora de Aquitania, care tocmai ceruse anularea căsătoriei.

Sfântul Bernard a fost afectat direct de sfârșitul lamentabil al acestei cruciade. Unii n-au ezitat chiar să-l facă răspunzător de eșec.

Dar el nu s-a eschivat în fața atacurilor, deși a susținut că nu acționase decât la ordinul papei și la cererea lui Ludovic VII. În tratatul său *Despre considerație*, pe care l-a scris între anii 1149 și 1152, în onoarea papei Eugeniu III, declară cu mândrie: „Sunt de acord ca eu să fiu privat de glorie, dar numai să nu vă atingeți de slava lui Dumnezeu. Pentru mine este o cinste să mă împac cu Iisus Christos despre care s-a spus: «Ocările celor care vă batjocoreau au căzut asupra mea».²⁹ Dar el nu s-a oprit aici și, în aceeași lucrare, arată care au fost cauzele insuccesului. Dacă e să-l credem, responsabilitatea o purtau greșelile comise de creștini, în special de principi, care s-au lăsat pradă discordiei și urii. „Și tocmai pentru a pedepsi păcatul omenesc, Dumnezeu a acționat ca și cum ar fi uitat de îngăduința sa.” Justificare, după părerea noastră, puțin cam laconică, deoarece, la urma urmelor, nici participanții la Prima Cruciadă nu fuseseră niște sfinți și nici șefii lor nu dăduseră întotdeauna dovadă de prea bună înțelegere între ei; ceea ce nu i-a împiedicat deloc să cucerească Ierusalimul. Sigur, Sfântul Bernard nu putea fi învinuit de acest fiasco final, deoarece el, după ce propovăduise organizarea cruciadei, se grăbise să se retragă la mănăstire, pentru a-și regăsi acolo pacea monahală. Dar poate că nu e

²⁹ Sfântul Bernard, *De consideratione*, II, 2-3, PL, 182, 760.

chiar atât de străin de insucces pe cât a pretins-o...

Răspunzător de insucces?

Spiritualizând idealul cruciadei, fără să-i pese de, consecințele „cutremurului” la care contribuise, manifestând chiar o oarecare indiferență față de obiectivele concrete ale unei expediții în fruntea căreia, în calitate de legat pontifical, ar fi trebuit în mod firesc să se situeze, n-a participat el oare indirect la această nereușită? În ciuda unor aparențe, Sfântul Bernard, care nu prea avea încredere în religiozitatea populară, nu era un fanatic al cruciadei. Mai important i se părea acestui contemplativ să sufere pentru Christos și să moară pentru el decât să intre ca învingător în Ierusalimul pământean. Sosirea în Țara Sfântă putea fi o mântuire pentru laici și mai ales pentru marii păcătoși, cărora li se oferea aici un prilej de răscumpărare. Dar sufletele de elită, sau pur și simplu de calitate, nu aveau nevoie de acest ritual pentru a se întoarce la Dumnezeu. Nu-și dăduse el pe față gândurile atunci când scrisese despre un pelerin englez care, în drum spre Orient, se oprise la Clairvaux și rămăsese acolo ca monah, în loc să-și respecte jurământul? „El a aruncat ancora chiar în portul salvării. Piciorul său calcă deja pe

lespezile sfântului Ierusalim. Acest Ierusalim, care este aliatul Ierusalimului celest, și se confundă cu el prin tot ce simte inima sa [...], este Clairvaux.”³⁰ Adevărata Țară promisă este mănăstirea. Să aperi țara în care trăise ființa fizică a lui Christos reprezintă, bineînțeles, o cauză nobilă. Dar nimic nu putea egala intrarea într-o mănăstire cisterciană, unde puteai să te unești în spirit cu Iisus și să faci parte din soborul sfinților, anticipație *hic et nunc* a Împărăției Cerurilor.

Dacă cea de a Doua Cruciadă a cunoscut un astfel de insucces, asta s-a întâmplat fără îndoială pentru că însăși ideea de cruciadă își pierduse coerența interioară. Concepțiilor interiorizate ale Sfântului Bernard, viselor milenare ale mulțimilor și ambițiilor dinastice sau naționale ale principilor le lipsea un numitor comun. Până la sfârșitul Evului Mediu vor mai fi și alte cruciade. Dar nu se va mai găsi nimeni care să reînnoade firul ghemului; iar nereușitele ce vor urma vor dovedi cât de zadarnic e să vrei să trezești din nou un ideal care, de la Sfântul Bernard încoace, nu a mai fost decât un mit.

Pentru date suplimentare:

G. DUBY, *Saint Bernard. L'art cistercien*, Paris, Flammarion, 1979.

³⁰ Sfântul Bernard, *Scrisoarea 64, PL*, 182, 169-170.

J. RICHARD, *L'esprit de la croisade*, Paris, Éd. Du Cerf, 1969.

J. LECLERCQ, *Saint Bernard et l'Esprit cistercien*, Paris, Éd. Du Seuil, 1966.

Sf. BERNARD DE CLAIRVAUX, *Les combats de Dieu*, texte alese și traduse de H. Rochais, Paris, Stock, 1981.

A se vedea și bibliografia generală de la sfârșitul lucrării.

A avut oare loc cruciada copiilor?

Peter Raedts

În anul 1212, atenția cronicarilor a fost atrasă de un fenomen care părea să depășească ordinea firească a lucrurilor: o cruciadă ce nu semăna cu niciuna din cele care o precedaseră, o mișcare populară care îi deconcertează pe autorii vremii, într-atât se abate ea de la schemele obișnuite. Să-l ascultăm pe cronicarul din Trier: „În vremea aceea, omenirea a cunoscut multe întâmplări miraculoase. Dar una, mai ales, merită să fie amintită, ca un exemplu nemaîntâlnit în istorie. Plugari și muncitori, însuflețiți de o inspirație divină, s-au strâns în câteva locuri din toate părțile Germaniei și au pornit-o la drum spre Ierusalim”.

Dumnezeu ne va ajuta

În unele cronici este menționat chiar ca singurul eveniment al anului 1212. Dar nu e totuși ușor să reconstituim faptele: informațiile noastre sunt fragmentate și nimeni nu a fost martor al acestei mișcări, de la început până la sfârșit. Ceea ce nu a împiedicat ca imaginația unora să se aprindă: în unele anale, mici poeme de câteva versuri sunt închinat acestui

eveniment ce-și găsește astfel locul în povestirile populare. Deci, o faimă de legendă care, departe de a se șterge cu timpul, a supraviețuit până în zilele noastre.

Mișcarea a luat naștere în Germania, în ținutul Köln, între Paști și Rusalii (25 martie și, respectiv, 13 mai), în anul 1212. Mii de oameni, părăsindu-și deodată turmele și plugurile, pornesc în marș spre Ierusalim. Nimic nu ne permite să afirmăm că au fost îndemnați la asta de către cineva. Dacă îi întrebai ce-i făcea să se aventureze într-o întreprindere de o asemenea cutezanță, ci îți răspundeau că nu făceau decât să se supună voinței Domnului și că intenția lor era să traverseze marea pentru a merge să recucerească Sfântul Mormânt, căci, mai spuneau ei, se văzuse că regii și prinții nu fuseseră în stare s-o facă. Și cu toate acestea, mișcarea nu unea doar niște idealști: un cronicar din Köln ne relatează că acestor pelerini li se alăturaseră oameni cu intenții rele, care se îndeletniceau cu șterpelitul darurilor căpătate pe drum. De altfel, unul din acești bandiți a fost prins și spânzurat la Köln.

Animatorul curentului era un oarecare Nikolaus. El declara trupelor sale că avusese o viziune în care un înger îi vestise că el și cei care îl vor urma erau chemați să elibereze Sfântul Mormânt din mâna păgânilor. Nikolaus mai pretindea că Dumnezeu avea să-i ajute așa

cum o făcuse și altădată cu israeliții, despicând marea pentru a le permite să ajungă pe uscat în Țara Sfântă. Văzându-l pe Nikolaus la lucru, cronicarul din Trier spune că „șeful expediției era Nikolaus, un berar din împrejurimile orașului Köln. El purta la mână un semn distinctiv aducând a cruce în formă de *tau*³¹, simbol al sfințeniei și al puterilor sale miraculoase. Totuși, nu s-a putut ști din ce fel de metal era el făcut”.

Plecați din Köln, acești cruciați de un gen cu totul nou au ajuns la Speyer în ziua de 25 iulie și, de aici, s-au îndreptat către Alsacia. Drumul trebuie să fi fost tare greu, dacă ținem seama de căldura dogoritoare a acelor prime cincisprezece zile de iulie; mulți au pierit de foame și de sete, mai înainte chiar de a trece Alpii. Din fericire însă, aproape peste tot cruciații au fost primiți și hrăniți cu entuziasm; doar clericii s-au arătat reticenți. Ei i-au combătut cu putere pe musafiri și au acuzat poporul de credulitate și de poftă nestăpânită de senzațional.

Este imposibil de știut cu precizie care a fost drumul pe unde au apucat pentru a ajunge din Alsacia în Italia. Dar, după câte menționează mai mulți cronicari austrieci, ne gândim că e foarte probabil ca mulțimea să fi trecut Alpii prin Austria, cel mai plauzibil prin pasul

³¹ *Tau*: litera a alfabetului grecesc, corespunzând lui T, sau Crucea Sf. Anton.

Brenner. Piacenza a fost traversată în mare grabă, luni 20 august, iar sâmbătă 25, s-a ajuns la Genova, la mare, unde sosirea cruciaților ne este relatată de un martor ocular. Ceasul minunii mult așteptate sosise. Dar tot ce ne mai spune acest martor e că, încă de a doua zi, cea mai mare parte a acestor pelerini, în prada unei profunde dezamăgiri, plecau acasă. Totuși, câțiva au rămas la Genova.

Evident, după dezastrul genovez cruciații s-au scindat. Unii au plecat la Marsilia, alții la Roma, unde sperau ca papa să-i absolve de jurământul făcut cruciadei. Alții, în sfârșit, au ajuns mai la sud, la Brindisi, unde episcopul, care îl bănuia pe tatăl lui Nikolaus că i-a vândut necredincioșilor, le-a interzis să se îmbarce. Se pare că un alt grup a izbutit să ia o corabie (unde, nu știm exact), dar călătorii au fost capturați de pirați, care i-au vândut sarazinilor. De fapt, toți autorii sunt de acord asupra unui lucru: din miile de oameni care au plecat bucuroși spre Italia, foarte puțini s-au mai înapoiat. „Astfel, dezamăgiți și rușinați, ei au luat drumul înapoi. Cei care, odinioară, obișnuiau să străbată în ceată provinciile, lăudând mereu Cerul, reveneau acum, unul câte unul, tăcuți, desculți, flămânzi, priviți de toți ca niște proști. Și multe fete își pierduseră fecioria”.

Încurcătura lui Filip August

Despre altă mișcare de mase, oarecum asemănătoare, care a adunat în Franța mii de pelerini, nu deținem decât foarte puține documente. În iunie 1212, la Cloyes-sur-le-Loir, își face apariția un tânăr cioban, numit Étienne, care pretinde că Iisus i-a apărut sub înfățișarea unui pelerin sărman și i-a cerut o bucală de pâine, după care i-a înmănat o scrisoare adresată regelui Franței. Imediat se revarsă către el, din toate colțurile Franței, cohorte întregi; în total, vreo treizeci de mii de oameni. Ceata asta pleacă la Saint-Denis, unde Étienne săvârșește un mare număr de minuni. Filip August, încurcat, îi consultă pe mai-marii școlilor din Paris, apoi se hotărăște cu curaj să-i expedieze acasă pe pelerini, care se supun fără împotrivire. În același timp, în multe alte orașe din Franța, au loc procesiuni în care se defilează cu lumânări aprinse și se cântă imnuri: „Doamne, Dumnezeuul nostru, mântuie poporul creștin și dă-ne nouă Sfânta Cruce”. Niciun document francez nu pomeneste de vreo cât de mică tentativă de plecare în Țara Sfântă pentru eliberarea Ierusalimului. Din contră, toate cronicile relatează că, exceptând o oarecare agitație, participanții s-au plictisit repede și s-au întors acasă.

Aceasta e tot ce aflăm din izvoarele cele mai

vechi și mai demne de crezare. Însă istoria nu se oprește aici. O jumătate de secol mai târziu, către 1250–1252, o nouă generație de cronicari strânge la un loc toate elementele risipite pentru a face din ele o istorie coerentă, care să ne relateze cum, în toată Franța și în toată Germania, s-au adunat în jurul unui tânăr profet niște copii care au plecat conduși de el în Țara Sfântă, cum au trecut Alpii cântând și rugându-se, cum au ajuns la Mediterana, în fața căreia, în candoarea lor de copii, au așteptat ca Dumnezeu să despartă apele pentru a-i lăsa să treacă pe uscat; și cum, până la sfârșit, în locul minunii mult așteptate, a urmat o amarnică suferință: toți au căzut în mâinile unor răufăcători care i-au încărcat pe corăbii și i-au vândut în piețele de sclavi din Africa de Nord. Aceasta este forma sub care apare „Cruciada Copiilor” în cultura europeană; și aceasta e versiunea ce a inspirat câteva poeme și câteva romane, ca cel al lui Marcel Schwob, precum și alte numeroase povestiri istorice de dată mai recentă.

Este o versiune a cărei autenticitate a fost pusă serios la îndoială în ultimii douăzeci de ani³². O examinare mai atentă a documentelor a demonstrat că, într-adevăr, cronica lui Albéric,

³² Primul care a contestat ideea că participanții la această cruciadă ar fi fost niște copii a fost G. Miccoli „La Crociata dei fanciuli”. *Studi Medievali*, seria 3, 2, 1961, pp. 407–442.

cel mai des citată în legătură cu această emoționantă poveste, trebuie în mod categoric privită cu suspiciune. Cronica lui Albéric, călugăr al abației cisterciene din Troisfontaines, lângă Châlon-sur-Marne, datează din jurul anului 1240. Însă nu e lucru sigur că pasajul dedicat Cruciadei Copiilor a fost scris de el; unele indicii serioase arată mai degrabă că pasajul ar fi fost adăugat cu ocazia unei revizuii a textului, făcută în Mănăstirea Neufmoûtier, aflată pe râul Meuse, lângă Huy, în Belgia, între anii 1260 și 1295. Punctul cel mai slab al povestirii lui Albéric este afirmația că a existat o deplasare în masă a cruciaților francezi către Saint-Denis și Marsilia. Or, nicio cronică din sudul Loarei nu menționează o astfel de mișcare, și pare destul de improbabil ca un eveniment de asemenea proporții să fi scăpat atenției cronicarilor. Pentru toate aceste motive, povestea lui Albéric pare să fie definitiv respinsă de istoricii moderni.

O eroare de traducere

Rămâne însă cea mai izbitoare descoperire, făcută în urma examinării atente a unor izvoare ce contrazic poveștile de genul celor difuzate de Albéric; nicăieri nu se pomeneste că participanții la această cruciadă ar fi fost cu adevărat copii. Li s-au dat numeroase denumiri: pelerini, săraci sau, pur și simplu, bărbați și

femei. Cea mai mare parte a cronicilor franceze arată că participanții erau cu deosebire păstori. Dar majoritatea scrierilor folosesc, pentru a-i denumi, cuvântul latin *pueri*, tradus în general prin „copii” sau „băieți”. Însă această traducere ridică o problemă: cronicarul mănăstirii de la Marbach, în Alsacia, explică, într-adevăr, că prin termenul *pueri* el înțelege „copiii”, atât minori cât și adulți. Diversitatea termenilor folosiți de cronicari pentru a-i desemna pe participanți și, se pare, existența unei categorii de „copii adulți”, ne obligă să ne punem întrebarea: oare autorii din acele vremuri, atunci când foloseau termenul de *pueri*, chiar se gândeau la o anumită vârstă, sau se refereau la o cu totul altă categorie de persoane? Aceasta este și concluzia ultimă la care ajung lucrările recente ale lui Philippe Ariès și Georges Duby. Pentru cel dintâi, cuvântul *puer*, nu desemnează o categorie de vârstă, ci o clasă socială; el era folosit pentru a indica pe oricine se găsea într-o poziție de dependență sau de aservire: servitori etc³³.

Georges Duby merge încă și mai departe.³⁴ El crede că termenul a fost în principal utilizat la țară, pentru a-i denumi pe plugari și pe

³³ Philippe Ariès, *L'Enfant et la Vie familiale sous L'Ancien Régime*, Paris, Ed. Du Seuil, 1973, și colecția „Points Histoire”, 1975.

³⁴ Cf. Georges Duby, „Les pauvres des campagnes dans L'Occident medieval jusqu'au XIIIe siecle”, *Revue d'histoire de l'Église de France*, 52, 1966, pp. 25-32.

simbriașii rurali, ca și pe mezinii care, fiind excluși de la succesiune, erau puși în situația de a-și câștiga în altă parte existența; altfel spus, o clasă nouă, compusă din exclușii revoluției economice a secolului al XII-lea. Ei trăiau la marginea societății, deseori în mari lipsuri, și constituiau un element de agitație în mijlocul populației rurale. Puternicul spor demografic de după 950, revirimentul schimburilor comerciale și creșterea circulației monetare operaseră o schimbare radicală în relațiile sociale rurale. Înainte de 1100, locuitorii satelor formaseră o clasă relativ omogenă, dar progresul economic intensifica acum concurența.

Cei care au avut cel mai mult de suferit de pe urma acestei revoluții au fost țăranii săraci; neavând capitalul necesar pentru a-și îmbunătăți veniturile, ei s-au trezit în imposibilitate de a produce un excedent cât de mic pentru piață. Cel mai adesea ei au trebuit să-și vândă pământul, să se angajeze la senior sau la un țăran mai înstărit, ca păzitori de vite sau ca muncitori sezonieri, bineînțeles, dacă nu se hotărau să cerșească. Toate documentele ne fac să ne gândim că participanții la așa-zisa Cruciadă a Copiilor erau exact componenții acestei noi categorii sociale. Am văzut că un cronicar din Köln relatează cum cruciații, pentru a ajunge în Tara Sfântă, și-au abandonat plugul și vitele. Cronicarul mănăstirii din Ebersheim

observă că era vorba în special de servitori, bărbați și femei. Mulțimea asta plecată la drum spre sud trebuie să fi fost într-adevăr tare săracă dacă pe tot parcursul ca a trăit doar din pomenile celor care credeau în misiunea ei. Ea aparținea straturilor celor mai umile ale societății rurale, victime ale revoluției social-economice. În privința asta n-ar fi poate lipsit de interes să notăm că tocmai în regiunile europene atinse primele de această revoluție – Renania și nordul Franței – s-a născut această cruciadă.

Pentru a scăpa de sărăcie

Pentru acești oameni, plecarea era, fără îndoială, un mijloc de a scăpa de sărăcie. Dar dacă revoluția despre care am vorbit în linii mari explică în bună parte Cruciada Copiilor, ea nu este singura ei cauză. Evul Mediu a cunoscut multe răbufniri de nemulțumire, multe răscoale din disperare, datorate lipsurilor, care totuși nu au sfârșit prin marșuri lungi spre Țara Sfântă. Trebuie să fi existat și alte cauze și alte idealuri care să-i îndemne pe cei nevoiași să părăsească totul și să accepte plecarea într-o aventură în cel mai bun caz nesigură, iar în cel mai rău, de-a dreptul nebunească.

Înfrigurarea ce se manifestă în anul 1212 nu este un eveniment izolat. Ea își are rădăcinile

adânci în această mișcare a Occidentului creștin pentru smulgerea Ierusalimului și a Sfântului Mormânt de sub stăpânirea păgână. Și totuși, pentru poporul mărunț care pleca în Palestina, cruciada nu reprezintă, ca pentru cavaleri, un război sfânt în slujba Bisericii. Speranțele, așteptările sale erau îndreptate direct către Ierusalim, orașul unde murise și înviase Christos. Dar mai ales locul unde se presupunea că El avea să revină în Ziua de Apoi pentru a-i judeca pe cei vii și pe cei morți, locul noului Ierusalim, „care se pogora din cer de la Dumnezeu” (*Apocalipsa*, 21, 10). Pentru ei, eliberarea Orașului Sfânt trebuia să marcheze începutul Vremii de Apoi, împlinirea celor făgăduite de Domnul, sfârșitul tuturor necazurilor și al tuturor suferințelor care copleșesc omenirea. Ierusalimul ceresc va fi „Cortul lui Dumnezeu cu oameni! El va locui cu ei, și ei vor fi poporul Lui, și Dumnezeu însuși va fi cu ei. El va fi Dumnezeul lor. El va șterge orice lacrimă din ochii lor. Și moarte nu va mai fi. Nu va mai fi nici tânguire, nici țipăt, nici durere pentru că lucrurile dintâi au trecut” (*Apocalipsa*, 21, 3-4).

Pe tema aceasta, a sfârșitului lumii, înfloriseră nenumărate povești și legende care tulburau sufletul omului medieval, mai ales pe al aceluia care nu mai avea nimic de sperat aici pe pământ. În toate aceste povestiri se repeta, ca

un laitmotiv, ideea că, atunci când va sosi vremea, Ierusalimul va fi locul unor întâmplări extraordinare, care vor aduce, pentru cei săraci și asupriți, zorile unui veac nou, un veac de pace și prosperitate. Această tendință apocaliptică a jucat un rol important în realizarea Primei Cruciade³⁵.

O scrisoare a lui Christos

Aceste mase neorganizate nu erau conduse de șefi militari, ci de oameni cu har, capabili să le înflăcăreze cu talentul lor de oratori și de predicatori, „profeți” care pretindeau că au primit această misiune în urma unei revelații sau vedenii, în care li s-a înfățișat Dumnezeu sau vreun sfânt, ori în urma unui mesaj divin pe care ei, într-un mod misterios, l-ar fi primit. Așa se spunea despre Pierre Ermitul, cel mai important dintre șefii populari ai Primei Cruciade, că ar fi primit, pe când se ruga la Sfântul Mormânt în Ierusalim, o scrisoare din chiar mâna lui Christos. Acești bărbați, pentru a face dovada că sunt niște aleși ai Domnului, săvârșeau minuni și, peste tot pe unde treceau, vindecau bolnavi. Dar meritele deosebite ale șefului se revărsau și asupra cetei sale. Este exact ceea ce se vede și din comportamentul

³⁵ Despre mișcările apocaliptice ale Evului Mediu, vezi Norman Cohn, *Les Fanatiques de L'Apocalypse*, Paris, Calmann-Lévy, 1962.

tafúr-ilor, acele îngrozitoare armate de cerșetori a căror sălbăticie i-a înspăimântat, în vremea Primei Cruciade, atât pe cavalerii creștini, cât și pe dușmanii lor musulmani, dar pe care sărăcimea îi respecta foarte mult.

În această tradiție populară se înscrie și Cruciada Copiilor. Masele plecate în anul 1212 în Palestina își aveau profeții lor: pentru germani, Nikolaus; pentru francezi, Étienne. Cronicile menționează în mod clar că Nikolaus se pretindea trimisul lui Dumnezeu, și afirma că deține puterea în urma unei revelații directe. Am văzut cum cronicarul din Trier relatează că Nikolaus purta o cruce în formă de *tău*, emblema pelerinului, a rătăcitorului și a făcătorului de minuni – aceeași cruce pe care o purtau și predicatorii itincranți, după exemplul patronului lor spiritual, ermitul Anton. Cât despre conținutul scrisorii venite din Cer, ea cuprinde povestea păstorului francez Étienne. Iar marile minuni săvârșite de acesta la Saint-Denis sunt relatate în numeroase cronici.

Binele împotriva răului

După Rénier din Liège, participanții la Cruciada Copiilor, deoarece erau aleșii Domnului, se credeau în stare să realizeze ceea ce nu făcuseră armatele de cavaleri trimise de papă. Alte izvoare, cum e cronica de la

Marbach, confirmă că toți cruciații aveau ferma convingere că acționează la porunca Domnului. „Mulți vedeau în asta nu efectul unui entuziasm necugetat, ci al inspirației divine.” Este vorba deci de o cruciadă populară. Eliberarea Ierusalimului și a Pământului Sfânt trebuiau să fie de fapt niște idealuri profund ancorate în credința populară. Cum ne putem explica faptul că, după toate eșecurile și dezastrul celor de a Treia și a Patra Cruciade, Nikolaus a mai putut strânge mii și mii de oameni, gata să înfrunte toate primejdii, doar de a reda creștinătății Ierusalimul?

Însă Cruciada Copiilor nu este o cruciadă ca toate celelalte.

Trebuie mai întâi să constatăm că pentru prima oară săracii n-au plecat la drum pe urmele unei armate de cavaleri, ci din propria lor inițiativă. Participarea săracilor la cruciade se redusese în mod serios în cursul secolului al XII-lea. Cu ocazia Primei Cruciade (1096-1099), entuziasmul popular fusese atât de mare, încât sărăcimea condusă de Petru Ermitul plecase fără măcar să mai aștepte adunarea armatei oficiale. Dar în a Treia Cruciadă (1189-1192), săracii au lipsit cu totul. Predicatorul popular Foulques din Neuilly a reușit să trezească entuziasmul pentru cea de a Patra Cruciadă (1202-1204), iar în anul 1212, pentru prima oară, săracii au plecat fără să mai aștepte

chemarea papei.

Pe de altă parte, în Cruciada Copiilor nu mai avem de a face cu violența care a caracterizat cruciadele anterioare: în aparență, de astă dată, eliberarea Ierusalimului nu mai este considerată drept zorii unei ere noi în istoria omenirii, având ca preludiv lupta pe viață și pe moarte între cei buni, servitorii lui Christos, și cei răi, slugile lui Antichrist, adică, în primul rând, evreii.

Chiar și cel mai ostil cronicar nu pomenește aici de niciun exces comis împotriva evreilor sau a clerului. Din ceea ce se scrie, reiese fără îndoială că relațiile dintre laici și clerici erau mai degrabă încordate, cei dintâi reproșând celorlalți că se opun cruciadei, nu atât din dragoste pentru adevăr și dreptate, cât din invidie și lăcomie. Dar nicăieri nu se spune că această încordare ar fi degenerat într-un conflict pe față între popor și cler. De unde putem conchide, cred eu, că escatologia în Cruciada Copiilor – cruciada săracilor, dacă așa a fost – a jucat un rol cu totul neglijabil.

Cum am putea să explicăm revirimentul cruciadei populare după dezastrul celei de a Treia? Și de ce, cu ocazia acestui reviriment, miturile apocaliptice au jucat un rol atât de secundar? Ca să dăm un răspuns, trebuie să facem apel la doi remarcabili erudiți; amândoi, cutremurați de teribilul sfârșit al celei de a Treia Cruciade, au căutat noi căi pentru explicarea

acestei acțiuni. Primul este Pierre de Blois, arhidiacon la Bath, în Anglia, secretar al reginei Eleonora de Aquitania și autor al unui *Tratat* în care analizează cauzele eșecului cruciadei și propune niște metode personale pentru reînsuflețirea entuziasmului. El își mărturisește speranța ce i s-a născut în suflet atunci când a aflat că cei mai puternici principii ai creștinătății – sfântul împărat roman, regele Franței și regele Angliei – au luat crucea și au pornit la drum spre Ierusalim. Dar, vai, dezamăgirea i-a fost pe măsura entuziasmului. Principii, continuă el, s-au dezonorat singuri și, disputându-și un regat pământean în loc să facă toți cauză comună împotriva necredincioșilor, s-au dovedit nedemni de împărăția lui Dumnezeu. Bogăția i-a făcut incapabili să-l slujească pe Cel a cărui lege este tocmai aceea de a sluji. Îndepărtându-i pe bogați, Pierre de Blois își întoarce fața către săraci. Numai ei sunt singurii care pot elibera Pământul Sfânt, căci Dumnezeu nu cucerește prin forță, ci prin slăbiciune. Numai prin ei, cei care nu au decât credința în Dumnezeu, poate veni de acum înainte eliberarea Ierusalimului.

Același lucru îl spune și Alain din Lille, într-o predică ținută de Ziua înălțării Sfintei Cruci. După el, dacă poate fi salvată cruciada, asta numai săracii o pot face, pentru că, întocmai ca și Fiul Omului, ei nu au „unde-și odihni capul” (*Luca*, 9, 58).

Primul care a propus punerea în aplicare a acestor nobile teorii a fost predicatorul popular Foulques, preot din Neuilly, cel care a început să propovăduiască cruciada din 1198. „Predicile sale”, spune un cronicar, „îndemneau o mulțime imensă de săraci să răzbune ofensa adusă Crucii în Biserica Orientului, și pentru ei făcea semnul Crucii judecându-i nedemni pe bogați de asemenea gest de binecuvântare. Și alții împărtășeau același ideal. Iar printre ei era și Sfântul Francisc din Assisi³⁶. Acesta se îndreaptă de trei ori spre Țara Sfântă (în 1212, 1217, 1219), dar de fiecare dată e împiedicat să ajungă acolo. Ultima sa călătorie îl aduce în fața orașului egiptean Damietta, asediat chiar atunci de o armată cruciată. Fără să șovăie, cere să fie condus înaintea sultanului, căruia îi propovăduiește cuvântul lui Dumnezeu, fiind foarte convins că martiriul său e aproape. Dar sultanul, pe cât se pare un om civilizată, îl ascultă cu bunăvoință pe micul predicator și-l trimite apoi în tabăra cruciaților încărcat cu daruri.

Sfântul Francisc era în realitate o materializare sublimă a spuselor lui Pierre de Blois, care afirmă că Domnul nu are nevoie de bunurile noastre, fiindcă el va birui mai degrabă prin slăbiciune și neputință decât prin forță. Nici

³⁶ Cf. Articolul lui André Vauchez, „Comment on devient saint François d'Assise”, *L'Histoire*, nr. 42, februarie 1982, p. 49.

nu se pune problema pentru omul *Fioretti*³⁷-lor de a arunca anatema asupra musulmanilor sau de a-i masacra. Ceea ce dorește el este să-i apropie de Christos, predicând Evanghelia și primind cununa de martir. Căci, spune el, sângele martirilor și nu cel al cavalerilor va trebui să aducă eliberarea Ierusalimului.

Erau oare acestea ideile cruciaților din 1212? Izvoarele sunt destul de discrete în privința motivațiilor, dar din rarele aluzii la acest subiect, se poate conchide că participanții la Cruciada Copiilor plecau ferm convinși că Dumnezeu îi ura pe bogați, pe puternici și oștile lor, și că hotărâse ca eliberarea Ierusalimului să fie făcută prin slăbiciunea celor sărmani. Așa se explică uimitoarea încredere în sine arătată de participanții la această cruciadă. Și atunci, dacă Dumnezeu îi renegase pe mai-marii acestei lumi și armatele lor, de ce să se aștepte un ordin al papei sau recrutarea unei noi armate de cavaleri?

Revenirea la sărăcia apostolică

Cruciada Copiilor ne permite astfel să ne dăm seama de măsura puternicelor aspirații la reformă care au zguduit Biserica în secolul al

³⁷ *Fioretti*: culegere de texte referitoare la viața și activitatea Sf. Francisc din Assisi, apărută către sfârșitul sec. al XIV-lea. Ea cuprinde 53 de capitole închinat vieții umile, carității și poeziei lucrurilor simple.

XII-lea.

Alain din Lille, Pierre de Blois, Foulques din Neuilly și Sfântul Francisc din Assisi, care, la prima vedere, par a avea doar câteva puncte comune, sunt legați prin aceeași voință de a reforma fundamental Biserica, de a se reveni la sărăcia apostolică și la modul de viață al primelor comunități creștine. Toți patru se înscriu în marele curent reformator care zguduie din temelii Biserica începând cu anul 1100. Reforma gregoriană de la finele secolului al XI-lea se străduia să combată decadența morală a Bisericii, mai ales printre preoți, restrângând puterea excesivă a laicilor la numirile în slujbe. Reformatorii din secolul al XII-lea erau convinși că problema investitorii de către puterea pământească nu era decât un simptom, și că adevărata cauză a răului zăcea în prea marea bogăție a Bisericii și în amestecul ei în treburile lumești. Pentru a evita să se lase ispitită, Biserica trebuia – spuneau ei – să renunțe la bogății și la putere, pentru a trăi în sărăcie, asemenea lui Christos. Biserica, socoteau ei, nu putea să se însănătoșească decât dacă, în loc să se încreadă în puterea prinților, s-ar mărgini numai să urmeze preceptele Domnului, ca în primele timpuri. Mișcarea a atins apogeul către anul 1200, o dată cu grupurile de entuziaști

care gravitau în jurul lui Pierre Valdo³⁸ și a Sfântului Francisc, de exemplu. O viață creștinească neîntemeiată pe sărăcie părea ceva nepotrivit în acea vreme: „Sărăcia generează virtuți”³⁹.

Importanța cucerniciei în acest cult al sărăciei explică în egală măsură și de ce ideile apocaliptice au jucat până atunci un rol secundar în Cruciada Copiilor. Într-adevăr, Pierre vedea în Palestina „un alt cer”, promis celor sărmani; pe de altă parte, nimic nu ne permite să afirmăm că el ar fi crezut în *mileniu*⁴⁰ sau în orice altă perspectivă de acest gen. Cât despre Alain din Lille și Foulques din Neuilly, ei îi îndeamnă pe adepții lor la pocăință și la penitență, pe când Sfântul Francisc se străduie să ajungă la Christos prin sărăcie. Astfel, toți trei cred că pot grăbi eliberarea Ierusalimului, dar fără să lege acest fapt de vreo așteptare a Zilei de Apoi. Dacă Orașul Sfânt trebuie eliberat din mâna păgânilor, asta este doar pentru că acolo a trăit Christos și a sfințit prin moartea și

³⁸ Pierre Valdo: (1140-1217). negustor bogat, convertit la sărăcie absolută, care a fondat o sectă eretică la Lyon.

³⁹ Un studiu competent al mișcărilor sărăcimii în T. Manteuffel, *Naissance d'une hérésie: les adeptes de la pauvreté volontaire au Moyen Âge*, Haga-Paris, Mouton, 1970. Pasajul citat este extras dintr-un articol de C. Thouzellier, „Hérésie et pauvreté à la fin du XIIe siècle et au debut du XIIIe siècle”, în *Études sur l'histoire de la pauvreté*, Publications de la Sorbonne, 1974, 2 vol.

⁴⁰ Mileniu: epoca de aur așteptată de milenariști, cei care credeau în împărăția pământească escatologică a lui Mesia și a aleșilor săi. considerată a dura o mie de ani.

învierea sa acele locuri. Într-un cuvânt, Cruciada Copiilor se vădește deci, atât în teorie cât și în practică, o reapariție a cruciadei populare în care violența militară și virtuțile cavalierești au cedat locul armelor mistice ale celor sărmani.

Mișcarea săracilor viza reformarea Bisericii și a societății prin convertirea și aducerea populației la starea de sărăcie apostolică. Era, deci, o reîntoarcere la Biserica inițială a Apostolilor. Milenariștii, în schimb, nu nădăjduiau la nicio mântuire prin reformă, ci își puneau speranțele în viitorul apropiat, când trebuia să aibă loc dispariția tuturor lucrurilor existente, începând cu Biserica, și înlocuirea lor cu Ierusalimul ceresc. Astfel se explică acest caracter atât de personal al Cruciadei Copiilor, această nezdruccinată siguranță de sine, ca și totala lipsă a oricărei violențe distrugătoare și apocaliptice, lucruri care duseseră la denaturarea tuturor cruciadelor populare precedente.

În consecință, Cruciada Copiilor a fost o reînviere non-apocaliptică a cruciadei populare, datorată influenței puternice a cultului sărăciei apostolice. Ea arată că acest ideal a câștigat mai ales masele celor săraci, proletariatul acela dezrădăcinat care rățăcea prin sate. Căci, dacă Dumnezeu îi alesese într-adevăr pe sărmani ca să elibereze Ierusalimul, atunci aceștia deveneau niște privilegiați: sărăcia lor nu mai

era un motiv de rușine. Mai mult decât orice altă clasă socială, ei puteau spera să fie egalii lui Christos în sărăcie. Ei nu deveneau astfel mai bogați, dar însăși sărăcia lor, o povară atât de grea, se preschimba într-o vocație superioară.

Și tocmai pentru că erau săraci ei sperau să poată cuceri cetatea care, de mai bine de un secol, fascina întreaga lume creștină, prefigurând realizarea făgăduinței făcute de Dumnezeu poporului său: toți acei care vor fi suferit de sărăcie alături de Christos aveau să primească răsplata unui viitor luminos.

Pentru date suplimentare:

Un studiu critic al izvoarelor:

D.C. MUNRO, „The Children's Crusade”, *American Historical Review*, 19 (1913-1914), pp. 516-524.

O expunere mai recentă:

J. DELALANDE, *Les Extraordinaires Croisades d'enfants et de pasteurs au Moyen Âge*, Paris, Lethielleux, 1962.

O viziune romantică:

Marcel SCHWOB, *La Croisade des enfants*,

Paris, Mercure de France, 1896.

Despre revoluția economică în societatea rurală:

Georges. DUBY, *L'Économie rurale et la Vie des campagnes dans l'Occident medieval*, 2 vol., Paris, Aubier, 1962.

O scurtă istorie a cruciadelor conținând importante aprecieri despre Cruciada Copiilor:

H.E. MAYER, *Geschichte der Kreuzzüge*, Stuttgart, Kohhammer, 1965.

Despre mișcarea săracilor:

H. GRUNDMANN. *Religiöse Bewegungen im Mittelalter*. Ed. 3, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1970.

M. MOLLAT, *Études sur l'histoire de la pauvreté*, 2 vol., Paris, Publications de la Sorbonne, 1974.

M.-D. CHENU, „Le réveil evangelique”, *La Théologie du XIIe siècle*, Paris, Vrin, 1957, pp. 252-273.

A se vedea și bibliografia generală de la sfârșitul lucrării.

Într-un fel, el se mai află și acum acolo. Turiștii, acești pelerini ai vremurilor moderne, de toate confesiunile și de toate naționalitățile, îl cunosc bine pe Sidi Bu Said, „prea fericitul sfânt”, care a dat celebrei stațiuni balneare de lângă Tunis numele său. Ei știu că, la mai puțin de doi kilometri, pe colina Byrsa, vechea citadelă a Cartaginei, odihnesc astăzi, printre ruinele punice, într-un relicvariu de bronz aurit, deasupra altarului, o parte din moaștele unui alt sfânt. Ludovic al IX-lea, căruia i-a fost închinată o catedrală, pe o porțiune de teren cedat Franței, la 8 august 1830, în virtutea unui acord încheiat între Hussein Bey și Carol al X-lea. Într-adevăr, Ludovic cel Sfânt a murit la Cartagina la 25 august 1270.

Ce căuta el la Tunis? Voia, așa cum pretinde Georges Duby, „să moară ca martir al unui vis mare și solitar”? Sau, cum scrie Claude Cahen, era în căutarea „unui sacrificiu anacronic”? Sau, în sfârșit, ca un precursor genial al strategiilor moderne, venea să lovească în punctul nevralgic al Occidentului, pentru a-i mai slăbi puțin menghina ce sufoca Locurile Sfinte din Orient? Nici până azi n-au încetat istoricii să iscodească intențiile adevărate sau presupuse

ale acestui rege. Cum ele au fost ținute ascunse până în ultima clipă, și cum nu există nici documente clare și nici exacte în legătură cu ele, orice presupuneri, având la bază argumente demne de crezare, sunt oricând posibile.

Ludovic cel Sfânt mai fusese o dată cruciat. În 1249, el atacase Damietta, pe țărmul mării, la nord de Cairo. Învins în lupta de la Mansurah și făcut prizonier, el a fost răscumpărat și a rămas în Palestina între anii 1250 și 1252 înainte de a se întoarce în Franța. Când, la 25 mai 1267, a luat din nou crucea, împreună cu fiii săi, acțiunea lui n-a mai stârnit niciun entuziasm. Nu pentru că ar fi slăbit credința, ci pentru că spiritul cruciadelor, și datorită insucceselor anterioare, slăbise deja. Expediția hotărâtă de Ludovic cel Sfânt, pe cât de anacronică, s-a dovedit a fi tot pe atât de anevoioasă. Condițiile materiale nu erau deloc favorabile. Regele Franței reușise, într-adevăr, să rezolve în avantajul său, prin tratatul de la Paris (1259), litigiul cu Anglia. Dar operațiunea era costisitoare, iar fondurile lipseau. Trebuia să construiască sau să închirieze o flotă și, mai ales, trebuia să convingă niște aliați reticenți. Pregătirile au fost deci îndelungate și au ținut aproape trei ani. În plus, de vreo câțiva ani. Regele suferea de dizenterie. De fapt, la 15 martie 1270 un om bolnav părăsea Parisul.

Printre ruinele Cartaginei

Din pelerinaj în pelerinaj, armata ajunge la Aigues-Mortes, de unde, după o slujbă de vecernie, se îmbarcă la 1 iulie cu direcția Cagliari, unde sosește peste șase zile. Aici se hotărăște plecarea spre Tunis; sau poate că regele, conții și baronii care luau parte la expediție, au avut o revelație în acest sens. La 17 iulie, după două zile de călătorie pe mare, cruciații ajung la Goulette [azi Halq el-Oued – n. trad.]. Armata, numărând cam zece-cincisprezece mii de oameni, se instalează în ruinele Cartaginei. Aici trebuie să lupte împotriva caniculei și a lipsei de alimente – care, începând cu 20 august, devine îngrijorătoare –, dar mai ales împotriva epidemiei.

Armata musulmană ocupase o poziție pe locul unde se află astăzi aeroportul Tunis-Cartagina. Ambele tabere erau înconjurate de șanțuri. În așteptarea lui Carol de Anjou, regele Siciliei și fratele lui Ludovic, timp de peste o lună de zile oștile s-au abținut de la orice angajament serios. Între timp, epidemia de dizenterie infecțioasă începuse să lovească puternic. La 3 august îi cade victimă tânărul fiu al regelui, Jean-Tristan, conte de Nevers; iar pe 25, într-o după-amiază, își dă sufletul în mâinile Domnului însuși Ludovic cel Sfânt, chiar în momentul când

corabia fratelui său Carol de Anjou acosta, în sfârșit. A doua zi, conform unei obicei care a durat din secolul al XII-lea până în secolul al XIV-lea, privind rămășițele pământești regale, s-a procedat, în prezența membrilor familiei, la scoaterea cărnii de pe schelet și la fierberea măruntaielor și a părților moi, care au fost transportate apoi de către Carol de Anjou la Palermo.

Filip III, noul rege al Franței, suferind de aceeași boală care provocase moartea tatălui său, i-a cedat unchiului comanda unei armate demoralizate și decimate de epidemie; neputându-i îngropa pe toți morții, aceștia erau aruncați în lac, ceea ce provoca o duhoare de nesuportat. Și, în aceste condiții, au avut loc ciocniri, la 4 septembrie și la 20 octombrie. Amândouă s-au încheiat în dezavantajul musulmanilor, nici ei scutiți de boală. Din acel moment, ambele părți n-au mai urmărit decât încetarea luptelor; contingentele nomade ale oștirii musulmane aveau o singură dorință: să plece, conform obiceiului lor, spre pășunile din sud; iar cruciații erau obsedați de teama să nu-i prindă toamna, când navigația punea mari probleme. Și totuși, dușmani ai negocierilor de pace existau în ambele tabere. Iar aceste negocieri nu au ajuns la un rezultat decât în ziua de 5 noiembrie, după câteva ultime ezitări ale musulmanilor. Nouă nu ne-a parvenit decât

originalul arab al tratatului, pecetluit cu un mare sigiliu de ceară pe o panglică roșie și verde. El este păstrat la Arhivele Naționale din Paris, și stipulează eliberarea prizonierilor, securitatea călătorilor și a negustorilor, expulzarea dușmanilor aflați în ambele tabere, dreptul misionarilor creștini de a predica liber în teritoriul hafsid⁴¹, plata de către al-Mostansir a unei indemnizații de război de 210.000 uncii aur și reglementarea „tributului” reclamat de Carol de Anjou, „tribut” care, începând cu data tratatului, urma să fie dublat. După plecarea cruciaților, ruinele vechii Cartagini au fost rase la pământ: pierdere ireparabilă și cea mai nefastă consecință a acestei aventuri.

Astfel a luat sfârșit o ciudată cruciadă „deviată” de la scopul ei inițial și al cărei principal beneficiar, după cum s-a subliniat de nenumărate ori, a fost Carol de Anjou, care a profitat de ocazie ca să încheie, în propriul său avantaj, socotelile cu suveranul hafsid. Ea a lăsat impresia unei imense confuzii. Pentru Michel Mollat, a fost pur și simplu un „efort financiar încheiat cu o mare pierdere, o armată decimată de «flagel», o flotă distrusă de furtună toamna la Trapani [...], dar [mai ales] o pierdere de prestigiu!” Cruciații, consemna cu indignare un cronicar latin, „s-au retras toți, părăsindu-i pe o parte din ai lor îngropați într-un pământ

⁴¹ Hafsiți: dinastie berberă domnitoare în Tunis între anii 1228 și 1574.

străin, meritată pedeapsă pentru o astfel de acțiune, căci ei se duseseră cu rea-credință în Africa, împotriva voinței lui Dumnezeu și a dreptății, care le poruncise să plece cât mai curând la eliberarea pământului sfânt”.⁴²

Un tratat umilitor

Nici în tabăra musulmană situația nu era mai strălucită. Al-Mostansir care, după căderea Bagdadului în mâinile mongolilor (1258), tocmai se împăunase cu titlul de calif, având pretenția să fie reprezentantul întregului Islam, n-a ieșit prea câștigat din această încercare. Evident, el reușise să apere capitala de ororile jafului care o pândea și de a cărei amenințare populația se temea.

„Zvonuri alarmante începuseră într-adevăr să circule, și i se atribuie sultanului intenția de a abandona Tunisul pentru Kairuan”.⁴³ Plecarea cruciaților a fost deci privită ca o imensă ușurare, și putem să-l credem pe Ibn Khaldûn care ne asigură că populația a acceptat „cu grăbire” să ramburseze suveranului ei suma ce reprezenta îndemnizația de război.

Adevărul e că, pentru Hafsîd, tratatul era păgubitor și mai ales umilitor. Califul,

⁴² *Chronicon de rebus în Italia gestis*, citat de De Mas Latrie, în *Traité de paix et de commerce*, Éd. De Paris, 1866, prima parte, p. 137.

⁴³ Ibn Khaldûn, *Ibar*, Éd. De Beyrouth, 1959, VII, 680.

reprezentant oficial al întregului Islam, îi autoriza pe misionarii creștini să predice liber în teritoriul său! Așa se explică, fără îndoială, că niciuna din marile personalități ale regatului n-a semnat acest tratat și nici, bineînțeles, marele cadiu Ibn al-Khabbâz, nici cei doi șefi de cancelarie ai epocii, Ibn Abi al-Husayn și Ibn al-Rî'is. Iar sultanul mameluc al Egiptului, Baîbars, îi scrie plin de dispreț lui al-Mostansir: „Un om ca tine nu e demn să domnească peste musulmani”.⁴⁴

Cu toate astea, rezistența împotriva cruciaților se pornise deja, într-o atmosferă plină de fervoare și de entuziasm. Într-o declarație către popor, suveranul hafsid, citind Coranul, proclamase în mod solemn *jihād*-ul: „Porniți cu toții la război, înarmați mai bine sau mai puțin! Intrați în luptă cu tot ce aveți și cu toată ființa voastră, pe drumul lui Allah! Dacă ați ști cât este de bun pentru voi acest lucru!”⁴⁵ De peste tot, inclusiv din Maghrebul central, se strângeau bărbații. Iar de partea lor, ca să-i înflăcăreze, se aliniaseră și poeții. La vestea pregătirii celei de-a Opta Cruciade, ale cărei început și destinație, pentru moment, nu se cunoșteau, Abû Matrûh, poet de Curte al Egiptului, lansa acest apel într-un lung poem epic:

⁴⁴ Maqrîzî, *Sulûk*, Cairo, ed. Matba'at lajnat ul-ta'lif, 1957, I, 601.

⁴⁵ *Coran* IX, 41.

*Să li se spună, de socotesc a se întoarce
Spre a-și lua revanșa sau spre a ne lovi:
Casa lui Ibn Luqmân nu s-a schimbat,
Lanțurile mai există încă, iar temnicer e tot
Sabâh.*

Un poet tunisian îi prezice lui Ludovic cel Sfânt că va fi dat îndată pe mâna lui Munkar și a lui Nakîr, cei doi îngeri însărcinați să-i chinuiască pe păcătoși în mormânt.

*Francezule! Vei fi primit aici ca și-n Egipt.
Fii gata, deci, pentru soarta ce te-așteaptă.
Casa lui Ibn Luqmân îți va fi groapă,
Iar temniceri, Munkar și cu Nakîr.*

Să fi fost oare vorba de o mobilizare generală a Islamului împotriva creștinismului? În niciun caz. Până atunci, cruciadele nu fuseseră decât niște conflicte locale, care nu-i interesau decât pe vecinii cei mai apropiați. În lumea musulmană, nimeni nu sesizase amploarea evenimentului, și nici, mai ales, natura sa exactă. Expresia *hurûb salâbiya* (cruciade) nu a apărut decât mai târziu, în epoca modernă și la început în mediile arabe creștine, deschise influenței franceze. Contemporanii nu văzuseră în cruciade decât niște episoade de luptă tradițională care, de la apariția Islamului, îi opuneau pe musulmani *rûm*-ilor (bizantinii) în

Orient, și *ifranj*-ilor (francii, latinii) în Occident. Acesta este și cadrul general în care istoricul maghrebin Ibn Khaldûn (1332–1406) situează exact atacul împotriva Tunisului declanșat de francezii pe care poporul îi numește „francezi”. Departe de a bănuî care erau motivațiile adevărate ale cruciaților, el vede cauza imediată a conflictului în pierderile suportate „de marii financiari”. Aceste pagube sunt cu adevărat reale, și au făcut chiar obiectul unei ambasade speciale, însă, în ciuda analogiei cu expediția din Alger a anului 1830, ele nu au avut nicio consecință serioasă în conflict. Se merge chiar până la a considera drept cauză directă a acțiunii furia lui Ludovic cel Sfânt, izbucnită atunci când a aflat că al-Mostansir l-ar fi luat într-o zi în râs în fața curtenilor datorită prizonieratului său din Egipt. Toate acestea arată cât de greu le era cronicarilor arabi contemporani să înțeleagă sentimentele ce-i animau pe adversarii lor.

Ignorarea geografiei

Era foarte clar că cea de-a Opta Cruciadă se scăldase într-o atmosferă de ambiguitate, de ignoranță și de erori. Direcția pe care i-o trasase Ludovic cel Sfânt nu e decât rezultatul unor serii de inexactități: geografice – o falsă apreciere a distanțelor –, strategice, ecologice, politice,

diplomatice și umane. S-a discutat mult, mai ales, despre rolul jucat aici de către Carol de Anjou, fratele regelui, fie pentru a-l absolvi de orice vină, fie pentru a face din el un fel de eminență cenușie pusă în mișcare, în chip machiavelic, de propriile sale calcule și interese politice, ca să scoată la timpul potrivit castanele din foc. S-a subliniat că locuitorii creștini ai Tunisului, inclusiv negustorii genovezi – deși Genova îi furnizase lui Ludovic cel Sfânt cea mai mare parte a flotei –, nu avuseseră niciodată necazuri nici din partea autorităților și nici din partea populației. A fost, de asemenea, menționată prezența lui Frédéric de Castilia, văr al lui Ludovic cel Sfânt și al lui Frédéric Lancia, văr al Constancei de Hohenstaufen, în cortul lui al-Mostansir. Ciudată cruciadă, cu șefi musulmani asistați de consilieri militari creștini de rang atât de înalt!

Singurul suflet curat în toată această lume pare să fi fost cel al lui Ludovic cel Sfânt, de a căruia sinceră și înflăcărată credință nu ne îndoim deloc⁴⁶. În anturajul său gravitau misionarii specializați în convertirea musulmanilor. Cel mai cunoscut dintre ei este Ramon Marti, excelent arabolog. Membru al *Studium Arabicum* din Tunis și autor al lucrării

⁴⁶ Cf. „Saint Louis a-t-il existé?”, discuție cu Jacques Le Goff, *L'Histoire*, nr. 40, decembrie 1981, p. 90.

*Pugio fidei adversus Mauros et Judeos*⁴⁷. Fără îndoială că ei nutreă în sufletul său ideea că ar fi posibilă convertire; Hafsizilor în Tunis. În climatul acelei epoci, cu ambiguitățile, ardoarea și ignoranțele ei, putea să pară realizabilă și posibil; o astfel de convertire. Și pentru a înțelege mai bine intențiile și mentalitatea oamenilor acelei epoci, să nu uităm că, datorită eforturilor conjugate ale clericilor și laicilor pentru a înfăptui *Reconquista*, Spania cucerită de Islam își reluase locul în tradiția creștină. De ce, la urma urmelor, să nu vină și rândul patriei Sfântului Augustin?

Pentru date suplimentare:

R. BRUNSCHVIG, *La Berbérie orientale sous les Hafsides*, Paris, Adrien-Maisonneuve, 1940, I, pp. 53-67.

Cl. CAHEN, „Saint Louis et l'Islam”, *Journal asiatique*, Paris, 1970, fasc. 1-2, pp. 3-12.

M. CHAPOUTOT, „Les relations entre l'Égypte et l'Ifrâqiya aux XIIIe et XIVe siècles d'après les auteurs mamlûks”, în *Actes du Ier Congrès d'histoire et de civilisation du Maghreb*, Tunis, CERES, 1979, I, pp. 141-144.

Ch.-E. DUFOURCQ, *L'Espagne catalane et le Maghreb aux XIIIe et XIVe siècles*, Paris, PUF, 1966, pp. 119-124.

⁴⁷ Pumnalul credinței îndreptat împotriva maurilor și a iudeilor.

J. FILIOZAT și P. HUARD, „Les épidémies au temps de Saint Louis”, *Journal asiatique*, Paris, 1970, fasc. 1-2, pp. 35-42.

M. MOLLAT, „Le «passage» de Saint Louis à Tunis. Sa place dans l'histoire des croisades”, *Revue d'histoire économique et sociale*, Paris, 1972, nr. 50.

A se vedea și bibliografia generală de la sfârșitul lucrării.

Templierii sau insuccesul bancherilor cruciadei

Jean Favier

Ce este Ordinul templierilor? Întemeiat la începutul secolului al XII-lea pentru a apăra regatul latin al Ierusalimului, el era văzut de numeroși observatori din secolul al XIII-lea ca un simplu organism bancar. Oricât de puțin evident ne apare rolul defensiv al acestui ordin după prăbușirea regatului latin, mulți se vor întreba, și pe bună dreptate, la ce servesc astfel de cavaleri-călugări, care sunt mai mult bancheri, și ce semnificație are acest ordin destinat Orientului și în sânul căruia o pondere excesivă, atât ca structură, cât și ca guvernare, o au familiile din Apus.

Ordinul templierilor e un nume mare, dar la începutul secolului al XIV-lea reputația sa era cam îndoielnică. Despre Ospitalieri, nimeni nu are nimic de spus. Dar templierilor toată lumea le preamărește străvechiul eroism, întrebându-se totuși ce utilitate ar mai putea avea în viitor. Să mai fie ei oare de folos în cazul unei noi cruciade, care i-ar purta pe creștinii din Occident spre Locurile Sfinte? În așteptarea unei asemenea eventualități, templierul nu reprezintă un exemplu prea bun. Se spune: înjură „ca un templier”, bea „ca un templier”. Desigur, creștinătatea nu se va ridica împotriva

templierilor, dar nici nu va face nimic pentru a-i apăra.

Și totuși, acest mod de organizare, sub formă de „ordine cavalierești”, a unor structuri ecleziastice născute din Prima Cruciadă, reprezintă o revenire la vechile funcții ale cavalerismului. Sigur că inițiativele care au condus în anii 1100 la apariția ospitalierilor, a templierilor și a altor ordine militare sunt tot atât de izolate și de spontane, pe cât sunt și cele de la sfârșitul secolului al XI-lea, ale întemeietorilor așezămintelor monahale de la Grandmont, Chartreuse sau Cîteaux. Întocmai ca și la acest nou fel de monahism, dorința de a crea un ordin militar se înscrie totuși într-un context ideologic foarte clar, sau mai curând într-o definire precisă a funcției politice și ecleziastice care este lupta pentru credință.

Ideea de căpătâi a lui Urban II, atunci când propovăduia Cruciada în 1095, era să îndepărteze această luptă de influența laicilor. În multe privințe, cruciada apărea ca o pârghie politică în mâinile papalității și o armă în cele ale legatului pontifical. Nimic ciudat în faptul că puterea Răsăritului latin se organizează în ordine religioase, sub diferitele forme care reflectă diversitatea acestor ctitorii, scăpând astfel de sub dubla influență a principilor occidentali și a feudalității orientale. Și această dorință de a pune îndatoririle pământești sub

tutelă bisericească se regăsește în numeroase scrieri ale Sfântului Bernard, acela a cărui gândire îi inspiră pe cei ce alcătuiesc rânduielile Ordinului templierilor.

Ordinul cavalerilor creat în acest nou cadru este deci legat de un obiectiv imediat: lupta contra necredincioșilor. Dar el mai este legat și de obiectivul fundamental, stabilirea unei puteri teoretice în lumea creștină.

Într-adevăr, într-o vreme când dinamismul religiozității se îndrepta către Spania *Reconquistei*, apoi către Orientul cruciadelor, cavalerii-călugări apăreau ca o transpunere practică și firească a unei vocații duhovnicești. Pentru mulți creștini ordinele cavalierești duc mai departe ștafeta monahismului renovat în vremea reformei gregoriene. După austeritatea cisterciană, eroismul templier va reprezenta forma ideală a dăruirii de sine, până la apariția virtuții franciscane a sărăciei din secolul următor.

Prin urmare, astfel se asociază, într-o formă perfectă, în contextul precis al anilor 1100, credința cu acțiunea. Noile organizații – Ordinul ospitalierilor, în 1099, templierii, în 1118, urmați la mijlocul secolului de Cavalerii teutoni⁴⁸ și de ordinele spaniole – reprezintă materializarea, cu reguli de bunăvoie acceptate, a unui organism

⁴⁸ Cf. Articolului lui P. Dollinger, „Les chevaliers teutoniques”, *L'Histoire*, nr. 46, p. 28.

politic și bisericesc alcătuit după chipul societății creștine. Cele trei „ordine” sociale se integrează aici uneia și aceleiași lupte: cavaleri, sergenți, preoți. Ei fac din ordinele militare, în primul rând din cel al templierilor, un microcosmos plin de semnificații.

Ospitalierii au misiunea lor proprie. Ei asigură pelerinilor și, mai cu seamă, creștinilor din Țara Sfântă ajutorul moral și material așteptat în Occident de la fundațiile de caritate create în sânul Bisericii: ocrotirea săracilor, îngrijirea bolnavilor, primirea călătorilor. Cu totul alta este misiunea templierilor: protejarea aceluiași creștini necombatanți din Orient, cu alte cuvinte, asigurarea securității drumurilor din acest Orient latin născut în urma cruciadei. *Templierii sunt jandarmii Locurilor Sfinte*. Încă din primele zile ale cuceririi, este clar cum cruciada va deveni un moment de excepție. Creștinătatea din Orient are nevoie de o forță permanentă, și este normal ca aceste ordine să-și asume o astfel de funcție.

Glorie și decădere

Se observă totuși de la început câteva slăbiciuni. Deoarece pe marile itinerare autoritatea papei nu se exercită decât rar, adevărata putere aparține acum marelui-maestru, și nu pontifului de la Roma sau

legaților săi. Importanța pe care o capătă funcția de apărător într-un Orient latin permanent amenințat de Islam face ca între ospitalieri și templieri, ambele ordine cavalierești, să se nască un soi de concurență, care se manifestă supărător chiar și pe câmpul de bătaie. Apărarea pământului Sfânt va avea tot atât de suferit ca și prestigiul acestor două ordine. În sfârșit, eșecul încercării teocratice și dispariția totală a legatului, după venirea la Ierusalim a unui rege adevărat, îi pune pe cei doi mari-maestri într-o poziție precară față de adevărata putere politică.

Nu a fost nevoie decât de câteva zeci de ani pentru ca templierii și ospitalierii să contribuie, prin insubordonarea lor, la slăbirea unei creștinătăți orientale, a cărei forță trebuiau ei să o reprezinte. Mulți baroni cruciați și mulți pelerini și-au dat seama de acest lucru. Cel puțin ospitalierii își răscumpărau atitudinea politică printr-o activitate caritabilă. Cât despre templieri, ordinul s-a bucurat de considerație atâta timp cât a fost învingător, bine consolidat, deseori eroic, și existau în sânul său figuri legendare. Dar după căderea cetății Acra, în anul 1291, eroismul lui a început să fie uitat, și n-a mai rămas decât amintirea slăbiciunilor sale.

Un alt mare neajuns: misiunea se afla în Orient, iar banii în Occident. Opera pioasă și

caritabilă, militară sau nu, din Orient depindea de generozitatea creștinilor din Occident. Templierii și ospitalierii devin foarte repede bogați și se înscriu în rândurile marilor latifundiari, ale marilor rentieri. Dar ei sunt acum obligați să efectueze și transferuri de fonduri. Lucrul este ușor pentru ospitalieri, care pot să-și exercite generozitatea în Occident; dar și mai ușor pentru templieri, care dețin în Europa domenii întinse – exploatări funciare, centre de recrutare și aziluri de bătrâni –, încât nu le trebuie mai mult ca să devină oameni de afaceri. Templierii stăpânesc mijloacele de a asigura credite; credite acordate occidentalilor lipsiți de bani porniți în cruciadă sau în pelerinaj și gata oricând să le ramburseze banii în Europa; credite în Occident, grație marilor cantități de lichidități disponibile la sediile tuturor caselor ordinului.

Opoziția templierilor

S-a vorbit adeseori de reformă. Se vorbește și mai mult de ea după 1291. Papii nu încetează să cheme la o nouă cruciadă, și se știe că va fi nevoie, ca și după Prima Cruciadă, de o cavalerie aflată în slujba Bisericii atunci când se va pune problema consolidării cuceririlor la înapoierea în Europa. De ce să nu se unească ordinele, fie sub conducerea unuia nou, fie a

unuia din cele vechi? Idei se nasc de peste tot, și se schițează proiecte de fuzionare a ordinelor militare, atât în anturajul politic al papei și al suveranilor, cât și în discuțiile și în mințile tuturor acelor pe care nimeni nu-i va consulta niciodată. Întocmai ca însăși credința, miliția credinței nu poate fi decât una singură.

Jacques de Molay, mare-maestru al Templului începând cu anul 1298, se opune din toate puterile unificării. El îi scrie în 1306 lui Clément V că un ordin în loc de două înseamnă un singur mare-maestru în loc de doi. Și numărul argumentelor crește: milosteniile se vor înjumătăți, va trebui sacrificată, în folosul armatei, avangarda sau ariergarda... Molay merge până-ntr-acolo încât îi atrage atenția papei asupra unei eventuale slăbiri a zelului cavalerilor călugări: rivalitatea suscită emulația și face un serviciu mai bun creștinătății.

Îndărătnicia marelui-maestru îi irită pe mulți; însă Clément V este un veleitar, preocupat mai ales să evite problemele. Și atunci, le ocolește. Lucrurile rămân neschimbate. O să fie timp destul pentru reforma ordinelor dacă se realizează cruciada. Printre cei pe care îi agasează pasivitatea lui Clément V se numără și regele Franței. Filip cel Frumos este un bărbat foarte credincios, și probabil că influența confesorului său dominican nu e chiar străină de ostilitatea pe care o manifestă față de un ordin

prea bogat.

Și deodată, explozia. Un transfug îi denunță pe templieri: sodomia, erezia, apostazia sunt acolo lucruri la ordinea zilei. Oameni au fost arși pe rug și pentru mai puțin. Clément V tergiversează, temporizează, evită să pătrundă prea adânc într-o problemă care, se știe, nu va înnobila Biserica. Și atunci, în zorii zilei de 13 octombrie 1307, toți templierii din Franța sunt arestați din ordinul regelui: Filip cel Frumos îl pune pe Clément V în fața unui fapt împlinit. Papa nu mai are cum să se eschiveze.

Mărturisiri uluitoare

De săptămâni de zile – porunca regală a fost dată la 14 septembrie judecătorii regelui și seneșalii⁴⁹ au reperat toate casele templierilor, le-au numărat efectivele și le-au studiat topografia. Neputând să se afle în același timp pe toate domeniile lor, ei au recrutat magistrați locali, care au angajat oameni voinici și de încredere. O mulțime de lume, în toată Franța, știe că templierii vor fi arestați. Și totuși, niciun templier nu este prevenit. Nu există nicio „scurgere de informații”.

Se vorbește că papa o să fie încolțit rău. Regele nu a luat hotărârea de a judeca Ordinul templierilor: el nu are nicio calitate în acest

⁴⁹ Seneșali: șefi ai puterii judecătorești în statele feudale.

sens, și juriștii săi o știu prea bine. Însă el este apărătorul credinței în regatul său și înțelege ca acum papa să-și facă și el datoria.

Un prim interogatoriu este luat de către comisarii regelui; un al doilea de comisia cardinalilor numită în cele din urmă de către Clément V. Cele două interogatorii concordă oarecum; un lung șir de mărturisiri uluitoare și de dezvinovățiri neconvingătoare. În anii 1307-1308, în ordin au rămas doar câțiva din eroii vechii fortărețe a cruciaților din Acra, căci în cei șaisprezece ani scurși, moartea îi secerase pe majoritatea celor care în 1291 nu-i putuseră înfrânge pe turci.

Ceea ce constată, înmărmuriți, anchetatorii regelui și ai papei nu e nicidecum gestul de indignare care ar fi putut salva ordinul. Niciunul dintre acești bravi nu protestează susținând că, bineînțeles, el nu a intrat în mănăstire cu scopul de a scuipa pe cruce și de a-l renega pe Christos în cadrul unor ceremonii cel puțin ridicole. Niciunul nu vociferează, arătând că nu s-a făcut călugăr pentru a adora, până la urmă, un cap cu barbă. La tot ce li se reproșează, cei mai curajoși dintre ei fac mărturisiri și adaugă apoi că se căiesc, și că sunt dezgustați și profund tulburați. Unii neagă. Majoritatea au auzit vorbindu-se de așa ceva... au auzit povestindu-se... știu că asemenea lucruri s-au petrecut... dar ei nu le-au comis niciodată. Mediocritatea te

lasă întotdeauna fără grai, chiar dacă, așa cum e în cazul de față, trebuie să ținem seama de lipsa totală de apărători competenți la care au fost constrânși demnitarii ordinului de către juriștii vicleni.

Molay, pe care nimeni nu-l va tortura, mărturisește, apoi retractează, și iar mărturisește. Discursurile marelui-maestru, pledoarii contra defăimării, se succed în mod supărător eschivărilor sale privind reforma și muțeniei în fața metehnelor ordinului. În această încercare, ordinul ar fi avut nevoie de niște caractere călite în alt fel. Poate că ar trebui să înțelegem că proasta sa reputație nu a adus în ultimii ani în rândurile sale creștinii de elită. Nu mai e nevoie de prea multe dovezi ca să se vadă că ospitalierii sunt, în acest moment, mai bine conduși decât templierii.

Istoricul trebuie, bineînțeles, să țină seama de fapte în această țesătură de acuzații incredibile și totuși acceptate. Sigur că templierii nu dețineau monopolul sodomiei și nici pe cel al ambiguității teologice. Este ușor pentru juriști și teologi să se indigneze și să-i reducă la tăcere, cu subtilități dogmatice, pe niște simpli ostași. Poate că ei or fi fost puși, vreodată, să venereze o raclă cu moaște de forma unui bust, așa cum se găsesc atâtea în bisericile medievale, obiect pe care un secol de tradiție orală, de la bătrânul oștean la tânărul recrut, a fost de ajuns ca să îl

transforme într-un „cap cu barbă și cu chip fioros”, și să facă dintr-un simplu gest de venerație o atitudine de adorație vinovată. Templierul are o cultură foarte limitată. Știe el oare că venerația este o atitudine cucernică și că adorația devine un act criminal dacă nu îl are ca obiect pe însuși Dumnezeu? Înțelege oare templierul obișnuit semnificația gestului său atunci când cade în genunchi?

Obscenitățile care se succed în timpul depozițiilor au desigur de ce să ne șocheze. Dar sunt ele oare altceva decât niște „șotii” copilărești? Nu reprezintă oare doar niște farse cazone, înscenate la primirea „bobocilor”, așa cum, de secole și în toate felurile, se face în atâtea colectivități? Un teolog s-a grăbit să boteze aceste gesturi – care par să contrarieze mai degrabă bunul-simț decât religia – cu diverse nume ce conduc toate direct spre rug. Rămășiță probabilă a vreunei puneri la încercare în cursul luptelor împotriva necredincioșilor, gestul neghiob al scuipării crucii devine apostazie. Templierul nu este decât o jucărie în mâna profesioniștilor definițiilor juridice.

Aceasta fiind situația, de ce oare Filip cel Frumos și oamenii săi – în primul rând Nogaret și Plaisians – s-au înverșunat atât de tare? S-au vorbit în repetate rânduri despre averea templierilor și despre jena financiară a regelui,

accentuată în clipa când victoria de la Mons-en-Pévèle și pacea de la Athis au lipsit guvernul regal de singura justificare posibilă pentru un impozit extraordinar: războiul. S-a spus și s-a scris că Ordinul templierilor a murit pentru că regele îi vroia averea. Înseamnă să uităm prea repede că templierii erau bancherii regelui și că tezaurul regal se afla la... ei. Din anul 1303, ca și înainte de încercarea lor din 1295 de a se stabili la Luvru, templierii din Paris erau aceia care asigurau paza tezaurului regal.

Nu se poate nega că sechestrarea bunurilor acestui ordin a adus regelui, pentru vreo zece ani, un ciudat credit. Dar acestea sunt binecunoscutele avantaje ale unui împrumut forțat. Căci, până la urmă, și la intervenția lui Enguerrand de Marigny, ca purtător de cuvânt al regelui, averea templierilor va fi atribuită Ordinului ospitalierilor. La sfârșitul întregii afaceri, atunci când, pe vremea lui Filip V cel Lung, conturile vor fi încheiate, pasivul va depăși activul: ospitalierii vor datora bani regelui.

Și atunci, putând împrumuta de la orașe, de la oficialități, de la bancheri și de la templieri, tot așa cum odinioară se puteau lua bani de la lombarzi sau de la evrei, de ce și-ar fi asumat Filip cel Frumos uriașa sarcină de a gestiona domeniile templierilor, când avea posibilitatea să se împrumute, fără dobânzi, cu sume

valorând cât înseși aceste domenii? Fără îndoială, timp de câteva luni, veniturile templierilor ajută la respectarea scadențelor vistieriei regale. Consecință incontestabilă a confiscării averilor templierilor, acest fapt nu poate fi motivul întregii acțiuni.

S-a invocat de asemenea și pericolul politic. Ordinul templierilor, un stat în stat, trebuia să dispară pentru că punea în primejdie coroana Capețianului. Este adevărat ca recente conflicte cu Biserica fac ca această preocupare – de a fi singurul stăpân în regat – să constituie o idee directoare a politicii lui Filip cel Frumos. Dar dacă Ordinul templierilor a pierit tocmai pentru că era prea puternic, cum se explică atunci că influența regelui s-a exercitat la conciliul de la Viena tocmai în favoarea soluției care făcea dintr-un alt ordin o putere încă și mai mare? Transferarea bunurilor templierilor către ospitalieri dăreamă explicația facilă a invidiei politice.

Indignarea regelui

De fapt Ordinul templierilor a murit dintr-o dublă rațiune de stat. La originea acestei afaceri se află indignarea, fără îndoială sinceră, a unui rege șocat de formularea acuzațiilor aduse unui ordin și scandalizat de reaua-voință a unui papă care își dorește să nu trebuiască să intervină și

care se obișnuiește cu răul, socotind că acest scandal poate să mai aștepte până la următorul pontificat. Prima rațiune de stat este voința lui Filip cel Frumos, care se afirmă apărătorul dreptei credințe și înlocuiește cu puterea sa ecleziastică pacea papei Clément V, foarte slab manifestată acum. Din acest punct de vedere, căderea templierilor este una din urmările logice ale conflictului cu Bonifaciu VIII: se pune problema de a se hotărî cine este șeful Bisericii Franței și unde se află linia de demarcație dintre puterea regală în treburile ecleziastice și cea pontificală în treburile lumești. Regele se amestecă în problemele templierilor în virtutea responsabilității pe care pretinde că o are față de ordinele militare. Credința și moravurile sunt și ele niște probleme ale regelui Franței, uns cu sfântul mir din vasul adus de porumbel. Dacă uităm că Filip cel Frumos se consideră răspunzător de mântuirea veșnică a supușilor săi, atunci n-o să înțelegem nimic din politica sa.

Dar tocmai unui Nogaret grav compromis în afacerea de la Anagni⁵⁰ – chiar dacă palma primită e de domeniul legendei – și unui Plaisians știut că a condus lupta împotriva lui Bonifaciu VIII, le-a adus afacerea templierilor marele câștig al unui aranjament cu multiple

⁵⁰ Anagni: oraș italian din Latium, unde papa Bonifaciu VIII a fost arestat de trimișii regelui Filip cel Frumos în 1303.

fațete. Nogaret și acoliții săi îl îmboldeau pe rege, deoarece își așteptau *quitus*⁵¹-ul politic și moral al unui echilibru între armele regelui (procesul contra memoriei lui Bonifaciu VIII, afacerea templierilor), și cele ale papei („zarva” de la Anagni și excomunicarea flamanzilor răsculați).

Timpul trece. Rațiunea de stat lovește pentru a doua oară. Anchetele succesive au dovedit greșelile templierilor, dar nu pe cele ale ordinului. Or, Biserica îl iartă pe păcătosul care se pocăiește. Fără îndoială, Clément V și conciliul ar accepta bucuros ca lucrurile să se oprească la iertarea templierilor pocăiți. Însă regele Franței nu poate lăsa scandalul să se împotmolească. El a declanșat în mod deliberat criza, el trebuie să o ducă la deznodământ; nu se poate mărgini doar la un blam tacit dat ordinului și la o împăcare între indivizi.

Și atunci, în 1310, are loc procesul grăbit al templierilor din provincia Sens, cu alte cuvinte, din regiunea Parisului. Mai-marii ordinului cad aici victime ale unei proceduri perfect valabile, încă de la început bine cunoscute chiar și de cei mai puțin instruiți: rugul pentru cel căzut din nou în erezie, adică pentru acela care, după ce și-a mărturisit greșelile, revine asupra mărturisirii și deci nu se mai căiește. Acesta este, în anul 1314, Sfârșitul tragic al

⁵¹ *Quitus*: act care recunoaște ca îndreptățită și legală o acțiune.

demnitarilor Molay și Charnay, destinați rugului, nu pentru că au apărat Ordinul din clipa când acesta a fost acuzat, ci pentru că în ultimul moment n-au mai recunoscut ceea ce mărturisiseră – fără tortură – datorită mediocrității și slăbiciunii lor.

Bula *Vox in excelso* (3 aprilie 1312) desființează Ordinul templierilor. Ordinul ospitalierilor se îmbogățește cu bunurile rivalului său. De-a lungul secolelor, el va deveni Ordinul de Rodos, apoi cel de Malta. Ideea de a organiza cavalerii într-un ordin nu a dus la nimic, în afară de faptul că nimeni nu se va mai gândi pe viitor la instituirea unui ordin religios în sensul canonic al termenului. Nimeni nu va mai încerca să înzestreze creștinătatea cu o putere militară permanentă. Rămâne însă ideea că s-ar putea „pune în ordine” cavalerismul. Principii de la mijlocul secolului al XIV-lea se vor strădui să o facă în propriul lor interes.

Ca orânduire socială, cavalerismul, moștenire a veacurilor feudale, nu mai poate garanta decât în mică măsură virtuțile ostășești. Legătura de vasalitate, acea legătură de credință generatoare de servicii la început, a devenit acum o legătură feudală: poți fi, pentru feude diferite, vasal al unor seniori care se înfruntă între ei și pe care îi poți totuși servi în același timp. Complexitatea sistemului politic născut din remunerarea fidelității printr-o feudă

face să devină îndoielnică până și cea mai sigură fidelitate.

Morala cavalierească, etica aristocrației cavalierești, nu este nici ea perfectă: de bine de rău, ea asigură dreptul armelor, dar nu contribuie la coeziunea armatelor. Ea garantează lealitatea, nu însă și disciplina. Casa de Valois va avea la Crécy și la Poitiers experiența dură a acestor lipsuri. Câștigă vitejia, nu însă și eficiența. Trăiască faima! Cu atât mai rău pentru victorie!

Idealul cavaleresc n-a murit

Dorința pentru un ideal cavaleresc rămâne totuși vie, un ideal pe care îl exaltă legenda și pe care, după poemele epice din secolele al XII-lea și al XIII-lea, îl celebrează romanele cavalierești cu care se vor mai hrăni încă și contemporanii lui Don Quijote. Să mai amintim că acest gen de literatură îi va îmbogăți pe primii tipăritori francezi, la fel ca Seneca și Cicero?

Principii văd bine ce le poate aduce sacralizarea organizării ierarhice. Ceea ce a fost oferit, într-o vreme, de omagiul și jurământul vasalului va fi restituit de ordinul cavaleresc: un angajament liber, nesupus nici unui fel de obligații, unde intră în joc onoarea personală, și care garantează îndeplinirea serviciului până la

eroism. Vasalul secolului al X-lea trebuia să-și servească seniorul până la ultima picătură de sânge, și chiar împotriva propriului său neam. Poemele epice au pus în scenă tulburătoarea alternativă a vasalului fidel aflat pe câmpul de luptă: să lupte împotriva părintelui său, ori să fie considerat un trădător. Angajarea de bunăvoie ducea la alegerea seniorului. Noul ordin va avea această putere.

Deci, fiecare vrea să-și aibă „propriul său” ordin al cavalerilor întocmai ca seniorul din secolul al X-lea și ca papa din vremea ordinelor instituite. Noul cavalerism reia vechea preocupare: aceea de a asigura legătura cea mai solidă, cea care să ducă la coeziunea dintre un grup militar și puterea autorității politice. Fidelitatea în sânul noilor ordine va fi necondiționată și fără rival.

Lista se deschide cu Ordinul Eșarfei, creat în 1330 de către regele Castiliei, Alfonso XI. Cincisprezece ani mai târziu, viitorul Ioan II cel Bun și unchiul său, Eudes IV de Burgundia, schițează proiectul unei congregații a Sfântului Gheorghe. În sfârșit, în anul 1349, Eduard III al Angliei instituie Ordinul Jartierei. Ioan II cel Bun îi dă, doi ani mai târziu, replica, înființând Ordinul Stelei. În secolul următor, Filip cel Bun și Ludovic XI vor continua – cu Lâna de Aur (1429) și cu Sfântul Mihail (1469) – tradiția unei grupări selective a unui ordin cavaleresc strâns legat de

stăpânul său printr-un angajament acceptat, care îl distinge și-i impune obligații. Cultul onoarei și cultul vitejiei vor fi cei doi stâlpi ai fidelității elitelor care constituie coeziunea statului.

Recrutată într-un mod deviat datorită inevitabilelor privilegii ale eredității, cu o eficacitate limitată pe câmpul de luptă, cavaleria de ordin devine cu timpul o distincție în plus, un complement al nobleții sau o etapă către aceasta. Sfârșitul vechiului Regim cunoaște ordine care sunt tot atâtea „decorații”, în sensul modern al cuvântului. Spiritul primilor întemeietori reapare pentru un timp, atunci când Bonaparte inventează Legiunea de Onoare: este vorba de a suda noua elită a regimului născut din Revoluție printr-o legătură personală. Legiunea de Onoare nu ia numai locul săbiilor și puștilor de paradă. Ea este un corp organizat ierarhic și vrea să fie un corp social. De fapt, ea deschide calea nobilimii imperiale. Încă o dată, istoria se repetă.

Cine ar fi crezut? Dacă nefericirea Ordinului templierilor îi conferă acestuia un loc aparte în istorie, el nu constituie totuși decât unul din aspectele căpătate în decursul mileniilor de un tip mereu repetat de organizare a societății politice. Născut o dată cu teocrația pontificală și cu visul oriental al creștinătății europene, el dispare atunci când una se prăbușește și

celălalt se estompează. El reprezintă un moment din îndelungata istorie a cavalerismului.

II Războiul sfânt

7 Un război pentru Împărăția Cerurilor Philippe Contamine

Despre războiul sfânt să reținem la început definiția cea mai simplă și cea mai comodă: un război cu scop religios, purtat de o putere spirituală sau cel puțin în folosul acesteia.

Așa cum a arătat Carl Erdmann în remarcabila sa carte *Die Entstehung des Kreuzzugsgedanken*, cruciada văzută ca un război și nu ca un pelerinaj trebuie considerată un tip special de „război sfânt”.

Cruciada reprezenta un tip special de „război drept”, concept în același timp moral, juridic și teologic, în jurul căruia s-a structurat o bună parte a gândirii politice creștine, cel puțin începând cu epoca lui Constantin (sec. al IV-lea), adică din clipa când creștinii au deținut puterea în Imperiul roman. Într-adevăr, înainte relația dintre război și creștinism era privită într-un mod cu totul diferit, deoarece răspunderea politică aparținea împăraților păgâni.

Aici însă, ca și în multe alte domenii, Evul Mediu occidental este moștenitorul gândirii Sfântului Augustin (354-430), pe care fie că o interpretează, fie că o dezvoltă sau chiar o

deformează. Pentru autorul *Oraşului Domnului*, un război este drept dacă îndeplineşte trei condiţii: să fie declarat şi purtat de către autoritatea legitimă, să aibă ca scop respingerea unui agresor sau recuperarea unor bunuri, şi să fie dus cu intenţii cinstite. Astfel, un împărat va avea dreptul moral să pornească un război pentru recucerirea unei provincii răpite Imperiului de către barbari, cu scopul de a readuce pacea, dar nu prin cruzime şi lăcomie. Însă, acest război just, fiind inevitabil sau necesar, nu conferă nici iniţiatorului său şi nici participanţilor vreun merit spiritual. Dar Sfântul Augustin merge uneori şi mai departe: referindu-se la lupta contra ereziei donatiste⁵² care răvăşea Africa de Nord – luptă pe care o aprobă şi chiar o preconizează –, episcopul din Hippona vorbeşte de un război al cărui autor e însuşi Dumnezeu (*bellum Deo auctore*), şi unde combatanţii acţionează ca servitori ai săi.

Grigore cel Mare (papă între anii 590 şi 604) pare să introducă o idee nouă atunci când, într-una din scrisorile sale, întrevede posibilitatea unui război „misionar”, cu scopul răspândirii creştinismului, „pentru lărgirea statului în care noi îl vedem pe Dumnezeu ca obiect de cult [...], în aşa fel încât numele lui Christos să fie, prin

⁵² Donat: episcop din Numidia (c. 270 - c. 355), întemeietorul sectei ce-i poartă numele şi ai cărei membri se consideră singurii urmaşi ai apostolilor. El a creat o schismă prin refuzarea iertării păcatelor creştinilor care îşi reneagă credinţa sub persecuţia lui Diocleţian.

propovăduirea credinței, răspândit peste tot”.

Este adevărat că această inovație teologică a rămas timp de generații întregi fără urmări. A trebuit să așteptăm epoca lui Carol cel Mare (sec. al VIII-lea – al IX-lea), adică a regăsirii uniunii de fond între cea mai înaltă autoritate pământească (împăratul) și cea mai înaltă autoritate spirituală (papa), pentru a asista la o lărgire a noțiunii de război sfânt. Cucerirea Saxoniei de către Carol cel Mare capătă motivații religioase. Abatele Warneharius, care se distinsese la apărarea Romei, este calificat drept „atlet al lui Christos”, expresie rezervată în mod tradițional sfinților. Richer din Reims pune în gura regelui Eudes, atunci când el se adresează trupelor, în ajunul unei lupte împotriva piraților normanzi, următorul discurs: „A muri pentru Țară este o cinste, și frumos este să le sacrifici pentru apărarea creștinilor”.

În primul rând, la originea acestei alunecări progresive dinspre războiul just înspre războiul sfânt au stat împrejurările politice. Odată încheiată expansiunea francilor, Occidentul s-a trezit asediat de popoare păgâne sau necredincioase: sarazinii, care împânzeau coastele Mediteranei și uneori pătrundeau destul de departe pe continent; ungurii, ale căror incursiuni înspăimântătoare devastau Germania, Franța și Italia; vikingii, care, nemaifiind mulțumiți doar cu jafurile, măcelurile

și răscumpărările de-a lungul râurilor, reușiseră acum să se instaleze în chip statornic. La Roma, papalitatea nu se mai simțea în siguranță. Răspunzătoare de patrimoniul Sfântului Petru, ea trebuia să-l apere; și înțelegem de ce, pentru a înviora moralul trupelor, recurgea la motivații religioase. În anul 853, cu ocazia unei bătălii contra sarazinilor, papa Sfântul Léon IV scrie că împărăția cerurilor nu va fi refuzată nici unuia din cei ce, combătând cu credință, își vor pierde viața în această luptă: „Căci Atotputernicul știe că toți acei ce vor muri își vor fi dat viața pentru adevărul credinței, pentru salvarea patriei și apărarea creștinilor”. O nouă etapă este atinsă în aceeași direcție de către papa Ioan VIII în anul 878: unui grup de episcopi care îl întrebaseră dacă cei ce mor întru apărarea Bisericii, a religiei creștine și a statului vor obține indulgență pentru păcatele lor, el le răspunde promițându-le, în numele puterii sale de a lega și de a dezlega, o iertare totală, comparabilă cu aceea acordată de Iisus pe cruce tâlharului cel omenos.

Marea cotitură s-a produs începând de pe la jumătatea secolului al XI-lea. Există mai multe elemente care o explică. Datorită unui proces foarte lent, al cărui punct de plecare trebuie căutat în perioada carolingiană, elementul militar din sânul societății creștine, *militia*, capătă încet-încet o valoare pozitivă în ordinea

morală și spirituală. De aici se și naște idealul cavaleresc pe care îl propun și-l prescriu clericii, și pe care îl găsim deja din plin exprimat în primele poeme epice medievale, ca și în lucrările didactice ca *Liber de vita christiana* a lui Bonizo de Suiro, scrisă cu puțin înainte de Prima Cruciadă. Pe de altă parte, așa-zisa reformă gregoriană a întărit în mod decisiv ideea că Biserica, în special papalitatea, putea și trebuia să ducă, în scopuri proprii, războaie atât contra dușmanului intern, cât și a celui extern. Pe deplin deținătoare a „dreptului de spadă” (*jus gladii*), îi era îngăduită folosirea forței armate – împotriva împăratului, cu ocazia conflictului Investiturilor⁵³, împotriva agitatorilor locali, împotriva necredincioșilor. Iată că își fac apariția expresii ca *militia Christi*, *militia sancti Petri*, pentru a-i desemna pe luptătorii din serviciul papei. O a treia componentă: Occidentul creștin, beneficiind de o remarcabilă dezvoltare economică și demografică, s-a văzut în stare să recucerească teritoriile pierdute odinioară (în Spania, în Sicilia), dar și să intervină în Mediterana orientală într-o epocă în care venerabilul vecin grec, de acum schismatic notoriu, dădea semne că găfâie, iar marea turcească a selgiucizilor se concretiza în ocuparea Asiei Mici.

⁵³ Cearta Investiturilor (1075-1122): conflict între papalitate și Sfântul Imperiu, legat de conferirea titlurilor ecleziastice.

În anul 1063, papa Alexandru II acordă războinicilor creștini care luptau împotriva maurilor în Spania iertarea de penitență pentru păcatele făcute. Zece ani mai târziu (1074), Grigore VII intenționează să pornească un război în Orient contra necredincioșilor, război pe care îl va conduce personal și ai cărui participanți sunt chemați să ajungă până la Sfântul Mormânt în Ierusalim.

Și totuși, cel care, printr-o inițiativă genială, a realizat în 1095 această formă desăvârșită și aproape unică de război sfânt care a fost Prima Cruciadă, este Urban II. Ea a fost un război sfânt în măsura în care papa, în numele Bisericii, a luat personal inițiativa, și în care reprezentantul lui a condus desfășurarea ostilităților; și, de asemenea, în măsura în care participanții au fost considerați niște pelerini, adică persoane protejate, beneficiare ale unui statut special recunoscut de dreptul canonic. În plus, era vorba de un război destinat să-i ajute pe creștinii din Orient împotriva celui mai temut și mai înverșunat dușman al Crucii, de o expediție pornită în numele lui Christos, având ca suprem obiectiv pelerinajul la Sfântul Mormânt și eliberarea Ierusalimului – acest loc prin excelență sfânt și centru al geografiei creștine.

Este voința Domnului

Intențiile cruciaților trebuiau să fie de ordin spiritual, iar răsplata lor, indulgența deplină. Așa cum o spune cel de-al doilea canon al conciliului de la Clermont, în versiunea păstrată de episcopul de Arras, Lambert: „Dacă cineva se hotărăște, din curată evlavie, și nu spre propria-i slavă, și nici spre vreun folos pământesc, să elibereze Biserica lui Dumnezeu din Ierusalim, atunci călătoria făcută de el să-i fie socotită drept act de penitență”. În sfârșit, prin însăși desfășurarea sa relatată în cronici și scrisori, cruciada a reprezentat, în sufletul celor care au trăit-o, o intervenție directă a lui Dumnezeu și a sfinților săi. „Oastea Domnului” a purtat „războiul Domnului” pe tot „drumul sfânt”, spre eliberarea „Pământului Preasfânt”, a „Orașului Sfânt”. Ea a beneficiat pe față de prezența și de asistența divină. Dumnezeu acționează prin ostașii săi. Uimitoarele izbânzi pe care ei le obțin sunt o dovadă că prin cruciadă, intențiile divinității s-au realizat pe de-a-ntregul. „Este voința Domnului”. *Gesta Dei per Francos*.

Lucru destul de ciudat, către anul 1140, cel mai cunoscut canonist al Evului Mediu, Grațian, evocând pe larg în *Decretul* său problema războiului drept, n-a acordat nicio atenție specială cruciadei. Punând pur și simplu la un loc războiul drept cu persecutarea creștinilor, maestrul din Bologna este de părere, la fel ca și

Sfântul Augustin și Sfântul Grigore cel Marc, că Biserica poate prescrie puterii laice dreptul de a-i pedepsi pe ucigași, pe profanatori, pe schismatici, pe eretici, pe necredincioși, și pe toți cei care vin în conflict cu lucrurile și cu persoanele sfinte.

Trebuie să așteptăm generația comentatorilor *Decretului* (decretaliștii, în a doua jumătate a secolului al XII-lea), ca să vedem cum experții teologi și specialiștii în dreptul canonic se vor ocupa, după metode scolastice, de legitimitatea cruciadei. Uguccio din Pisa, episcop de Ferrara (1140–1210), recunoaște Bisericii dreptul de a purta război, atât împotriva celor care se situează în afara ei, cât și împotriva celor care o amenință sau o atacă din interior. El justifică războiul contra dușmanilor Bisericii prin faptul că ei, datorită necredinței lor, păcătuiesc în fața lui Dumnezeu, uzurpă teritoriile în mod legitim deținute (sau revendicate) de creștini în virtutea dreptului popoarelor (*jus gentium*) și a legii divine. Acesta este și cazul Pământului Sfânt. În schimb, ar fi injust un război contra necredincioșilor numai în scopul convertirii sau exterminării lor.

Abia în secolul al XIII-lea, adică în vremea când ideea de cruciadă se degradase, sau cel puțin își pierduse o bună parte din puterea ei de seducție, războiul devine obiectul de studiu al unui învățământ oficial (sau semioficial) în sânul

Bisericii. După teologia practică de oameni de acțiune, a venit vremea unei teologii reconsiderate de către gânditori. Printre decretaliști, sau comentatorii măsurilor legislative ale papilor, cel mai înfocat partizan al tuturor cruciadelor de pe toate meridianele ne apare Enrico din Susa, cardinal de Ostia (de unde și porecla sa de Hostiensis) (sfârșitul secolului al XII-lea - 1271). El situează cruciada în categoria războaielor dintre credincioși și necredincioși, pe care le numește romane, tot atât de drepte cum a fost odinioară lupta împăratului roman împotriva năvălitorilor barbari. Papa, succesorul lui Petru, a fost investit cu depline puteri pe pământ, astfel încât, până la urmă, toți cei care nu-i recunosc autoritatea sunt niște rebeli, cel puțin ca putere, lipsiți de titluri și de drepturi, rebeli pe care, dacă e cazul, ești îndreptățit să vrei să-i supui. „La venirea lui Christos, li s-au retras tuturor necredincioșilor, conform legii și pe bună dreptate, orice funcții înalte, orice autoritate superioară, orice posesiuni și competențe judecătorești de către Cel care deține puterea supremă și nu poate greși; toate acestea au fost transferate credincioșilor. Această autoritate regală și sacerdotală a încredințat-o pentru totdeauna Fiul Omului lui Petru și urmașilor săi”. Dintr-o dată, creștinii au obligația „să-i atace și să-i combată pe sarazini atunci când aceștia nu

recunosc suveranitatea Bisericii și a Imperiului roman”.

Poziție extremă, care nu este și cea a papei Innocențiu IV (1243-1254), a cărei gândire ne apare cu mult mai nuanțată. Pentru el, necredincioșii nu sunt lipsiți nici de dreptul de proprietate, nici de dreptul de guvernare. Creștinii nu pot, în mod legal, să-i lipsească de aceste drepturi niciodată și în niciun fel. Pe de altă parte, nu se poate porni război împotriva sarazinilor doar cu scopul de a-i creștina. Sarazinii pașnici trebuie cruțați dacă nu atacă teritoriile creștine și nu împiedică propovăduirea dreptei-credințe. În schimb, dacă atacă ei, apărarea este legitimă. Mai mult, credincioșii au dreptul și îndatorirea să-i pedepsească pentru păcatele lor (blasfemie, idolatrie etc.). Și, mai ales, creștinii pot, pe bună dreptate, să recucerească Pământul Sfânt, știind pe de o parte că acesta este pământul lui Christos, iar pe de alta, că el mai fusese odinioară cucerit de împăratul roman, într-un război drept. Or, papa este moștenitorul împăratului. Sigur că în virtutea pretinsei donații făcute de Constantin lui Silvestru I, papa nu putea să revendice decât teritoriile situate în partea occidentală a vechiului Imperiu roman (ca Spania, Africa de Nord), dar îi era permis, ca vicar al lui Christos, să aibă drepturi speciale asupra Pământului Sfânt, care aparținea totuși părții răsăritene a

Imperiului. Regatul Ierusalimului era un cunoscut fief al Sfântului Scaun.

În schimb, Innocențiu IV nu-și pune problema caracterului just al războiului cu care împărații romani au cucerit în primul secol Palestina. În spatele unui șir întreg de argumente, ingenioase sau aparent solide, cum întâlnim în orice tratat scolastic, nu este imposibil să găsim o atitudine fundamentală. Pe de o parte, Biserica are dreptul de a declara război, iar pe de alta, nu e bine ca acest drept să rămână necontrolat. Pentru o problemă atât de serioasă cum e cruciada, mai ales cu indulgența plenară pe care o implică, singurul care deține acest drept este papa. Dacă, în afară, numai Pământul Sfânt este considerat prin excelență un obiectiv al cruciadei, în interior însă, schismaticii și ereticii pot fără îndoială să facă obiectul unei lupte calificate drept cruciadă. Aici nu există nicio diferență între Innocențiu IV și Hostiensis, care scrie: „Cu toate că vulgul privește cruciada de peste mări cu un ochi mai îngăduitor, cui judecă mai cu cap și cu mai mult bun simț cruciada internă i se pare mai dreaptă și mai conformă cu rațiunea”.

Cum poate fi explicat insuccesul?

Nu este ușor să descoperim, la nivelul gândirii teologice, chiar în sens mai larg, vreo urmă de

contestare bine motivată a caracterului de sfințenie sau de legitimitate al cruciadei, poate doar cu excepția unor cenecluri eretice. Oricum, încă de la sfârșitul secolului al XV-lea lumea a început să se întrebe asupra intențiilor lui Dumnezeu în privința necredincioșilor și să preconizeze recurgerea la predică în locul folosirii violenței. Capete luminate s-au întrebat pentru care motiv Dumnezeu le-a refuzat cruciaților victoria, consimțind la pierderea Ierusalimului. De ce a eșuat a Doua Cruciadă? De ce a căzut în captivitate Ludovic cel Sfânt?

La aceste întrebări, apărătorii Bisericii – Sfântul Bernard în secolul al XII-lea, Humbert din Romans în secolul al XIII-lea – răspundeau invocând greșelile cruciaților (*peccatis exigentibus*), virtutea salvatoare a cruciadei, indiferent de rezultatele obținute, caracterul insondabil al justiției divine. Singurii, sau aproape singurii, discipolii lui Gioacchino de Fiore⁵⁴ par să fi avansat mai clar ideea că Iisus Christos nu dorea reinstaurarea unui Ierusalim pământesc. Chiar și Sfântul Francisc din Assisi, în ciuda aderării sale prioritare la idealul misionar, accepta fără reticențe ideea de cruciadă, așa cum o relatează o anecdotă povestită de unul din primii săi biografi. Cu ocazia venirii sale în Egipt, *Il Poverello* ascultă următoarea obiecțiune a sultanului din Cairo:

⁵⁴ Gioacchino de Fiore: teolog mistic italian (1132-1202).

„Domnul vostru ne arată în Evangheliile sale că nu trebuie să răsplătim răul cu rău, nici să-i refuzăm cămașa celui care vrea să ne ia haina. Atunci de ce creștinii trebuie să ne cotropească pământurile?

— Se pare, i-a răspuns preafericitul Francisc, că tu n-ai citit cum trebuie Evanghelia Domnului Nostru Iisus Christos. Iată ce spune ea într-alt loc: «Dacă ochiul tău te supără, scoate-l și aruncă-l departe.» El a vrut să ne învețe prin asta că orice om, oricât de drag și de apropiat ne-ar fi, și chiar tot atât de prețios ca și lumina ochilor, trebuie respins și îndepărtat dacă încearcă să ne abată de la credința și de la dragostea pentru Dumnezeu nostru. Iată pentru ce este drept ca noi creștinii să ocupăm pământul pe care îl locuiți voi, căci voi huliți numele lui Christos și-i îndepărtați de la religia Sa pe toți câți puteți. Dar dacă vreți să-L recunoașteți, să-L mărturișiți și să-L adorați pe Creator și pe Mântuitor, atunci creștinii vă vor iubi ca pe ei înșiși”.

Stabilită pe principii intangibile, referindu-se la Cuvântul de-a pururi viu al lui Dumnezeu consemnat în Sfânta Scriptură, teologia politică nu este mai puțin o fiică a istoriei, a circumstanțelor, a oportunității. Totul îndemna creștinătatea medievală, care încerca atât de dureros sentimentul de a-și vedea amputate, prin cuceririle fiilor Profetului, teritoriile asupra

cărora se stabilise întotdeauna autoritatea pământească a Bisericii, să poarte un război sfânt. Este adevărat că. În acest domeniu, teoria rămânea dincoace de practică, gândirea dincoace de faptul trăit. Probabil că tocmai din cauza unei stinghereli mai mult sau mai puțin conștiente au preferat scolasticii termenul de drum în locul celui de război, sau de pelerinaj în locul celui de cruciadă. S-a văzut că niciuna din bulele pontificale ale cruciadelor n-a fost inclusă în colecția oficială a decretaliilor. Teologii au preferat întotdeauna expresiei de război sfânt pe aceea de război drept sau legiuit, a cărei variantă, la urma urmei, era și cruciada, supusă ca atare ansamblului de criterii foarte stricte care îl defineau.

Pentru date suplimentare:

Ph. CONTAMINE, *La Guerre au Moyen Âge*, Paris, Presses universitaires de France, 1986, ed. 2.

H.E.J. COWDREY. „Pope Urban's Preaching of the First Crusade”, *History*, 55, 1970, pp. 177-188.

C. ERDMANN, *Die Entstehung des Kreuzzugsgedanken*, Stuttgart, W. Kolhammer Verlag, 1935 (tradus în engleză de M.W. Baldwin și W. Goffart, *The Origin of the Idea of Crusade*, Princeton University Press, 1977).

P. ROUSSET, *Les Origines et les Caractères de la Première Croisade*, Neuchâtel, Ed. Baconnière, 1945.

F.H. RUSSEL, *The Just War in the Middle Ages*, Cambridge University Press, 1975.

M. VILLEY, *La Croisade, Essai sur la formation d'une théorie juridique*, Paris, 1942.

A se vedea și bibliografia generală de la sfârșitul lucrării.

Lumea evreiască a secolelor al X-lea și al XI-lea ne-a lăsat atâtea scrieri, încât azi îi cunoaștem toate fațetele, în care erau deja limpede schițate multiplele ei aspecte de mai târziu. În Occident, în cursul primului mileniu creștin, populațiile evreiești au urcat încet spre nord. Începând cu secolul al IX-lea, ținutul Renaniei, poartă a Imperiului roman, devine o platformă a lor. De aici, evreii pătrund spre răsărit și spre țările slave. Uriașa lor diasporă este cimentată de continuitatea culturii lor și de folosirea scrierii și a limbii ebraice, suficient de răspândite pentru a asigura nu numai contacte între învățați, ci și între comunități și între reprezentanți ai marelui comerț.

Curând după anul 1000, comunitățile renane au deja o denumire colectivă comună, folosind vechiul cuvânt ebraic *Ashkenaz*, ceea ce din acel moment avea să însemne „Germania”. Departe de centrele orientale ale doctrinei și științei, evreii instalați în nordul Loarei își creează propriile autorități cum sunt rabinul Gershom din Mainz (960?-1028), ale cărui hotărâri în aplicarea legii erau de necontestat, și rabinul Shelomo ben Izhak din Troyes (Rashi, 1040?-1105), autor al unui comentariu didactic

despre Scriptură și Talmud, rămas vreme de secole obiect de studiu.

Însă nici poporul și nici cultura lui nu constituie o lume închisă. Dacă unii evrei primesc botezul, există în schimb și creștini care se convertesc la iudaism. Dar, mai ales, micile comunități evreiești au contacte zilnice cu mediul în care trăiesc. Activitatea lor în comerțul de peste hotare, caracterul lor religios – și deci social – marginal, fac din acești evrei renani niște cetățeni care depind direct de împărat și adesea de episcopul orașului. Hrisoavele ce li se acordă în secolele al X-lea și al XI-lea par să sublinieze astfel dezvoltarea lor urbană, începând cu Magdeburg, în 965, până în noul cartier din Speyer, unde episcopul îi instalează în anul 1048 pe o parte din evreii din Mainz. De altfel, acest din urmă oraș ajunge centrul cel mai important al iudaismului renan. Într-un cuvânt, evreii din Ashkenaz cunosc la acea vreme o stabilitate și o înflorire cărora șocul din 1096 le va provoca o puternică fisură.

Cronicarii noștri cred că, la începutul drumului lor. Crucialii au lovit în cei pe care îi considerau răspunzători de Patimile lui Iisus. Oricum ar fi, în acest secol de puternică afirmare a creștinismului, motivația evenimentelor pare să fi avut, în primul rând, un caracter religios. Dar se crede că agresorii ar fi fost niște aventurieri de la periferia cruciadei. Mai puțin se știe

despre o replică evreiască la atacul brusc al cruciaților. Totuși, s-au păstrat trei relatări evreiești ale evenimentelor din 1096. Provenite, fără îndoială, dintr-o sursă comună pierdută, ele pretind că au la bază mărturii și tradiții locale. Cea mai lungă scriere, compusă de un oarecare Shelomo bar Shimshon, este datată în anul 1140, dar textul păstrat, împănăt cu multe adăugiri, este cu siguranță ulterior. Relatarea rabinului Eliezer bar Nathan (1090-c.1170), mai scurtă, conține elegii ale autorului închinat comunităților martire: Eliezer bar Nathan a fost într-adevăr poet, dar și autor de jurisprudență și călător în țările slave. Opera sa a devenit cunoscută datorită a patru manuscrise (dintre care cel mai vechi datează din 1325), și a unei relatări despre a Doua Cruciadă atribuită unui personaj la fel de cunoscut, rabinul Ephraim din Bonn. Iată deci versiunea evreiască a celor ce s-au petrecut.

Protecția acordată de către episcopi

Primii loviți sunt evreii din Franța; ei avertizează toate comunitățile lor renane, care decretează posturi și rugăciuni, cerând și protecția episcopilor. Însă valul îi ajunge repede și violențele izbucnesc la Speyer, Mainz, Köln, Xanten, Mehr, la Trier și la Metz; apoi mai departe la Regensburg și la Praga.

Într-adevăr, episcopiile le acordă evreilor sprijinul contra unui dușman care provoca dezordine. Singurul care le-a cerut în schimb o sumă de bani gheață, într-o vreme când moneda avea încă o slabă circulație, a fost episcopul de Mainz, iar evreii, datorită comerțului lor intens, aveau bani din belșug. Este proslăvită, în schimb, amintirea episcopului din Speyer, pentru solitudinea sa părintească față de supraviețuitorii din Mainz. Atitudinea populației este foarte diferită. Mainz îi deschide contelui Emicho de Leiningen și bandelor sale porțile, iar evreii se înarmează în sediul episcopal și se bat în același timp și cu cruciații, și cu târgoveții care vor să-i predea, în timp ce oamenii episcopului refuză să-și riște viața pentru ei. În Köln, fiecare evreu se ascunde la unul din prietenii săi creștini. Episcopul îi dispersează prin satele vecine, dar și acolo salvarea lor nu este decât provizorie. La Mehr, pentru a feri orașul de necazuri, primarul îi predă. La Xanten, ca și la Mainz, unii preoți îi hărțuiesc pe evrei să-și renege credința pentru a se salva.

Obiectivul celor care se îndreptau spre Palestina nu era masacrarea evreilor, ci botezarea lor. Cronica evreiască vede și ea tot la fel lucrurile, și încearcă să păstreze pentru memoria colectivă câteva din răspunsurile date la alternativa botezului sau a morții. Evreii

aveau dreptul să poarte arme, și s-au folosit de ele. Cei care s-au revoltat au fost adesea uciși „ca niște vite”. Dar cei care s-au supus au fost priviți cu îngăduință: ei își îngropau morții și rămâneau în taină credincioși. Cea mai mare parte aveau să revină în 1097, după ce Henric IV declarase nule convertirile forțate, despre care mai sus-amintitul Rashi a lăsat câteva considerații juridice.

Însă toată elocința autorilor a fost închinată martirilor. Primii dintre aceștia se lasă mai degrabă uciși decât să accepte botezul: este subliniată alegerea deliberată a morții „pentru Sanctificarea Numelui”, acceptare care merge până la refuzul de a se salva prin fugă. Dușmanii lor caută cu orice preț să-i boteze forțat: la Regensburg evreii sunt pur și simplu azvârliți în râu. Unii s-au lăsat apoi arși în casele lor sau în sinagogă. Mulți alții, fără să lupte, mai înainte de a fi prinși, sau înșelând vigilența supraveghetorilor, au îndeplinit ritualul sacru asupra copiilor, prietenilor și asupra propriei lor persoane, respectând cu strictețe rânduielile prescrise de lege.

Sacrificiul

A fost oare această soluție folosită într-adevăr pe scară largă? Nu știm. Ea este confirmată de către observatorii creștini în treacăt. În orice

caz, este modelul pe care îl ridică în slăvi autorii. Ei se referă în această privință nu numai la Isaac și la părintele său Avraam, ci și la multe alte exemple rămase foarte vii în tradiția evreiască: Hanna și cei șapte feciori ai săi, contemporani cu Maccabeii, și rabinul Akiba, martir al ultimei mari revolte palestiniene contra Romei din anul 135 după Christos. Este scos în evidență eroismul femeilor, și ne e înfățișată așteptarea fericirii astfel cucerite în Lumea de Apoi. Dar ei se mai întreabă și de ce și-a întors Dumnezeu fața de la poporul său și cu ce a păcătuțit acesta. După unele socoteli, anul 1096 trebuia să fie anul venirii lui Mesia. Această aluzie, cu care începe cronică lui Shelomo bar Shimshon, este explicată într-o scrisoare trimisă în aceeași vreme din Europa în Egipt, și care se referă la o speranță ce-i tulbură atât pe evreii din Ashkenaz, cât și pe cei din Salonic, în Imperiul bizantin.

Situația evreilor din Orientul cruciadelor este însă cu totul alta. Descoperirea miilor de scrisori, contracte și scrieri diverse din celebra *Geniza* (rezervă) a unei sinagogi din Vechiul Cairo (*al-Fostat*) a recreat o societate bine structurală, incomparabil mai bogată, mai bine situată decât comunitățile din Ashkenaz ale aceleiași epoci, și cu o fizionomie culturală diferită. Vechiul Cairo este un pol de bogăție și de cultură, unde sosesc din Europa cei scăpați

cu bine din dezastrul din 1096. Evreii s-au mai stabilit și în afara Egiptului: în Siria, mai ales la Damasc, în Palestina, la Ierusalim, centru spiritual al întregii diaspore, la Tiberiada și pe coastă. Cu câteva decenii mai înainte, Academia talmudică se mutase la Tyr.

Numai statutul de ne-musulmani îi apropie pe evrei de creștinii Orientului. Dar cruciada îi găsește alături de musulmani. La Haifa, apărarea orașului pare să fie în mâinile lor. La Ierusalim, evreii apără o porțiune a zidului cetății, și sunt arși într-o sinagogă de către cruciații victorioși. O scrisoare a notabililor din Ashkelon adresată comunității din Alexandria în vara anului 1100, pomenește de datoriile contractate pentru răscumpărarea captivilor, ca și pentru cărțile și sulurile Legii prădate de cruciați. Alți prizonieri sunt masacrați; unii refugiați sunt decimați de iarna aspră, apoi de o epidemie în Egipt.

În fond, o invazie ca atâtea altele, și nu mărețul decor al unei Sanctificări a Numelui. În drumul ei, Prima Cruciadă a întâlnit două feluri de iudaism, angajate la vremea aceea pe două căi istorice distincte.

Pentru date suplimentare:

S. EIDELBERG, *The Jews and the Crusaders. The Hebrew Chronicles of the First and Second*

Crusades, Madison, University of Wisconsin Press, 1977.

H.H. BEN-SASSON (ed.), *A History of Jewish People*. Londra, 1976.

A se vedea și bibliografia generală de la sfârșitul lucrării.

Și mărșăluitorii lui Dumnezeu au pus mâna pe arme

Pierre-André Sigal

Când papa Urban II a început în anul 1095 propovăduirea cruciadei la conciliul de la Clermont, acțiunea sa a avut imediat un mare succes și a fost primită de popoarele din Occident cu entuziasm. Despre acest entuziasm s-au păstrat mărturii în numeroase cronică consacrate expedițiilor cruciate și, în special, Primei Cruciade. Și mai ales datorită acestor scrieri ne putem face azi o părere atât despre starea de spirit a celor ce plecau în cruciadă, cât și despre ce reprezenta aceasta pentru ei. Totuși, o astfel de oglindă deformează parțial imaginea, deoarece autorii povestirilor sunt preoți sau călugări care relatează evenimentele *după* consumarea lor și, uneori, folosind informații din auzite. Astfel, dacă ne mulțumim cu ce spun cronicarii Primei Cruciade, și dacă Raimond din Aguilers, Foucher din Chartres și autorul *Istoriei anonime a Primei Cruciade* au făcut într-adevăr drumul până la Ierusalim, în schimb e clar că Baudri din Bourgueil, Guibert din Nogent sau Albert din Aix au scris mai târziu și n-au părăsit niciodată Occidentul. La ei apare o concepție mai elaborată despre cruciadă decât cea pe care și-au putut-o face

participanții direcți la ea. Totuși, concordanța dintre multe mărturii și studiul altor izvoare, ca bulele pontificale, canoanele conciliilor, cartele, poemele cruciadei, ne permit să reconstituim spiritualitatea crucialilor și comportamentul lor religios.

Cruciada, care apare ca un fenomen cu totul nou la sfârșitul secolului al XI-lea, nu e de fapt decât rezultatul unui ansamblu de idei și de practici îndelung maturizate în cursul secolelor precedente. Din acest punct de vedere, nu ar trebui subestimat rolul crescând jucat de Ierusalim în imaginația și spiritualitatea Occidentului medieval. Încă din primele zile ale creștinismului, numele de Ierusalim s-a pretat la diverse interpretări simbolice și alegorice. Erau puse pe atunci față în față Ierusalimul celest, care reprezenta Paradisul, Biserica sfinților, orașul păcii veșnice, cu Ierusalimul pământesc, a cărui pustiire de către romani, la patruzeci de ani după moartea lui Christos, a fost interpretată ca o pedeapsă dată locuitorilor săi, care nu crezuseră în El. Orașul pământesc, privit ca o imagine imperfectă a celui ceresc, a rămas, mai înainte de toate, orașul în care trăise Christos, unde fusese ucis și unde fusese îngropat, orașul în care își vărsaseră sângele și Apostolii; și, începând cu secolul al IV-lea, oamenii și-au manifestat dorința de a vedea locurile istorice pe unde călcaseră pașii lui Iisus.

Înapoindu-se de la Ierusalim, pelerinii povesteau nu numai ceea ce văzuseră, ci mai aduceau cu ei și obiecte ce aminteau de Patimile și de moartea lui Iisus. Aceste relicve, care stabileau o legătură materială cu Locurile Sfinte, erau aduse în Occident în număr destul de mare; ele au fost oferite unor biserici deja existente sau au dus la construirea altor edificii destinate să le primească. Occidentul s-a văzut la început copleșit de vase conținând uleiul ce se ardea în lămpile Sfântului Mormânt, apoi de bucăți de piatră desprinse din Mormânt. Dar cele mai prețioase relicve aduse de la Ierusalim au fost totuși fragmentele din lemnul Adevăratei Cruci.

Bucăți din Adevărata Cruce

Vitalitatea cultului ce a luat naștere la Ierusalim în jurul acestor relicve este atestată de permanența legendară a Crucii în locurile unde a pătimit Christos. Furată de mai multe ori. Fragmentată, pierdută, bucata de cruce păstrată la Sfântul Mormânt a fost de fiecare dată regăsită și a permis o răspândire tot mai mare a bucăților de lemn desprinse din ea. Unul din primii lor destinatari a fost Occidentul creștin: mărturii ale existenței resturilor Crucii se află în Apus încă de la începutul secolului al V-lea; însă, până la începutul secolului al X-lea, numărul acestor mărturii nu crește în mod

considerabil. În schimb, începând cu acest veac și până în cel de al XIII-lea, ele se înmulțesc⁵⁵, dovedind înflorirea unui cult legat direct de Locurile Sfinte ale Ierusalimului.

De asemenea, vedem cum, în aceeași epocă, numărul bisericilor închinat Sfântului Mormânt crește. Deja întâlnim în Occident biserici purtând hramul Ierusalimului, dar evident este vorba aici de Ierusalimul ceresc. În schimb, începând cu secolul al XI-lea, aveam de a face cu biserici închinat chiar Mormântului lui Christos. Primul exemplu cunoscut este biserica din Beaulieu-lès-Loches, ctitorită în 1007 de către contele de Anjou Foulque Nerra, la înapoierea sa dintr-un pelerinaj la Ierusalim. Legenda povestește că, sărutând Mormântul, contele ar fi smuls cu dinții o bucată de piatră. Biserica a fost deci construită pentru a adăposti această relicvă.

Un ultim aspect material al devoțiunii față de Mormântul lui Christos îl îmbracă donațiile făcute acestuia la Ierusalim: donații în bani, pământ, biserici. Cea mai mare parte a textelor care vorbesc de aceste donații se referă la secolul al XI-lea, și demonstrează cum, la fel ca și celelalte fenomene pe care le-am citat, pioșenia acestor vremi tinde tot mai mult spre o

⁵⁵ Așa cum se vede pe graficul publicat de A. Frolow. Cf. A. Frolow, *La Relique de la Vraie Croix. Recherches sur le développement d'un culte*, Paris, Institutul francez de studii bizantine, 1961, p. 111.

glorificare a Ierusalimului legată de Patimile și de moartea lui Iisus.

Dar pentru creștinii din secolul al XI-lea, Ierusalimul mai reprezintă și altceva: unii fixează aici locul realizării Apocalipsei, unde Sfântul Ioan anunță că se va pogorî Ierusalimul ceresc⁵⁶. Unul din argumentele care justificau această idee era acela că Ierusalimul se găsea în centrul lumii, noțiune introdusă în Occident de o traducere latinească a operei lui Flavius Josephus și de către Sfântul Hieronim, noțiune pe care o regăsim și în cartografia Evului Mediu timpuriu. Și, conform teoriei milenariste, tot la Ierusalim avea să fie și locul evenimentelor vremii de apoi. Potrivit acestei teorii, mântuirea pământească avea să dureze timp de o mie de ani, vreme în care, într-o împărăție mesianică, Satana avea să fie înlănțuit, apoi avea să vină vremea lui Antichrist⁵⁷. Găsim ecoul acestor concepții escatologice la cronicarul Raoul Glaber, care comentează sosirea în anul 1033, la Ierusalim, a unei mari mulțimi de pelerini: „Mulți s-au dus să-i consulte pe câțiva bărbați mai la curent cu frământările epocii, asupra venirii la Ierusalim a unei atare mulțimi de oameni, cum de veacuri nu s-a mai văzut; cântărindu-și cuvintele, ei au răspuns că asta nu prezicea altceva decât venirea aceluia mizerabil

⁵⁶ *Apocalipsa*, 21, 10.

⁵⁷ *Apocalipsa*, 20.

Antichrist pe care, după cum mărturisesc cărțile sfinte, îl așteptăm să apară la sfârșitul lumii”⁵⁸.

Raoul Glaber pune în acest text accentul pe un fapt care i-a șocat pe contemporani, deoarece constatăm din alte izvoare o puternică amploare luată la vremea aceea de curentul pelerinajului la Ierusalim. La început discontinuu, întrerupt de perioade mai potolite, curentul devine apoi mult mai puternic și mai generalizat. Începând cu anul 980, pelerinii au pornit în număr tot mai mare să ia drumul spre Orașul Sfânt. Ceva mai târziu, către anul 995, convertirea la creștinism a regelui ungar Waik, viitorul Ștefan cel Sfânt, a deschis o nouă cale spre Orient, una continentală, pe câtă vreme până atunci fusese folosit doar drumul pe apă. Și un secol mai târziu, aceasta a fost calea urmată de majoritatea participanților la Prima Cruciadă. Între 1010 și 1020, din cauza persecuțiilor pornite împotriva creștinilor de califul Hakîm, care a ras la pământ bazilica Sfântului Mormânt, valul de pelerini către Orașul Sfânt a mai slăbit. Pelerinajul a fost reluat începând din anul 1020, cu un caracter nou: în loc de pelerini plecați singuri sau în grupuri mici, au pornit atunci adevărate expediții, cuprinzând uneori mai multe sute de oameni. Cea mai cunoscută este aceea care a reunit, în

⁵⁸ Raoul Glaber, *Histoires*, IV, cap. 6, Prou (ed.), Paris, 1886, p. 109; traducere de E. Pognon. În *L'An Mille*. Paris, Gallimard, 1947, p. 124.

1025-1026, nobili și fețe bisericești din apusul Franței și din ținuturile renane, printre care se numărau Guillaume, conte de Angoulême, și Richard, abate de Saint-Vannes-de-Verdun.

Pelerinaj în masă

O a doua încetinire a pelerinajului s-a produs între anii 1040 și 1054, probabil din cauza tulburărilor politice din Ungaria și din Italia de Sud. Începând însă cu mijlocul secolului al XI-lea și până în ajunul cruciadelor, avântul a crescut continuu. S-au pus atunci în mișcare mari expediții, uneori de câteva mii de pelerini, pe care unii istorici le-au considerat un fel de precruciade, în măsura în care acești pelerini erau înarmați și au trebuit chiar să lupte câteodată cu musulmanii. Printre cele mai importante expediții, merită să o menționăm pe cea organizată în 1054 de către episcopul din Cambrai, cu peste trei mii de pelerini; dar mai ales pelerinajul colectiv întreprins în anii 1064-1065 de un grup de episcopi germani, dintre care cel mai cunoscut a fost Günther, episcopul de Bamberg. Textele care menționează această expediție pomenesc de șapte până la douăsprezece mii de oameni. Deși n-ar trebui să ne încredem prea mult în cifrele furnizate de cronicarii medievali, se pare că aceasta a fost cea mai mare regrupare de pelerini întâlnită

până atunci.

Astfel că, începând cu veacul al X-lea și, mai ales, al XI-lea, Ierusalimul a devenit într-adevăr un pol de atracție pentru creștinii din Occident, iar devoțiunea față de Sfântul Mormânt și de relicvele Patimilor lui Iisus s-a accentuat în mod considerabil. S-a dezvoltat chiar și o mitologie a pelerinajului la Locurile Sfinte, și i s-a atribuit un pelerinaj legendar lui Carol cel Mare, al cărui interes pentru Țara Sfântă a fost într-adevăr real. Astfel că putem înțelege mai bine ecoul trezit de predicile lui Urban II și chiar faptul că acest papă a organizat el însuși o expediție spre Ierusalim, care, la origine, a apărut ca o simplă operațiune de ajutorare a bizantinilor atacați de turci.

Acest climat de venerație crescândă a Locurilor Sfinte explică de ce pietatea creștină se scandaliza tot mai mult văzându-le căzute în mâinile păgânilor. În predica sa, Urban II se referă la un astfel de sentiment; se pare chiar că, în lunile care au urmat apelului de la Clermont, grupările intelectuale romane au născocit o falsă enciclică, atribuită papei Sergiu IV, pentru a condamna profanările comise în anii 1009-1010 de către califul Hakîm. Cu cât creștinii resimțeau mai mult caracterul sfânt al Ierusalimului, cu atât erau mai conștienți de întinarea pe care o reprezenta existența păgânilor în aceste locuri. De aceea, unul din

primele gesturi ale cruciaților, când au cucerit Ierusalimul în 1099, a fost de a-i izgoni de acolo pe evrei și pe musulmani. Mai târziu, în ajunul celei de a Treia Cruciade, terna profanării Sfântului Mormânt și a Sfintei Cruci a stat la baza tuturor predicilor, ca cele ale lui Henric din Albano; în 1197, papa Célestin III a mers și mai departe, proclamând în bula sa *Ad propulsandam*: „Și am mai aflat că grozăvia și jalea au domnit peste Locurile Sfinte, unde sarazinii au așezat o casă de desfrâu pe locul unde se afla masa ofrandelor de pâine, și că acolo unde a fost înmormântat trupul lui Iisus și unde veneau credincioșii să se roage mai există încă un grajd”⁵⁹.

Un sentiment de întinare

Dar. Dacă Pământul Sfânt a fost astfel pângărit, aceasta nu s-a întâmplat oare ca o pedeapsă dată oamenilor pentru păcatele lor? Spiritul cruciadei rezultă într-adevăr, în mare parte, din dorința de penitență, de ispășire a păcatelor. Prin aceasta, cruciada este o continuare directă a pelerinajului. Să pornească la drum spre o țară îndepărtată și dușmănoasă, să sufere de foame și de sete, să-și primejduiască viața în numele lui Christos,

⁵⁹ Citat în traducere de J. Richard, *L'Esprit de la croisade*. Paris, Le Cerf, 1969, pp. 76-77.

acesta era destinul pelerinului medieval, dar și acela al cruciatului; și este semnificativ faptul că-i vedem pe cronicarii Primei Cruciade nehotărâți asupra termenului cu care era mai bine să-i numească pe cruciați: „ai noștri”, „creștinii”, dar și „soldații lui Christos” (*militēs Christi*) și „pelerinii”. Se pare că, pe măsură ce se derulau evenimentele, cuvântul „pelerini” a fost tot mai des folosit. Astfel, la cronicarul Albert din Aix, cruciada devine o activitate de pelerinaj, și vedem că acest termen de pelerin li se aplică mai ales cruciaților suferinzi, masacrați sau vrednici de milă. A pleca în cruciadă înseamnă să suferi pentru Christos. Și întocmai ca El. Este acceptarea chemării Domnului, de care autorul *Istoriei anonime a Primei Cruciade* reamintește la începutul lucrării sale: „Cine vrea să vină după mine, să-și ia crucea și să mă urmeze”⁶⁰, expresie în general folosită la intrarea în viața monahală, dar care aici capătă un sens mult mai concret. Același autor dezvoltă această idee mai departe, atunci când pune în gura papei cuvintele: „Fraților, veți avea multe de suferit în numele lui Christos: mizerie, nevoi, goliciune, prigoană, lipsuri, beteșuguri, foame, sete și alte asemenea chinuri, așa precum Domnul a spus ucenicilor săi: va trebui să pătimiți mult pentru mine”⁶¹.

Așa se și explică pornirea cruciadelor populare

⁶⁰ Matei 16, 24; Marcu 8, 34; Luca 9, 23.

la chemarea lui Pierre Ermitul și a altor propovăduitori. Mulțimile de sărmani și de oameni din popor, cu femei și copii, care ascultau aceste predici, s-au pus repede în mișcare, fără nicio pregătire, răspunzând ideii că Pământul Sfânt putea fi cucerit nu numai prin arme, ci și prin puterea credinței și eficacitatea penitenței. De aceea cronicarul Guibert din Nogent pune în gura acestor sărmani următoare frază, adresată celor care purtau arme: „Voi veți lupta pentru noi, iar noi vom suferi pentru Iisus Christos”. Într-un fel, cei ce dau o justificare cruciadei sunt săracii. Cruciada este o asceză, și numai purificându-se prin ea vor putea cruciații să obțină de la Dumnezeu victoria dorită.

Valoarea purificatoare a cruciadei explică faptul că aceasta a putut fi considerată ca o formă de penitență, și chiar ca un echivalent al acestui proces. La prima vedere, un război, chiar „just”, pare incompatibil cu noțiunea de penitență, dar, încet-încet, multe lucruri l-au apropiat de ea: mai întâi, răspândirea ideii că un război împotriva necredincioșilor era o merituoasă acțiune de ispășire a păcatelor. Pe urmă, mișcarea „păcii Domnului”, începută prin 989-990 și ajunsă în plină dezvoltare către anii 1027-1041, reușise să condamne războaiele între creștini și, deci, să le autorizeze pe cele

⁶¹ *Histoire anonyme de la Première Croisade*, 1, L. Bréhier (ed.), Paris, 1924, p. 4 și trad. P. 5.

contra dușmanilor credinței, întrucât cavalerii primiseră de la Dumnezeu misiunea să lupte. Conciliul de la Clermont este o continuare a celorlalte concilii ale păcii din prima jumătate a veacului al XI-lea: a lupta împotriva dușmanilor lui Christos era o modalitate de a face să domnească pacea lui Dumnezeu. Aceste concilii au pus de asemenea accentul pe penitență, și nu trebuie să uităm că una din formele pelerinajului medieval era cea penitențială, impusă de Biserică pentru păcate grave. Conciliul din Arles (1037-1041) impusese pelerinajul la Ierusalim cavalerilor acuzați de omucidere în timpul interdicției *Trêve de Dieu*. Conciliul de la Clermont a însemnat o etapă hotărâtoare în apropierea dintre penitență și cruciadă, o dată cu proclamarea indulgenței prin cruciadă. Într-adevăr, Urban II a proclamat indulgența deplină pentru cei care participau la cruciadă; și vedem în asta una din cauzele succesului predicii sale. Scutirea de pedeapsa lumească asigurată de indulgență a fost la început individuală, apoi, pe la mijlocul secolului al XI-lea, au fost acordate iertări în bloc, valabile pentru toți credincioșii care îndeplineau anumite acțiuni: pelerinaj, milostenii etc. Totuși, aceste indulgențe erau parțiale, și originalitatea lui Urban II a constatat în proclamarea unei indulgențe totale: plecarea în cruciadă ținea loc de orice penitență impusă păcătosului de către

confesorul său. Cruciada devenea astfel un substitut al penitenței. Totuși Urban II n-a îndrăznit să precizeze dacă plecarea în cruciadă anula nu numai penitența, dar și păcatul însuși. Problema a fost tranșată de papa Eugeniu III: în bula sa *Quantum predecessores*, promulgată la 1 decembrie 1145 pentru chemarea la a Doua Cruciadă, el a proclamat că, dacă înrolarea în armata cruciadei e făcută cu pocăință, atunci păcătosul este iertat și scutit de pedeapsă. Și, tot cu ocazia celei de a Doua Cruciade, s-a stabilit legătura între ideea de jubileu⁶² și aceea de cruciadă. Cel care, în predicile sale, a redescoperit sensul cuvântului ebraic *yôbel*, jubileu, conceput ca un moment de iertare legat de penitență, a fost Sfântul Bernard. El a considerat cruciada ca pe un jubileu creștin, datorită binefacerii iertării pe care o aducea cu sine.

Înțelegem astfel că pregătirea spirituală a cruciatului era tot atât de importantă ca și pregătirea sa materială. Cruciada devenea o veritabilă convertire, în sensul rupturii cu viața dusă până atunci. De aici, încă de la Prima Cruciadă, era necesară o comportare ce viza purificarea în momentul plecării: erau înapoiate bunurile obținute pe nedrept, se făceau donații

⁶² Jubileu: în religia catolică, an sfânt, a cărei periodicitate a variat în funcție de epocă. În care pelerinii din Roma beneficiau de o indulgență plenară.

pioase către așezămintele bisericești, activități care aveau, de asemenea, loc și în preziua plecării în pelerinaj. Unii cruciați luau cu ei chiar însemnele de pelerin. Cronicarul Odon din Deuil ni-l înfățișează pe regele Franței, Ludovic VII, luând toiagul de pelerin la Saint-Denis, înainte de a pleca în cea de a Doua Cruciadă. Tot așa, seniorul de Joinville, plecând împreună cu Ludovic cel Sfânt în cea de a Șaptea Cruciadă, s-a dus să ia de la mănăstire din Cheminon desaga și toiagul de pelerin și a plecat de la Joinville pe jos, desculț și fără cămașă pe el. Acestor însemne, cruciada îl mai adăuga și pe cel propriu, o cruce cusută pe îmbrăcămintea celui care pleca, semn al înțelegerii încheiate cu Dumnezeu, semn protector și garanție a victoriei. În sfârșit, cruciații își purificau sufletul prin spovedanie și prin iertare înainte de a pleca.

O moarte de invidiat

Pe diurnul spre Ierusalim, armata era ținută în grația Domnului prin activitatea legaților pontificali. Încă din anul 1095, Urban II l-a însărcinat pe Adhémar de Monteil, episcopul din Puy, cu conducerea spirituală a cruciadei. Când expediția s-a împărțit în mai multe grupuri, au mai fost numiți și alți legați. Aceștia continuau să predice, îi spovedeau pe cei căzuți în păcat

și-i absolveau pe cei ce se pocăiau. Devenită o armată de penitenți, oastea cruciaților adopta, ca atare, și un anumit fel de îmbrăcăminte: la plecarea în cea de a Doua Cruciadă, papa Eugeniu III precizează că un cruciat trebuie să se abțină de la a purta stofe scumpe și blănuri bogate, de la a avea arme de preț și animale pentru vânătoare. Cât despre conducătorii religioși ai cruciadelor, cronicarii care ni le-au povestit mai târziu spun că singurele arme aducătoare de victorie erau cele spirituale. Ei condamnă categoric orgoliul cavalerilor care se consideră învingători numai datorită vitejiei și priceperii lor în ale războiului. Astfel, ocuparea relativ ușoară a Ierusalimului în 1099 a fost atribuită procesiunii organizate de către cruciați, desculți, în jurul Orașului Sfânt, înainte de asaltul final. Dimpotrivă, s-a considerat că dificultățile întâlnite la Antiohia s-au datorat orgoliului cavalerilor, care și-au atribuit tot meritul cuceririi orașului. După eșecul celei de a Doua Cruciade, s-a stabilit definitiv un raport între atitudinea cruciaților și rezultatul acțiunii lor: Sfântul Bernard, care propovăduise această cruciadă ca pe o acțiune de salvare a sufletelor, ca pe o expediție de mântuire a Europei păcătoase, a explicat nereușita ei prin greșelile și păcatele crucialilor care se înstrăinaseră de propria lor misiune și-și atrăseseră astfel mânia lui Dumnezeu. Un secol mai târziu, Joinville

explică la fel eșecul Primei Cruciade, cea a lui Ludovic cel Sfânt (1248): crucialii nu s-au arătat demni de favoarea pe care le-a făcut-o Dumnezeu atunci când le-a acordat cucerirea fără probleme a Damiettei; nici cei mari și nici poporul nu au respectat preceptele Domnului și au fost astfel pedepsiți cu înfrângerea finală.

Este adevărat, totuși, că pentru unii înfrângerea și vitregia sorții echivala cu moartea, deci cu martiriul, și prin asta cruciații își puteau salva sufletul. Cruciada, ca și pelerinajul, asigura, datorită virtuților izbăvitoare ale suferințelor îndurate pentru Dumnezeu, răscumpărarea păcatelor. Cronicarul Primei Cruciade, Robert Monahul, ni-l arată pe Adhémar din Puy adresându-se astfel cruciaților: „Acum voi sunteți purificați și împăcați cu Dumnezeu; de ce vă mai temeți? Acela care va muri aici va fi mai fericit decât cel ce va supraviețui, căci el va părăsi o viață trecătoare pentru a intra în stăpânirea bunurilor veșnice.”⁶³ Mulți alți cronicari arată că semnele înseși ale grației divine, acordate morților cruciadei, erau vizibile pe ei: Raymond din Aguilers și Foucher din Chartres spun că pe trupurile cruciaților morți pe drum a apărut semnul crucii; iar continuatorul anonim al

⁶³ Robert Monahul, *Historia hierosolymitana*, VII, cap. 10, *Recueil des historiens des croisades, Historiens occidentaux*, Paris, 1866, vol. III, pp. 829-830.

cronicii lui Sigebert din Gembloux pomenește de vindecări miraculoase produse la atingerea trupurilor celor deja numiți preafericiți.

De altfel, minunile sunt un fenomen care însoțește în mod permanent cruciada și care îi subliniază caracterul de expediție predestinată: plecarea în Prima Cruciadă a fost marcată, după unii autori, de o ploaie de stele, de coloane de foc și noii de sânge pe cer. Alții semnalează exoduri de pești, de fluturi și de păsări (aceleași fenomene s-au produs și cu ocazia Cruciadei Copiilor din secolul al XIII-lea). În cursul acestei Prime Cruciade, ajutorul divin s-a manifestat puternic în momentele grele și în special la asediul Antiohiei, în 1098. Iisus s-a înfățișat unui preot pe nume Ștefan, și i-a poruncit să le spună cruciaților să aibă încredere în Domnul lor. Faptul cel mai însemnat este descoperirea Sfintei Lănci, cu care a fost străpuns trupul lui Iisus. Un biet pelerin din Provence, Pierre Barthélémy, a avut, în urma unui vis, revelația locului din Antiohia unde se afla aceasta. Îndată s-a născut speranța în sufletul cruciaților, care au cucerit imediat cetatea. Victoria lor a fost rezultatul deplin al ajutorului dumnezeiesc făgăduit, căci, scrie autorul *Istoriei anonime a Primei Cruciade*, în cursul luptei „se vedeau venind din munți nenumărate rânduri de ostași, călare pe cai albi [...]. Ai noștri [...] au înțeles că erau ajutoare de

la Christos, ale căror conducători erau sfinții Gheorghe, Mercur și Dumitru”.⁶⁴

Un popor ales

Această preocupare a cronicarilor de a demonstra că marșul cruciaților era condus de însuși Dumnezeu îi îndeamnă adeseori pe aceștia să-l plaseze într-o perspectivă biblică și să dezvolte ideea că expediția cruciată nu făcea decât să repete istoria poporului evreu. Pentru creștinii acelor vremuri, Vechiul Testament nu reprezenta un timp definitiv apus, ci dimpotrivă, era neîncetat reactualizat și re trăit. Pelerinajul era deja perceput ca o nouă plecare la drum a lui Avraam, dar mai ales ca un nou exod. Dar cruciada face în primul rând apel la o altă temă, aceea a cuceririi de către poporul lui Israel a Pământului Promis. Unul din autorii care au susținut această paralelă este Guibert din Nogent, în a sa *Gesta Dei per Francos*. Adhémar de Monteil și Raymond de Saint-Gilles sunt comparați cu Moise și Aaron, iar moartea celui dintâi, cu un an înaintea cuceririi Ierusalimului, este asemuită cu moartea lui Moise, survenită cu puțin timp înainte ca evreii să ajungă în țara Canaanului. Procesiunea cruciaților în jurul Ierusalimului este comparată cu procesiunea

⁶⁴ *Histoire anonyme de la Première Croisade, op. cit.*, 29, p. 154 și trad. P. 155.

evreilor în jurul Ierihonului etc. Astfel, cruciații sunt un nou popor ales. Cruciada este un război sfânt și prin urmare, nu un război ca toate celelalte.

Sigur că această justificare a cruciadei este mai des avansată de cronicarii pătrunși de cultura biblică și care în majoritate au relatat evenimentele după un oarecare timp; însă e clar că toți contemporanii au considerat cruciada ca pe un război purificator și că în el cavalerii au văzut prilejul de a contribui la mântuirea sufletelor lor, procurându-și în același timp și satisfacții materiale. Evident, nu trebuie să credem că numai motivațiile religioase au fost cele care i-au animat pe cruciați. Pentru baroni și cavaleri, e sigur că setea de glorie și de fapte de arme, spiritul de aventură și dorința de îmbogățire au jucat un rol considerabil. Mentalitatea „feudală” a acestui grup social a introdus în spiritul cruciadei și noțiunea de contract vasalic încheiat între cruciat și Dumnezeu: Țara Sfântă este o moștenire a lui Christos concesionată creștinilor. Aceștia au obligația să contribuie la apărarea ei. Într-o accepțiune mai largă, a pleca în cruciadă, în slujba Domnului, înseamnă a-i înapoia lui Dumnezeu o parte din ceea ce s-a primit de la El; iar sentimentul onoarei se integrează aici în sentimentul datoriei față de Domnul.

Prin declanșarea ei, expediția din 1096

rezumă astfel o serie întreagă de evoluții: de la pelerinaj la eliberarea Sfântului Mormânt, de la penitență la indulgența plenară, de la pacea Domnului la războiul sfânt, de la îndatoririle feudale la cele către Dumnezeu cel veșnic.

Pentru date suplimentare:

Despre orașul Ierusalim în gândirea medievală:

A. BREDERO, „Jerusalem dans l'Occident médiéval”, în *Melanges Crouzet*, Poitiers, 1966, vol. I, pp. 259–271.

Despre pelerinajele la Ierusalim, înainte de cruciade:

G. BRESC-BAUTIER, *Le Saint-Sépulcre de Jérusalem et l'Occident au Moyen Âge*, teză dactilografată la École naționale des Chartres, 1971.

Despre ideea de cruciadă:

P. ALPHANDERY și A. DUPRONT, *La Chrétienté et l'idée de croisade*, Paris, Albin Michel, 1954–1959.

P. ROUSSET, „L'idée de croisade chez les chroniqueurs d'Occident”, în *Relazioni del X Congresso di scienze storiche, storia del Medio*

Evo, Florența. 1956, vol. III, pp. 547-563.

J. RICHARD, *L'Esprit de la croisade*. Paris, Éd. Du Cerf, 1969.

A. DUPRONT, „La spiritualité des pèlerins et des croisés d'après les sources de la Première Croisade”, în *Pellegrinaggi e Culto dei santi fino alla Prima Crociata*, Todi, 1963, pp. 451-483.

Despre relațiile dintre Treve de Dieu și cruciadă:

G. DUBY, „Les laïcs et la paix de Dieu”, în *Hommes et Structures du Moyen Âge*, Paris, Mouton, 1973, pp. 227-240.

A se vedea și bibliografia generală de la sfârșitul lucrării.

De-a lungul nesfârșitului drum către Țara Sfântă, zeci de mii de bărbați și de femei au pierit de foame și de sete pe podișurile Asiei Mici, au fost uciși de săbii sau au fost duși în robie. Multă lume nici n-a putut să admită că doar credința pusese în mișcare aceste convoaie de bărbați și de femei, de bătrâni, de copii și de tâlhari la drumul mare. Alții i-au învinuit pe negustorii italieni, lacomi de piețe de desfacere și de afaceri profitabile, că ar fi răspunzători de aceste cruciade, pentru ei deschizătoare ale porților Orientului.

Care să fi fost oare ponderea contextului economic al acestui fenomen de masă? Care puteau fi, în primul rând, motivațiile sale comerciale?

Relațiile de schimb cu Orientul bizantin și musulman erau vechi și continui. Venețienii, care nu tăiaseră niciodată punțile de legătură cu Imperiul roman de Răsărit și cu Constantinopolul, întrețineau relații economice permanente cu porturile Mării Negre. În anul 922, dogele Pietro Orseolo obținea de la împăratul bizantin Vasile II o crisobulă, diplomă solemnă pecetluită cu o bulă de aur, prin care se ofereau venețienilor anumite avantaje dar,

mai ales, și o reducere de taxe vamale, în schimbul luptei comune contra musulmanilor. Și astfel, o flotă venețiană a contribuit în anul 1002 la eliberarea orașului Bari. Când, aproape un secol mai târziu. În anul 1082, Alexis Comnenul le-a acordat venețienilor o nouă crisobulă în scopul unei alianțe militare, de data aceasta însă împotriva pericolului normand, negustorii din lagună au fost scutiți de taxe în nenumărate porturi ale Orientului. Erau autorizați să deschidă prăvălii la Constantinopol, să aibă cheiuri proprii în port, precum și o biserică.

Dar cazul venețian nu este un caz izolat; Bari și Amalfi știau că e în interesul lor să creeze o legătură comercială cu Orientul mediteranean, din Egipt până la Marea Neagră. Amalfitani în special au fost foarte întreprinzători la Constantinopol, dar îi găsim și la Ierusalim, unde au ridicat biserica Sfânta Maria Latină, au contribuit la protejarea pelerinilor, au ridicat un spital (embrion al viitorului Ordin ospitalier). Bari servea drept cap. De pod călătoriilor spre Ierusalim.

Să mănânci sarazini

Normanzii priveau cu alți ochi Bizanțul, cu ochi de cuceritori. Instalarea în Sicilia a familiei lui Tancred de Hauteville dusesse la cucerirea

progresivă a întregii Italii meridionale, în dauna bizantinilor; iar normandul Robert Guiscard nu visa decât să cucerească imediat Constantinopolul, traversând Grecia. Se cunoaște dinamismul acestui popor al mărilor și care a fost extraordinarul lor succes sicilian. El a devenit un adversar redutabil al Bizanțului. De altfel, Ana Comnena nu-și ascunde deloc admirația pentru Bohémond de Taranto, unul din conducătorii Primei Cruciade.

Adevărul e că bizantinii îi văzuseră la luptă pe normanzi; două unități le veniseră în ajutor în Asia Mică împotriva musulmanilor; comandantul Roussel de Bailleul făcuse o frumoasă carieră de mercenar în slujba împăratului bizantin⁶⁵.

Din toate acestea rezultă că frecventarea Orientului mediteranean de către occidentali nu era, în anul 1095, o noutate. Ar mai trebui menționată, de asemenea, și călătoria norvegienilor, care au avut destule greutăți la reîntoarcerea în patrie, fiind nevoiți să „escaladeze” noaptea cu vasele lor lanțul din strâmtoarea Bosforului⁶⁶ și să-i evite pe flamanzii promiși de contele Robert le Frison lui Alexis Comnenul. Când situația bizantinilor a devenit tragică în fața musulmanilor, occidentalii au înțeles că ar avea mult de

⁶⁵ Roussel este un normand care a comandat trupele bizantinilor și a dat ajutor la rezistența împotriva atacurilor arabe (către 1070).

⁶⁶ Relatarea acestei treceri s-a făcut în *Saga de Harald l'Impitoyable* (trad. Regis Boyer, Paris, „Petite Bibliothèque Payot”, 1979).

câștigat dacă i-ar ajuta în lupta împotriva adversarilor.

Alături de Imperiul bizantin, renumit pentru opulența sa, mai exista și Mediterana musulmană, cu întinsele ei teritorii, bogate în pietre prețioase, în mătasuri, în produse exotice, în aur și argint, cu flotele sale de pirați sarazini, ale căror ascunzători erau răspândite pe coastele occidentale ale mării, cu prozelitismul lor religios și cu puterea politică din Spania și din Africa de Nord. Împotriva lor se constituise o coaliție italiană formată din orașe portuare dornice să-și desfășoare în siguranță activitatea comercială: Genova și Pisa au dus cu succes în Corsica, Sardinia și Tunis lupta contra sarazinilor. Reușita lor era indispensabilă pentru garantarea unor relații permanente cu Orientul.

Neașteptatul răsunet pe care l-a avut apelul papei Urban II, în 1095, la Clermont, nu se datora totuși numai tentației unui câștig. Invitația la eliberarea mormântului lui Christos nu era însoțită decât de promisiunea dobândirii cerurilor, luptând pentru Dumnezeu. Sigur că mulți puteau spera să obțină și ceva pradă; unii cavaleri mai săraci și mezinii unor familii, destul de numeroși, erau probabil mulțumiți să părăsească niște teritorii fără niciun viitor; dar e sigur că nu acest gen de motivații a avut precădere. Prima Cruciadă a fost cea a credinței; ea nici nu putea să fie altceva,

deoarece nici nu se știa ce se putea obține în Țara Sfântă. Cavalerii, seniorii și baronii, care au urmat puțin mai târziu același drum, aveau poate o idee mai bine precizată asupra posibilităților de îmbogățire, dar nu și-au dat pe față ambițiile decât încetul cu încetul, mai întâi la Constantinopol, datorită avidității împăratului, apoi la căderea Antiohiei.

Haremuri și târguri de sclavi

Odată scopul atins și Ierusalimul cucerit, țara care trebuia populată și apărată avea nevoie de oameni, luptători și coloni; ea punea la dispoziția negustorilor porturile și uscatul. A avut loc atunci începutul unei epopei în care credința pelerinilor s-a dovedit mai puțin curată, iar preocupările lor mercantile și atitudinea de cuceritori s-au manifestat mai frecvent. O generalizare grăbită ar fi însă o greșeală. Marile cruciade populare pornite din Lombardia și din Franța în 1101 pe uscat erau încă prea aproape în timp de cea a lui Petru Ermitul; ele s-au rătăcit prin nisipurile deșertului și au sucombai sub loviturile turcilor. Cruciații au fost masacrați sau au populat haremurile și târgurile de sclavi.

Italianii au acționat cu mai mult folos: ajutorul dat cruciaților de către negustorii marilor porturi ale Peninsulei, Pisa, Genova, Veneția, a fost sporadic, însă foarte prețios, deoarece marinarii

le-au adus asediaților lemn, alimente și un surplus de brațe de muncă. Răsplata nu s-a lăsat mult așteptată și genovezii s-au trezit repede asociații cuceritorilor la ocuparea porturilor siriene, la o percepere rentabilă de taxe și, pe deasupra, la privilegii comerciale. Pisa i-a urmat Genovei și a profitat de pe urma faptului că arhiepiscopul său Daimbert a fost legat pontifical, instalându-se la Jaffa în chip de stăpână. Venețienii, sosiți ultimii, n-au rămas pe dinafară și au obținut aceleași avantaje ca și Pisa. Totuși, cei mai activi s-au arătat genovezii. Elanul primelor lupte se transforma într-o ambiție mercantilă.

Din acel moment, motivațiile economice ale cruciaților au devenit mai evidente. Ispita câștigului îi atrăgea în Orient. Pe de altă parte, și condițiile materiale din Apus la acea vreme favorizau plecarea. Într-adevăr, nevoii acute de muncitori agricoli și de meseriași manifestată în principatele latine ale Pământului Sfânt îi răspundea acum un oarecare surplus demografic în Occident: nu asistăm oare la o migrare continuă de țărani veniți să îngroașe populația orașelor, care nu erau în măsură să-i primească pe toți, să le dea de lucru și să-i hrănească? Dezvoltării urbanistice a Franței, la începutul secolului al XI-lea. Creșterii consumului, îngroșării clanului cavaleresc amator de stofe frumoase, de bijuterii, de arme

și de obiecte exotice, le răspundeau piețele orientale, aliate acum în mâinile italienilor și a unor francezi din Sud. Circulația monetară a crescut; o neîntreruptă mișcare leagă pământurile cucerite de țările cuceritorilor, datorită unei deplasări periodice a flotelor, călătoria pe mare dovedindu-se, în ciuda prețului ridicat, mai sigură și mai rapidă decât prea lungul drum al uscatului.

În ceea ce privește negustorimea, interesul ci era cu totul altul, fiind unul permanent. Instalarea ei în porturile Siriei și ale Palestinei îi crease posibilități imense, care au fost bine exploatate. Circulația neîntreruptă a corăbiilor – două drumuri dus și întors pe an – întreținea schimburile de persoane și de mărfuri, și devenise repede indispensabilă statelor latine din Orient. Este adevărat că nu interesele economice au dat naștere celei de a Doua Cruciade, tot așa cum n-au declanșat-o nici pe Prima, dar acestea au profilat din plin de efortul occidentalilor pentru păstrarea Pământului Sfânt.

Astfel, ar fi riscant să acordăm încredere unor povești care ne-au vorbit despre bandele neorganizate ale Primei Cruciade, despre epopeea unor cavaleri, despre norocul nesperat al câtorva mezini, despre cucerirea îndrăznească a Constantinopolului, ca tot atâtea acțiuni pornite de venețieni. Europa a profitat de pe

urma cruciadelor. Dar situația economică și socială nu este suficientă pentru a justifica această acțiune a francilor.

Mai circulă și azi multe păreri despre crucile cruciaților, despre scoicile pelerinilor, despre semiluna Islamului, sau despre o pretinsă adoptare de către combatanții occidentali a unor armoarii în cursul Primei Cruciade. Printre cele cam cinci mii de titluri de lucrări și articole, inventariate de către cea mai completă și mai documentată biografie a cruciadelor, cea a lui H.E. Mayer⁶⁷, nu se găsește niciuna care să ne vorbească despre emblema crucii. Așa că nu e nimic extraordinar în faptul că legenda înlocuiește deseori adevărul istoric în acest domeniu, și că emblematicul suportă seducătoarea vecinătate a simbolicului. Nu se va repeta niciodată îndeajuns că scoica și crucea, armoariile folosite de cruciați, sunt niște embleme și nu niște simboluri cu semnificație ascunsă. Ele sunt pur și simplu doar niște semne de recunoaștere, care ajută la plasarea individului în grup și a grupului în societate. Nu trebuie căutate aici semnificații elaborate și, mai puțin încă, urme misterioase ale vreunui limbaj ezoteric, sau inițiativ.

Mai înainte de a fi emblema cruciaților, crucea cusută pe veșmintele lor era un însemn de

⁶⁷ *Bibliographie zur Geschichte der Kreuzzüge*, Hanovra, 1960.

pelerinaj folosit în tot Occidentul. Cu asta, cruciada, pelerinaj de altă factură, nu aduce nimic nou. Însă e probabil ca spusele Sfântului Matei, reluate de Urban II în anul 1095⁶⁸, în apelul său de la Clermont, să fi contribuit la schimbarea în emblemă privilegiată a „drumului spre Ierusalim”, a ceea ce nu era altceva decât un semn de pelerinaj ca atâtea altele. Începând cu Prima Cruciadă, cei care își propuneau să facă acest drum sunt desemnați cu termenul latinesc de *cruce signati* (marcați cu semnul crucii).

Cu ce seamănă această cruce, care este în același timp și semnul exterior al unui legământ, și cel al apartenenței la o nouă comunitate de pelerini înzestrați cu privilegii speciale? Pe care veșmânt trebuie ea așezată? Din ce e făcută? Ce formă are? Ce culoare? Ce dimensiuni? Atâtea întrebări la care este greu de răspuns. Descrierile contemporanilor sunt puține și contradictorii; mărturiile iconografice, tardive. În rest, nu pare deloc să fi existat prescripții obligatorii; fiecare cruciat sau grup de cruciați fiind liberi să-și aleagă crucea. Pretinsa codificare a culorilor (cruce roșie pentru francezi, albă pentru englezi, verde pentru flamanzi, așa cum le prezintă un cronicar cu imaginație, povestind plecarea în cea de a

⁶⁸ „Dacă voiește cineva să vină după Mine, să se lepede de sine, să-și ia crucea, și să Mă urmeze” (Matei, 16, 24).

Treia Cruciadă) sau așa-zisa codificare după formă, ceea ce ar fi ajutat la diferențierea expedițiilor (crucea latină pentru Țara Sfântă, crucea înfiorată pentru Spania, crucea în X, cea a Sfântului Andrei, pentru cruciada contra albigenzilor⁶⁹ etc.) nu au la bază niciun adevăr istoric.

Crucile au fost de toate formele și de toate culorile. Cea mai des folosită pare să fi fost crucea latină, simplă, de dimensiuni reduse, decupată dintr-o stofă de culoare roșie și cusută pe umărul stâng. Dar o deosebită vogă a cunoscut în secolul al XII-lea crucea cu brațele în ancoră, iar cea de Malta în secolul al XIII-lea. Crucea putea fi aplicată nu numai pe umăr, ci și pe piept, între omoplați, pe pălărie, pe mănuși; putea fi purtată la gât, sau atârnată la centură. Ea putea fi roșie, dar și albă, galbenă, verde, neagră; era din pânză, dar și din lemn, piele, metal. O miniatură din secolul al XIII-lea, reprezentând imaginea idealizată a unui cavaler cruciat, ni-l arată îmbrăcat cu o tunică militară plină de cruciulițe de Malta, de culoare brună și având mai jos de umăr o altă cruce asemănătoare, de metal, ținută pe cămașa sa de zale.

Și totuși, începând cu secolul al XIII-lea,

⁶⁹ Albigenzi: sectă creștină rigoristă și antiecleziastică apărută în orașul Albi, în sudul Franței, în secolul al XII-lea, împotriva căreia papa Innocențiu III a organizat o cruciadă în 1213 și 1218. după care secta a fost desființată.

reprezentările care ne sunt cunoscute – nu numai prin numeroase miniaturi, ci și prin intermediul frescelor, al sculpturilor și vitraliilor – ignoră deseori crucea. S-ar părea că, după eșecul celei de a Treia Cruciade și deturnarea celei de a Patra, acest semn al crucii a ajuns destul de nepopular. Cu atât mai mult, cu cât deveneau tot mai numeroși falșii cruciați care, ca și eroul din *Romanul lui Renart*⁷⁰, nu plecau și nu purtau crucea decât ca să beneficieze de importante privilegii legate de ea. Cei care plecau cu adevărat în cruciadă deja ezitau să-și mai coasă pe veșminte acest semn prea ostentativ; îi preferau toiagul și scoica pelerinului obișnuit. Este adevărat că uneori cruciații erau atât de detestați, încât existau orașe – ca Regensburg în 1248 – care interziceau oricui, sub pedeapsa cu moartea, să arboreze crucea pe îmbrăcăminte. Ne găsim acum departe de chemarea din 1095 și de liturghia euforică și solemnă a luării crucii la plecarea în Prima Cruciadă.

Scoica a devenit atributul pelerinului occidental destul de târziu. Într-adevăr, trebuie să așteptăm secolul al XIII-lea pentru a constata în iconografie că indicele ei de frecvență îl depășește pe cel al toiagului (băț noduros având la capăt o măciulie) și al *escrepe*-ei (un fel de traistă sau desagă purtată în bandulieră,

⁷⁰ Mai ales în celebra parte a VIII-a, „Pelerinajul lui Renart”.

conținând bani sau pâine), cu care, de altfel, scoica este în mod obișnuit asociată. Această prioritate se datorează modei pelerinajului de la Santiago de Compostela și obiceiului pelerinilor sosiți acolo de a aduce cu ei scoici culese de pe plajă, pentru a face dovada succesului acțiunii întreprinse de ei.

Vedem, astfel, cum se conturează puțin câte puțin panopia stereotipică a pelerinului de la Santiago: cu toiagul în mână, cu desaga cu pâine de gât. Cu o pălărie largă pe cap, cu o mantie bogată pe umeri și cu mai multe cochilii cusute pe fiecare veșmânt. Mai târziu, asemenea practici se vor stabili și la Mont-Saint-Michel și în alte multe locuri de pelerinaj; iar scoica va tinde să devină, pe la sfârșitul Evului Mediu, o emblemă unică a pelerinajului încheiat.

De altfel, curând a luat naștere, aproape pretutindeni în Europa, un comerț cu scoici pe care falșii pelerini le cumpărau ca să-i înșele pe cei din preajmă. Același lucru se petrecea și cu frunzele de palmier pe care cruciații și toți cei ce făceau călătoria la Ierusalim obișnuiau să le aducă din Țara Sfântă. În secolul al XIII-lea, această dovadă materială a respectării legământului putea fi cumpărată în orice târg din Occident de la falșii pelerini. Cruciațele și pelerinajele au fost întotdeauna însoțite de asemenea înșelătorii, denunțate zadarnic de teologi.

Și totuși, în iconografia medievală scoica nu este întotdeauna asociată cu ideea de pelerinaj. Ea este doar un element decorativ foarte răspândit, la fel ca și steaua, dreptunghiul, rombul, inelul, floarea de crin sau semiluna, de care artiștii se folosesc pentru a ornamenta spațiile rămase goale. Este o greșeală să se vadă neapărat în aceste scoici pictate sau sculptate semnul unui itinerar al pelerinilor, când mai degrabă este vorba adesea de motive ornamentale fără nicio semnificație. Tot astfel de confuzii se fac cu floarea de crin sau cu semiluna, care sunt prea repede asociate, prima cu regele Franței, cea de a doua cu Islamul, pe câtă vreme ele nu sunt decât niște simple teme grafice.

În afară de aceste semne individuale, cruciații se mai folosesc și de embleme colective, care servesc drept indicatori de apartenență la diverse cortegii aflate în drum spre Țara Sfântă, sau de recunoaștere între grupuri de combatanți. Aceste embleme, esențial militare și feudale, sunt la fel cu acelea folosite în Occident: stegulețe triunghiulare, atașate pe lănci, stegulețe de luptă, flamuri și alte diverse însemne de același gen⁷¹. Dar există și

⁷¹ Stegulețul de luptă este o emblema de feudă: o bucată de postav dreptunghiulară, terminată cu mai multe cozi, prinsă perpendicular în vârful unei prăjini pe care flutură. Rostul ei este să regroupeze pe câmpul de bătaie sau al turnirului pe toți luptătorii aparținând aceleiași feude. Pe la sfârșitul secolului al XII-lea, acest steguleț tinde

emblème mai speciale. Orice expediție militară de anvergură putea să fie, într-adevăr, însoțită de un standard special, acordat în mod solemn de către o autoritate ecleziastică înaintea plecării. Așa a fost cazul în 1066, la debarcarea în Anglia a lui William Cuceritorul și a aliaților săi. La fel a fost și pentru diferitele cruciade.

Tot așa a mai fost folosit, ca emblemă generală a expedițiilor la Ierusalim, un steag având pe el chipul Sfintei Fecioare, și alteori un mare steag alb cu o cruce roșie pe el. În secolul al XIII-lea, această *cruce colorată în roșu, pe un câmp argintiu* – care la origine era probabil doar una din flamurile Sfântului Imperiu romano-germanic – devine emblema tip a cavalerului creștin în luptă cu forțele diavolului. Argintul (albul) evocă puritatea și credința; roșul, sângele vărsat pentru cauza lui Christos. Iconografia face din această emblemă steagul lui Christos și cel al Sfântului Gheorghe, iar heraldica imaginară, armoariile cavalerului

să fie înlocuit, în special pentru feudele mai importante, de către banieră, o bucată de postav tot dreptunghiulară, prinsă tot în vârful unei prăjini, însă cu latura lungă paralelă cu aceasta. Pe această banieră sunt imprimate armoariile seniorului sau ale domeniului seniorial. Pentru a se recunoaște, vasalii care aparțin acestuia plasează aproape de extremitatea lăncii lor o mică flamură triunghiulară, stegulețul de lance, fără desene, dar având culorile heraldice ale seniorului. În ceea ce privește comandanții mai importanți (regi, duci, conți), majoritatea au însemne speciale, destinate să-i ajute să fie recunoscuți în toiul bătăliei: astfel sunt drapelul cu vultur al împăratului, flamura regelui Franței, dragonul în relief al ducelui de Normandia.

Galaad, cel care găsește Graalul⁷², eroul imaculat și pur al literaturii arthurienne.

Trebuie să facem o distincție între problema emblemelor și cea a armoariilor, care, și ea, începând cu secolul al XVII-lea, a făcut să curgă multă cerneală. Vreme îndelungată. Istoricii au crezut că apariția acestora în Europa de Nord-Vest la începutul secolului al XII-lea s-a datorat copierii de către cavalerii occidentali ai Primei Cruciade a unui obicei musulman. Astăzi știm că această legătură nu există⁷³. Cercetări recente au arătat că folosirea de către Islam a unor embleme militare sau de familie asemănătoare cu armoariile europene nu a precedat mijlocul secolului al XII-lea, ci a apărut cu aproape un secol și jumătate după ivirea lor în Franța, Anglia, Țările-de-Jos și în Germania renană. Aceste regiuni constituie leagănul armoariilor. A căror apariție nu are nicio legătură cu cruciadele, ci doar cu evoluția echipamentului militar: folosirea din ce în ce mai des a apărătorii nasului la cască și a capișonului de zale, care îi fac pe luptători de nerecunoscut;

⁷² Sfântul Graal: Potirul Cinei celei de Taină, în care Iosif din Arimateea a strâns sângele scurs din coasta lui Iisus.

⁷³ În această problemă, îmi iau îngăduința să fac trimitere la: M. Pastoureau, *L'Apparition des armoiries en Occident: état du problème*, în *Bibliothèque de l'École des chartes*, 1976, pp. 281-300, și „L'Origine des armoiries: un problème en voie de solution?”, în *Genealogica et Heraldica. Report of the 14th International Congress of Genealogical and Heraldic Sciences*, Copenhaga, 1980 (1982), pp. 241-254.

aceștia încep tot mai des să picteze pe fața netedă a scutului chipuri de animale, flori, figuri geometrice, care îi ajută să se recunoască în timpul luptei.

Putem vorbi de armoarii numai începând din momentul când aceeași persoană folosește în mod constant aceeași figură, sau când aceasta este desenată după niște reguli prestabilite. Între anii 1130 și 1160, lucrul acesta e statornicit pe regiuni. Rezervat, la început, principalilor comandanți, purtatul armoriilor se extindea apoi, grație modei turnirurilor, la toți luptătorii. Apoi, în urma răspândirii și folosirii sigiliilor, al căror ornament esențial îl constituie, armoriile ajung la toate clasele și categoriile sociale. În prima jumătate a secolului al XIII-lea, toți nobilii din Europa dețin armoarii, iar unii plebei (inclusiv țăranii) sau anumite comunități civile și religioase încep și ele să le adopte.

Deci, nu există armoarii în epoca Primei Cruciade; foarte puține în vremea celei de a Doua, dar ele sunt larg răspândite în expedițiile următoare. Ceea ce a lăsat să se creadă că originea lor este orientală a fost desenul stilizat al principalelor figuri ale blazonului pe care îl găsim deja pe țesăturile bizantine și musulmane ale Evului Mediu îndepărtat. De fapt, aceste desene sunt cu mult mai vechi: întâlnim lei și vulturi „heraldizați” în Mesopotamia mileniului IV înainte de Christos. Folosite din abundență de

către insignologia popoarelor barbare, ele au fost cunoscute în Occident cu mult timp înaintea cruciadelor.

În epoca modernă, mitul originii orientale a armoriilor europene a cunoscut un considerabil succes. Prezența anumitor figuri în numeroase armorii de familie a fost explicată prin legendele legale de cruciade: o cruce arăta că un strămoș participase la una din primele trei; o semilună, că se însurase cu o prințesă musulmană; o mierlă (mică pasăre stilizată, foarte răspândită în armorii le din Île-de-France, Picardia și Normandia), că a fost făcut prizonier în Țara Sfântă; un burduf de apă (din piele de capră, frecvent în heraldica engleză), că ar fi murit de sete în pustiul Anatoliei sau în pustiul Sinai. Evident, asemenea interpretări nu au niciun temei; prezența acestor figuri în armorii nu se datorează, ca și toate celelalte, decât unor gusturi (mai mult colective decât individuale) și unor fenomene de vogă și de modă (mai mult geografice decât sociale).

Mult mai instructive pentru istoric sunt, în textele literare și în operele de artă ale sfârșitului Evului Mediu, cazurile de atribuire a unor armorii fictive celor mai faimoși șefi musulmani adversari ai cruciaților (Zengi, Nur-ad-Dîn, Saladin etc.) Scriitori și artiști înzestrează, într-adevăr, aceste personaje cu scuturi asemănătoare celor ale cavalerilor

creștini. Dar figurile care le sunt atribuite sunt pline de semnificații peiorative: râț de mistreț, cap de maur, balaur, panteră, șarpe, scorpion. Se observă, de asemenea, în această heraldică musulmană imaginată folosirea din abundență a culorii negre, pe care sfârșitul secolului al XIII-lea încetează s-o mai considere o culoare obișnuită și o privește tot mai des ca pe una de rău augur. De acum înainte, albul are două culori contrarii: roșul, culoarea preferată a popoarelor europene, și negrul, culoarea păcatului, a păgânismului și a morții. Aceasta reprezintă aproape o noutate în civilizația occidentală.

Mormântul lui Iisus din Ierusalim este singura relicvă materială a Învierii, unicul vestigiu al acestui eveniment fundamental al creștinismului – dacă excludem Giulgiul Sfânt, pe care o publicitate abilă îl învăluie astăzi într-o aură de mister. Sfântul Mormânt este locul săpat în stânca, oferit de Iosif din Arimateea, unde a fost depus trupul răstignitului în seara de vineri și care, în dimineața Paștilor, a fost găsit gol de către Apostoli.

Spre deosebire de alte relicve ale lui Christos – nenumăratele bucăți din lemnul Crucii, stâlpii unde a fost biciuit, cununile de spini, bureții, trestiiile, ligheanele în care Pilat s-a spălat pe mâini, toate obiecte mobile smulse din contextul lor, răspândite în atâtea sute de exemplare, lucru ce, pe la începutul secolului al XI-lea, îl supăra pe călugărul Guibert din Nogent –, Mormântul este profund ancorat în inima orașului Ierusalim. Cetatea mistică, Ierusalimul celest, împrăstie asupra orașului pământesc o parte din sfințenia sa și din simbolurile sale, ce prind rădăcini în jurul Mormântului, spre care se îndreaptă pelerinii. Aici, spiritualul și materialul se unesc și se contopesc unul cu celălalt. A privi Mormântul, a-l atinge, a păși peste urmele

pașilor lui Christos, toate acestea, după cum se spunea în secolul al XI-lea, constituie pentru pelerini gesturi ale mântuirii.

În timp ce, transplantate în Occident, bucățile de piatră smulse din Mormânt par să-și piardă toată puterea evocatoare sau taumaturgică, cultul acestui monument sfânt al Ierusalimului ia proporții nemăsurate în lumea Patimilor și a făgăduinței de mântuire. Loc sfânt mai mult decât relicvă, el este una din luminile cu atât mai strălucitoare, cu cât sunt mai îndepărtate, ale credinței Evului Mediu, ale îndemnurilor și visurilor sale.

Să fie oare autentic acest Sfânt Mormânt? Prea puțin. Importă. Degeaba s-a înverșunat cu asprimea-i binecunoscută critica pozitivistă, căci, încă din anul 325, acest loc de tradiție, conform datelor Evangheliei, a rămas încărcat cu întreaga sa valoare simbolică și istorică. Această credință se sprijină, în sânul comunității creștine din Ierusalim, pe o tradiție ce nu poate fi dovedită, născută cu mult înainte ca împăratul Hadrian să refacă, în anul 135, orașul. Ca și în cazul mormântului Sfântului Petru, toate discuțiile sunt niște tertipuri, în care dovezile sunt subiective iar armele criticii, mânuite de ideologie.

Abia după sinodul de la Niceea, în anul 325, Constantin a poruncit episcopului Macarie al Ierusalimului să distrugă templul zeiței Venus și

pe cel al lui Jupiter. „Sub un adevărat mormânt al sufletelor, ascunziș întunecat al Afroditei”, spune Eusebiu din Cezareea, panegiristul imperial, s-a găsit „netăgăduita și preasfânta mărturie [*martyrion*] a Învierii Mântuitorului.” Constantin a dat poruncă „să se clădească nu numai o bazilică mai frumoasă decât toate celelalte din lume, dar încă și alte construcții, care să depășească tot ceea ce există mai deosebit în celelalte orașe”, și le-a pus constructorilor la dispoziție marmura și coloanele cele mai de preț. Arhitecții Eustațiu și Zenobiu s-au apucat să construiască o bazilică de primă mărime, dovadă a biruinței politice a creștinilor și a afirmării Ierusalimului drept capitala lor religioasă. În anul 335. Reuniți în sinodul de la Tyr, episcopii au venit să sfințească noua bazilică. Lungă de aproape cincizeci de metri, construcția, cuprinzând cinci naosuri, având o bogăție de coloane și de plafoane încărcate cu lambriuri sculptate, strălucea de marmură aurită. Ea avea să servească marilor slujbe euharistice. Un atrium la intrare și o altă absidă înlesneau calea marilor procesiuni către cele două sanctuare (*martyria*, mărturie, locul sfânt), Calvarul și *Anastasis* (înviere în limba greacă), vastă rotundă care servea de sipet mormântului monolit.

Începând cu secolul al IV-lea până în al VII-lea,

Sfântul Mormânt, gigantic complex monumental, cunoaște vremea sa de glorie. Loc de pelerinaj de prim ordin al creștinătății, el e slăvit în toate relatările călătorilor. Sfântul Augustin reproșează zadarnic donatiștilor că adoră țărâna luată de acolo; pelerinii cară cu ei peste tot vase de plumb conținând uleiul ars în fața marelui sanctuar palestinian. Aceste relicve portabile, păstrate azi mai ales printre comorile lombarde de la Monza și Bobbio, prezintă, datorită desenelor gravate pe fața lor superioară, o culegere iconografică, e adevărat, cam schematică, a principalelor monumente ale Pământului Sfânt.

Perioada sa întunecată începe în veacul al VII-lea. Fiecare secol fiind marcat după aceea de catastrofe distrugătoare, urmate doar de niște restaurări sumare. În anul 614, cu ocazia cuceririi Ierusalimului de către perșii lui Chosroes. Sfântul Mormânt a fost incendiat și relicva Crucii furată. Însă împăratul Heraclius a recuperat-o, iar patriarhul Modest al Ierusalimului i-a refăcut părțile deteriorate. Cucerirea arabă din 632 a pus capăt prezenței bizantine în această regiune. Toleranța era o regulă, și califul Omar s-a mulțumit să se roage în afara Sfântului Mormânt, fiindcă, zicea el, „dacă m-aș fi rugat în această biserică, ea ar fi rămas pierdută pentru voi [creștinii], deoarece credincioșii v-ar fi luat-o, zicând că «aici s-a

rugat Omar!»”.

Dar bazilica era oricum amenințată de ruină: un cutremur în secolul al IX-lea, un incendiu în cel de-al X-lea au precedat distrugerea ordonată de califul Hakîm în 1009. Cronicarul Ioan din Antiohia povestește cum executanții poruncii califului „au ras la pământ întreaga biserică, în afară de acele părți imposibil de dărâmat sau prea greu de mișcat din loc”, adică rotunda *Anastasis*, care mai există, până la primul etaj, și azi. A fost un gest de neînțeles. Din partea lui Hakîm, fiul unei creștine și nepot a doi patriarhi, asta însemna nu numai persecutarea creștinilor, ci și un act care anunța o viitoare amenințare la adresa tuturor libertăților de credință. În atmosfera apocaliptică a anului 400 al Hegirei, Hakîm, instigat de inițiații ismaeliți, voia să proclame sfârșitul Islamului, reconcilierea tuturor religiilor prin dezvăluirea sensului lor esoteric, și venirea pe pământ a stăpânului tuturor timpurilor.

Această profanare a avut în Occident un ecou relativ limitat. Și aici, climatul apocaliptic și „spaima anului 1000” s-ar fi putut să-și aibă și ele rolul lor. Cronicarul Raoul Glaber s-a mulțumit să colporteze niște scorneli, aruncând răspunderea distrugerii Sfântului Mormânt în spinarea evreilor din Orleans⁷⁴. Dar Țara Sfântă

⁷⁴ Raoul Glaber, urmat de Adhémar de Chabannes, a presupus că obștea din Orléans trimisese un mesager cu o scrisoare ascunsă într-

era prea departe ca să provoace o mișcare de indignare. Abia douăzeci de ani mai târziu s-a abătut asupra Ierusalimului valul marilor pelerinaje colective – prevestitoare de cruciade –, care trebuiau să transforme imaginea Ierusalimului. Atunci, Hakîm a revenit asupra hotărârii sale, autorizând cultul creștin și restaurarea Sfântului Mormânt. Au avut loc chiar negocieri prelungite cu împăratul bizantin, care au dus, în 1048, la restaurarea parțială a clădirilor, lucrare suportată de vistieria lui Constantin Monomahul.

Vechituri simbolice

Cruciații au pătruns deci în anul 1099 într-un complex de monumente hibride: rotonda constantiniană, *martirium*-ul sacru și, de jur-împrejur, curți și paraclise destinate diferitelor etape ale Patimilor. Acest sanctuar în aer liber – însăși rotonda era deschisă spre cer printr-un larg orificiu circular – îi șoca pe oamenii veniți din Nord. Prestigiul cruciaților, al regelui latin, al patriarhului și al consiliului său de canonici cerea transformarea locurilor sfinte, aflate în bătaia tuturor vânturilor, într-o biserică măreață, la fel cu cele ale marilor pelerinaje din Occident. Au fost deci concentrate, într-un singur loc, o parte din paraclise, construindu-se

un toiag, în care îi cerea califului să distrugă Sfântul Mormânt.

un fel de strană pentru preoți, cu o galerie de acces pe lângă rotondă. Se sistematizau astfel Locurile Sfinte: Calvarul, în amvonul dintre strană și naos, iar treptele Patimilor, în absidele mici. În afară de asta, o mare mănăstire cu construcții anexe adăpostea comod clerul latin, neglijând celelalte confesiuni ale Orientului. Târnosirea solemnă, la 15 iulie 1149, la exact cincizeci de ani de la cucerire, a reprezentat o gloriificare simbolică și politică a sanctuarului. Acesta nici nu era încă terminat când căderea brutală a Ierusalimului, în 1187, a fost de ajuns ca să oprească lucrările „noilor Constantinii”.

Constantin fusese acela care descoperise cele două relicve fundamentale: Mormântul și Calvarul. În anul 347 își face apariția Sfânta Cruce, pe care biserica din Ierusalim e convinsă azi că o deține. Evident, această descoperire a fost atribuită Sfintei Elena, mama lui Constantin. Către sfârșitul secolului al IV-lea, locul unde se presupune că fusese găsită a fost în mod oficial recunoscut ca atare. Rolul jucat aici de Elena e glorificat, iar realitatea existenței Crucii e coroborată de miracole; celor două *martyria* evanghelice li se mai adaugă și sanctuarul Descoperirii Crucii.

Dar nu era de ajuns: simbolicul acestui loc a fost îmbogățit cu referiri biblice și cu alte relicve. Textele calificau Crucea drept centrul omenirii; prin urmare, aici a fost fixat un

adevărat „ombilic”, *omphalos*-ul grec, sau „Compasul” cruciaților, de unde se pretindea că Iisus ar fi măsurat lumea. Aici, în inima acestei lumi, trebuie să se fi născut și primul om. Adam; iar în secolul al VI-lea aici a fost materializat și locul genezei sale. Dar o altă tradiție l-a fixat altundeva: mormântul lui Adam, cel al craniului său. A fost plasat într-o scobitură de stâncă, sub Calvar. Simbolicul își dă aici mâna cu filologia, deoarece Golgota, în ebraică, înseamnă: „locul căpățânii”, aluzie la forma curioasă a acestei coline. *Legenda de aur* a dat curs liber imaginației: crucea fusese cioplită din lemnul copacului plantat de Set pe mormântul lui Adam – iar la rândul său, acest copac era un vlăstar al mărului păcatului original.

De la glorie la uitare

Crucea nu reprezenta doar centrul lumii, semnul răscumpărării din păcat, ci și locul jertfei. Ea a fost legată tipologic de două sacrificii prevestitoare, cel al lui Avraam și cel al lui Melchisedec; iar pe locurile unde s-au întâmplat acestea, au fost ridicate paraclise. Mai mult, ele au fost înconjugate de un întreg ansamblu de relicve: cornul miruirii lui David, inelul lui Solomon, potirul Cinei celei de Taină, trestia, buretele și lancea Patimilor.

Liturghiile secolului al XI-lea au stabilit și alte

noi locuri sfinte. Procesiunile, strămoși îndepărtați ai drumului Crucii, făceau opriri pe locurile principalelor trepte ale Patimilor. Au fost și acestea materializate, mergându-se până la neglijarea verosimilului. Unul după altul, au fost localizate: temnița lui Christos, locul biciuirii sale, cu stâlpul unde fusese legat, locul încununării cu coroana de spini, cel unde îi fuseseră trase la sorți hainele, acela unde Sfânta Fecioară, văzând Crucea, și-a pierdut cunoștința, acela unde Iisus i-a încredințat-o pe Fecioară lui Ioan, piatra ungerii cu mir a lui Iisus mort, lespeda de pe mormânt mișcată din loc de îngerul care a vestit celor trei Marii Învierea, locul apariției lui Iisus în fața Magdalenei. La început doar liturgice, aceste locuri devin veridice, îmbogățite cu relicve. În secolul al XV-lea. Tocmai la apogeul acestor atitudini pioase, un călugăr dominican critic și realist, pe nume Félix Schmitt, și-a arătat nemulțumirea față de aceste legende care îi zăpăceau pe pelerinii creduli. El a respins existența nenumăratelor urme ale piciorului lui Iisus pe lespezi, sau ecourile surde ale loviturilor de ciocan date veșnic de crudul fierar care executase piroanele răstignirii lui Christos.

Dar nu trebuie să ne lăsăm înșelați: această îngrămădeală mitică nu este altceva decât semnul unei schimbări progresive a spiritualității. La origine, evenimentul central al

Sfântului Mormânt este Învierea. *Anastasis* semnifică victoria asupra morții, o imagine a bucuriei și a biruinței. O subliniază textele: „Mormântul Său va fi slăvit”, repetă ele. Liturghiile Ierusalimului preamăresc bucuria Paștilor prin ceremonia focului sfânt atestată încă din secolul al IX-lea. Aprinderea în noaptea de Paști a lămpilor Mormântului, fapt devenit mai apoi un miracol, această pogorâre a Duhului Sfânt, declanșa în sufletele pelerinilor, de-a lungul Săptămânii Mari, momente de exaltare. Acest șiretlic religios, pe care istoricii arabi îl explicau, încă din secolul al XI-lea, prin prezența unor fitile îmbibate cu bitum, de-a lungul cărora urca flacăra, nu a fost condamnat de occidentali decât în secolul al XIII-lea, dar la ortodocși a fost păstrat până în epoca noastră.

Mântuirea, învierea, biruința asupra morții erau oricum ținta călătoriei la Ierusalim a pelerinului, fie el penitent sau mistic, ispășind o crimă sau căutând doar un mod de a-și purifica pioșenia reînsuflețită de reforma gregoriană. Chiar și fără teoriile milenariste, pelerinii doreau să moară alături de mormânt, chezașul reînvierii. Astfel, Richard din Saint-Vannes, scăpat cu bine din călătoria de la 1026, regreta că mai este încă viu și că „nu a putut suferi pentru Christos, că n-a putut rămâne în El, înmormântat în El, pentru a reînvia o dată cu El, întru slava Sa”.

Acest sens de fericire și de glorie a fost umbrit, puțin câte puțin, de sentimente contradictorii. Cultul Mormântului s-a spiritualizat, s-a sublimat. Devoțiunea față de Euharistie asimilase de multă vreme pixidele (sipetele cu Sfintele Taine) cu niște „Sfinte Morminte” la scară redusă. Prezența reală a lui Christos în Sfânta Împărtășanie, glorificată în secolul al XIII-lea de către un fost patriarh al Ierusalimului, papa Urban IV, va reduce curând Mormântul la rolul de prim lăcaș euharistie. Numai că adevăratul relicvariu, care păstrase în el trupul lui Christos, era acum gol; el s-a estompat în prezența milioanelor și milioanelor de relicvarii simbolice care conțineau zilnic trupul lui Iisus sub forma pâinii.

Și, de acum, Patimile aveau să fie interpretate la teatru. Religia se dramatizase. Sensibilitatea se exalta în fața adevărului Patimilor. Încet-încet, tristețea și sentimentul morții domină mistică veacului al XIV-lea. Curând, în Germania, apoi în Franța, imaginea lui Iisus mort sau a așezării sale în mormânt devin sinonime cu însuși Sfântul Mormânt. Fiecărei biserici i s-a dăruit un grup sculptat, teatral și dramatic. Creștinul putea să ia parte la jalea morții lui Iisus, așa cum imaginea drumului Crucii îi permitea să ia parte la Patimi. Nu mai era nevoie să meargă la Ierusalim.

Pentru date suplimentare:

Despre Sfântul Mormânt:

A. PARROT, *Golgotha et Saint-Sépulcre*, Neuchâtel-Paris, Delachaux și Niestlé, 1955.

H. VINCENT și F.-M. ABEL. *Jérusalem, recherches de topographie, d'archéologie et d'histoire*, Paris. Gabalda, 1914-1926, vol. II.

Ch. COUASNON, *The Church of the Holy Sépulchre în Jerusalem*, Londra, British Academy, 1974.

Vasele relicve din plumb:

A. GRABAR, *Ampoules de Terre Sainte*, Monza, Bobbio, Paris, Klincksieck, 1958.

Distrugerea din 1009:

M. CANARD, „*La destruction de l'église de la Résurrection par le calife Hakim et l'histoire de la descente du feu sacré*”, în *Byzantion*, XXXV, I, 1956.

Precizări recente:

P.-A. SIGAL, *Les Marcheurs de Dieu*, Paris, Armand Colin. 1974.

A se vedea și bibliografia generală de la sfârșitul lucrării.

Când, în anul 1215, papa Innocențiu III convoacă cel de al patrulea conciliu de la Latran, scopul său e limpede: el vrea să pornească la „reformarea Bisericii universale, la însănătoșirea moravurilor, la desființarea ereziei și la întărirea credinței”. Acestea sunt propriile sale cuvinte. De altfel, personalitatea lui Innocențiu III este pe de-a-ntregul cuprinsă în acest program. Acest teolog, format în școlile pariziene și bologneze, este obsedat de erezia care dezbină creștinătatea. Teoriile catare⁷⁵ îi par o pervertire a ordinii religioase, dar și a ordinii sociale, pe care el, papa, vicarul lui Christos, cu autoritatea sa absolută și universală, are obligația să le pună în bună rânduială. Toate mijloacele folosite până în acel moment și susținute de papalitate duceau la o soluție radicală și tradițională: cruciada înarmată. Cu o astfel de optică, nobilimea din Nord s-a năpustit – și nu fără succes – în Sud, la asaltul ereticilor.

Dar iată că în acest început de secol XIII succesul cavalerilor n-a mai fost suficient.

⁷⁵ Catari: sectă creștină din Europa apuseană (sec. XI-XIV), înrudită cu bogomilismul. care respingea ierarhia catolică și considera proprietatea privată ca un păcat: a fost nimicită de Biserica oficială și de seniorii feudali (sec. XIV).

Papalitatea nu înțelege să se oprească aici. Sigur că Innocențiu III face să fie aprobate de către conciliu faptele de arme ale comandantului cruciat Simon de Montfort, în timp ce Raymond de Toulouse – tolerant, ca să nu spunem complice al catarilor – cade. E clar că papa își asumă consecințele militare ale cruciadei. Dar răul nu i se pare extirpat doar cu atât: papa dorește să mai recurgă și la alte metode. Simplă preocupare a unui papă înnoitor? De fapt, urmașii lui cu nume mai puțin prestigioase, Honoriu III (1216-1227) și Grigore IX (1227-1241), au continuat cu furie acțiunea întreprinsă.

O cruciadă de un gen nou

Încă de la cel de al treilea conciliu de la Latran, din 1179, s-a simțit nevoia completării acțiunii armate cu predici de nivel mai înalt. Dar hotărârile luate nu avuseseră niciun efect. La începutul secolului al XIII-lea, Innocențiu III se adresase cistercienilor, singurul ordin capabil să-i furnizeze buni predicatori – să ne aducem aminte de Sfântul Bernard -. Însă acțiunea lui eșuase. Dar în 1215 papalitatea este hotărâtă să ajungă la un rezultat. Ca să înțelegem acest lucru, e suficient să facem o apropiere între hotărârile luate la Latran IV, întemeierea universității din Paris și recunoașterea ordinelor

de călugări cerșetori, mai ales al celor dominicani. Și atunci, ce vrea papalitatea?

„Parisul, mama științelor, orașul literelor, se distinge prin valoroasele sale lumini. Mare acum, el ne promite lucruri și mai mari, datorită celor care studiază și celor care instruiesc [...] Aici se scoate fierul din pământ, căci, în vreme ce fragilitatea celestă se întărește prin forță morală, noi pregătim împreună cu el, pentru oștirea lui Christos, armura credinței, spada spiritului și toate celelalte arme puternice împotriva unor forțe neîndurătoare”. Și papa Grigore IX nu face apel doar la obișnuitele alegorii atunci când, în 1231, confirmă prin bula *Parens Scientiarum* privilegiile universității din Paris. Cu câțiva ani mai înainte, Honoriu III lăuda, în aceiași termeni. Zelul predicatorilor din Toulouse. „Înarmați cu scutul credinței și cu coiful mântuirii”, ei au misiunea să lupte contra „dușmanului credinței în Dumnezeu”. De fapt, papalitatea nu răcea altceva decât să pună pe picioare o cruciadă de un gen nou, aceea a cuvântului. Căci e clar că aici nu este vorba decât de o cruciadă. Regăsim, aplicați acestor universitari și predicatori; termenii rezervați, încă din secolul al XI-lea, cavalerilor ce luptau împotriva necredincioșilor, a celor care obțineau astfel cinstea de a deveni *milites Christi*, cavalerii lui Christos. O cruciadă de un tip nou s-a născut. Arma ei este și ea nouă: predica, sau

arta de a folosi Cuvântul Domnului.

Acești „vestitori” însărcinați cu misiunea de „a aduce printre oameni laudă lui Christos”, nu trebuie să plece așa, la întâmplare, fără un solid bagaj teologic. Acțiunea de prozelitism este deci în mod necesar însoțită de grija educării noilor „cruciați”. Ordinele călugărilor cerșetori își trag argumentele predicilor lor din viața exemplară pe care ei înșiși o duc, dar mai ales din cunoștințele solide pe care le posedă. Însă cheia de boltă a noului sistem de convertire pare să fie întemeierea de universități, ca cea din Paris și cea din Toulouse, în plin ținut catar. Parisul va deveni o pepinieră de teologi, ceea ce explică în parte eforturile papalității de a controla lectura studenților. Scopul este formarea unui cleric capabil să reziste ereziei și s-o combată. De aceea, papalitatea nu se mulțumește doar cu opera întreprinsă de ordinele călugărilor cerșetori. Ea se ocupă de principalul angrenaj al Bisericii: clerul laic. Biserica mișună de episcopi incompetenți: este obligația conciliului IV de la Latran să facă aici ordine. În fiecare catedrală și în toate bisericile care dispun de un venit suficient, este numit câte un maestru bine pregătit pentru instruirea preoților. În sfârșit, se formează predicatori însărcinați să-i ajute pe episcopi, sau chiar să li se substituie atunci când aceștia nu se dovedesc competenți, pentru a explica credincioșilor Evanghelia.

Ansamblul hotărârilor luate de papalitate este de o logică implacabilă. Sigur, preocupările sale pontificale nu sunt ceva nou. Încă din secolul al XII-lea, cel de al treilea conciliul de la Latran susținuse necesitatea formării unor maeștri competenți în cadrul diocesei. Însuși Sfântul Bernard, atunci când aplauda isprăvile nobilimii occidentale, care îi trecea prin ascuțișul săbiei pe necredincioși, știa să elogieze virtuțile predicii. Dar ceea ce e nou la acest început de secol XIII este totalitatea măsurilor concertate și coerente ce denotau că papalitatea concepușe un plan vast de a-i ține strâns pe credincioși în puterea cuvântului lui Dumnezeu.

O sete de desăvârșire

Numai papalitatea? Dar asta ar însemna să nu ținem seama de marele număr de zeloși veniți să-i susțină politica. O dovedește răspândirea fulgerătoare a ordinelor călugărilor cerșetori în cursul secolului al XIII-lea. Au fost, deci, formați numeroși predicatori care au răspuns la chemarea papei. Dar să nu credem că această acțiune s-a făcut fără luptă și îndrăzneală. Ea a întâmpinat ostilitatea, sau cel puțin inerția, unei bune părți a clerului tradițional. Exemplul dat de Maurice de Sully, episcop de Paris, la sfârșitul secolului al XII-lea, autor al unui manual de predici, constituie doar o excepție. Clerul

obișnuit, însă, se ține deoparte, în umbra mănăstirilor. Teoriile lui Hugues de Saint-Victor, care nu-i sfătuiește pe călugări să participe la mișcarea predicatorilor, sunt aplicate cu rigurozitate: „Dacă ești monah, ce cauți în mulțime? Vreau să-i învăț pe alții, zici tu. Nu e treaba ta; treaba ta e să plângi. Înveți mai multe fugind de lume decât căutând-o” (*Didascalion*, cartea V).

Vechea împărțire a societății feudale în trei ordine nu dispare. Preoților, rugăciunile; cavalerilor, lupta pentru credință. Dar acest ideal este departe de a fi împărtășit de către credincioși, mai ales cei din mediul urban; și prăpastia dintre setea de a ști și posibilitățile oferite se adâncește din ce în ce mai mult. Într-adevăr, nu se poate imagina o ofensivă a cuvântului fără existența unui public. Și papalitatea – împinsă de eretici – a acționat și a reușit, tocmai pentru că mulțimea credincioșilor a simțit nevoia de acest lucru. Dovadă sunt mulțimile care aleargă să-i asculte pe predicatorii de talent, și creșterea sentimentului religios ce caracterizează ultimele secole ale Evului Mediu. Noi pretenții apar în această lume în care condițiile unei vieți mai bune facilitează popularizarea cunoștințelor, și unde un ideal de pace urban se arată propice meditației laice. Credincioșii sunt gata să accepte cuvântul, iar Biserica să-l ofere.

Hotărârile ce se iau în acest început de secol XIII depășesc deci cu mult cadrul simplu al luptei contra ereziei. S-a născut un om nou. Raționamentului brut al luptei binelui contra răului, sancționat de spada cruciatului, i s-a substituit realitatea mai complexă a omului perfectibil. De altfel, al patrulea conciliu de la Latran nu e numai sinodul predicatorilor, el mai este și acela al penitenței care îi recunoaște creștinului dreptul și capacitatea de a se corecta. Sigur că această nouă manifestare se află încă în faza tatonărilor, și e frânată de povara imaginilor unei gândiri tradiționale. Cine ilustrează mai bine decât Ludovic cel Sfânt contradicțiile la care este supusă ființa ce se zbate între un ideal al trecutului – cruciada – și folosirea neîntreruptă a cuvântului, ale cărui virtuți el le cunoaște foarte bine? Cât despre papă, el însuși continuă, în acest an 1215, să cheme la cruciadă – cea adevărată – împotriva necredincioșilor din Țara Sfântă, și face asta chiar când singur pecetluiește actul de naștere a omului care îi scapă și devine un anticruciat, pacifist și filosof.

III

Orient-Occident: marele șoc

14

Viața și moartea statelor cruciate

Jean Richard

Dacă, printre cruciații care plecau la drum în urma chemării lui Urban II, au existat și unii care intenționau să-și aranjeze în Orient o nouă căpătuială, puțini erau printre aceștia cei ce aveau o idee exactă despre cum puteau s-o facă. Unii, fără îndoială, gândeau să se pună în slujba împăratului bizantin, beneficiind astfel de concesiuni teritoriale, obținute cu pământurile recucerite de la turci. Acesta pare să fi fost și gândul lui Bohémond de Taranto, urmaș al acelor aventurieri normanzi, la început mercenari ai Bizanțului, apoi cuceritori ai sudului Italiei, în timp ce alții se duseseră să-l servească pe împăratul grec din Asia Mică. Dar Alexis I nu s-a pretat la asemenea treabă și, până la cucerirea Antiohiei, cei câțiva „franci” care aveau doar misiunea să păzească ținuturile recucerite pentru împărat n-au reprezentat decât niște personaje de ordin secundar.

Marele vis al lui Bohémond

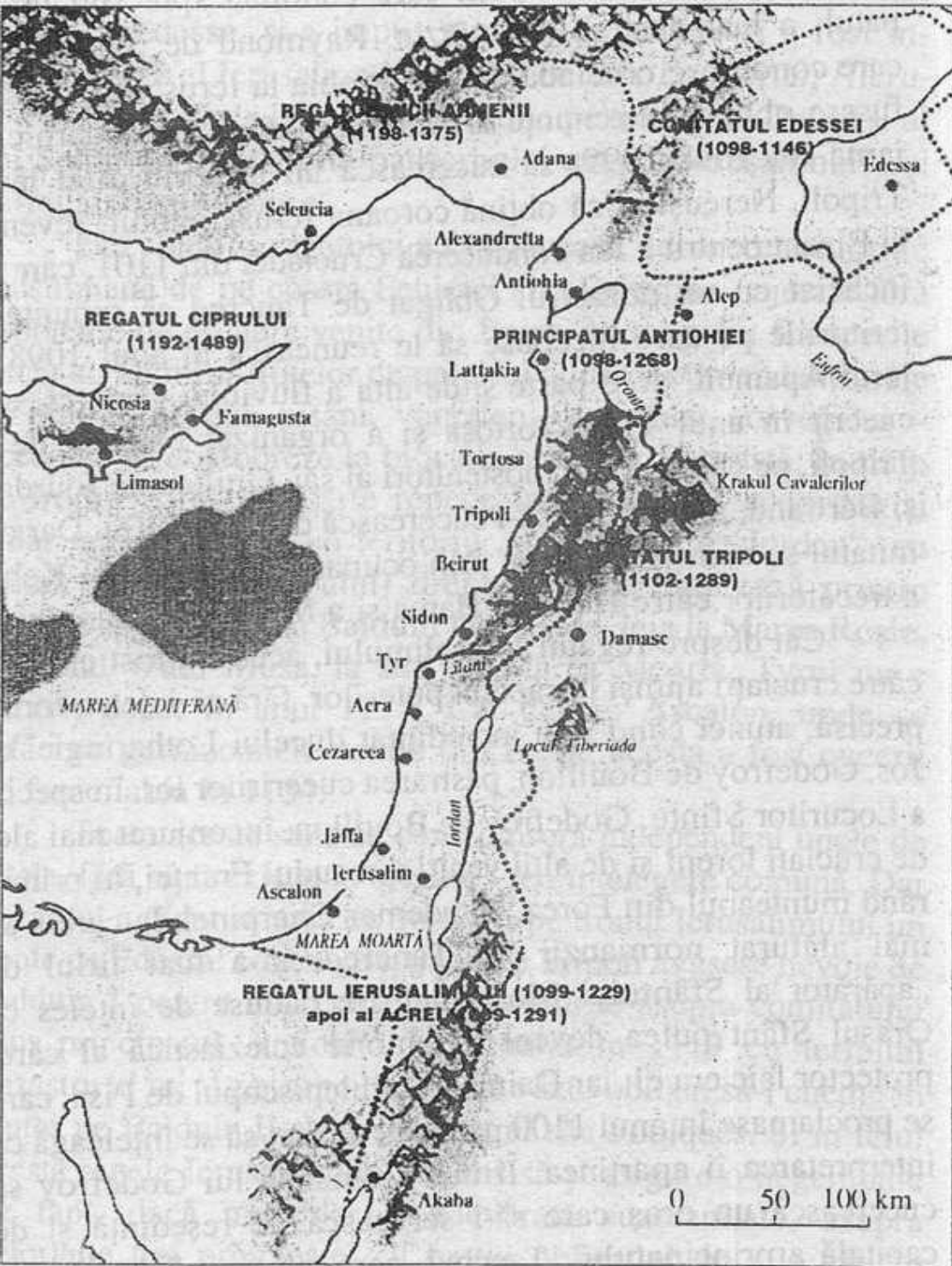
Totuși, doi mezini de familie bună, de îndată

ce au ajuns în Cilicia, s-au apucat să acționeze pe cont propriu: erau Tancred de Hauteville și Balduin de Boulogne. Acesta din urmă, răspunzând apelului șefilor armeni dornici să se debaraseze de garnizoanele turcești de la sud de Munții Taurus și de pe Eufrat, în special de la Turbessel (Tell Bashir), a pus bazele unui comitat al Edessei. Acest comitat a luat la început înfățișarea unei constelații de domenii senioriale armenesti, toate sub hegemonia unui baron franc, deoarece Balduin îl îndepărtase pe palatinul de Edessa, Toros, după ce se căsătorise cu fiică-sa. Și, în urma unor comploturi dejucate și a altor acțiuni de forță reușite, această constelație a devenit în mod progresiv un stat feudal, ale cărui cadre erau latine, dar sudate prin căsătorii cu aristocrația provenită din Marea Armenie, cu o populație armeană în vremea dominației bizantine.

Situat la ieșirea din trecătorile Munților Taurus, în punctul de joncțiune al drumurilor spre Siria și Mesopotamia, comitatul Edessei s-a întins de la Melitena până la porțile Harramului, și părea că vrea să se mai întindă încă, în dauna Mesopotamiei. Însă cel de al doilea conte, Balduin de Bourcq, a fost oprit de turci în 1104; emirii turcomani din Mesopotamia-de-Sus i-au dat lovituri grele și lui și urmașilor săi. Iar *atabeg*-ul (guvernatorul) din Mosul va sfârși prin a elimina acest obstacol în relațiile dintre Mosul

și Alep, între anii 1144 și 1150.

Nașterea principatului Antiohiei însemna realizarea visului nutrit de Bohémond. Când, datorită lui, cruciații au ajuns stăpânii Antiohiei, el a reușit să pună mâna pe oraș și să se mențină acolo, pe când ceilalți baroni își continuau drumul spre Ierusalim. Acordurile anterioare încheiate cu Alexios Comnenul stabiliseră ca orașul să fie predat acestuia din urmă; Bohémond le-a anulat. A pus stăpânire pe Cilicia și pe Latakia, unde bizantinii erau deja instalați. El și nepotul său Tancred au pretins să refacă vechiul ducat al Antiohiei, impunându-și suzeranitatea asupra vecinilor de la Edessa și Tripoli. Bohémond, învins de Alexios în cursul unei campanii în Epir, a trebuit să promită restituirea către împărat a Antiohiei (1108), cu perspectiva de a primi de la acesta o vastă feudă, cucerită de la musulmani. Dar principii Antiohiei n-au reușit niciodată să cucerească Alepul, și ipoteca bizantină a redevenit amenințătoare: până la urmă, în Cilicia disputată între greci și latini s-au instalat baronii armeni din munți.

Statele cruciate din Orient

Apărătorul Sfântului Mormânt

Comitatul de Tripoli, care continuă spre sud principatul, a luat naștere mai târziu. Raymond de Saint-Gilles, care condusese cruciada de la Antiohia la Ierusalim, după ce fusese obligat să renunțe la Antiohia, încercase zadarnic, în iarna lui 1098-1099, să cucerească un teritoriu aflat lângă Tripoli. Nereușind să obțină coroana Ierusalimului, revenise la Bizanț pentru a lua conducerea Cruciadei din 1101, care s-a încheiat cu un dezastru. Obligat de Tancred să renunțe la teritoriile pe care începuse să le reunească în anul 1098 în jurul Apameii, de o parte și de alta a fluviului Orontes, el a cucerit în anul 1102 Tortosa și a organizat blocada de la Tripoli, pe care cei doi moștenitori ai săi, Guillaume Jourdain și Bertrand, n-au reușit să-l cucerească decât în 1109. Dar comitatul se constituise deja, prin ocuparea văii Nahr el-Kebir. A trecătorilor către Homs și Hama și a Munților Libanului.

Cât despre regatul Ierusalimului, acesta a fost creat de către cruciații ajunși la capătul puterilor, fără să-i dea o formă precisă, atunci când i-au încredințat ducelui Lotharingiei de Jos, Godefroy de Bouillon, păstrarea cuceririlor lor, în special a Locurilor Sfinte. Godefroy de Bouillon, înconjurat mai ales de cruciați lorenși și de alții veniți din sudul Franței, în primul rând

munteanul din Forez, Gaudemar Charpinel, la care s-au mai alăturat normanzii lui Tancred, și-a luat titlul de „apărător al Sfântului Mormânt”. Se dăduse de înțeles că Orașul Sfânt putea deveni o seniorie ecleziastică al cărei protector laic era el; iar Daimbert, arhiepiscopul de Pisa, care se proclamase în anul 1100 patriarh, a lăsat să se înțeleagă că interpretarea îi aparținea. Îi mai rămânea lui Godefroy să cucerească un oraș care să-i servească de reședință și de capitală a principatului: Tancred, care cucerise Tiberiada și întemeiase un „principat al Galileii”, considerându-l feudă a lui Godefroy, își îndrepta acum privirea spre Damasc. Poate că Godefroy se gândea la Ascalon, cheia căii spre Egipt. Dar când a murit, fratele său Balduin, chemat de către credincioșii săi de la Edessa, și-a impus punctul de vedere și a fost încoronat rege al Ierusalimului. Titlul de *Rex Latinorum Hierusalem* evoca ideea unei dinastii latine pe tronul lui David și al lui Solomon: pretențiile patriarhului asupra Ierusalimului și Jaffei au fost respinse.

Dezvoltarea regatului a fost înceată, deoarece senioriile musulmane de pe coasta Feniciei și a Palestinei, ajutate fără probleme de escadre venite din Egipt, nu au putut fi cucerite decât cu ajutorul flotelor de pelerini ai căror comandanți – fie că erau genovezi, pisani, venețieni, sau chiar norvegieni – acceptau să colaboreze la

blocada orașelor de coastă. În timp ce frontiera fusese foarte repede împinsă până la Iordan și chiar mai departe – un teritoriu „de dincolo de Iordan”, cu Kerak (Krakul Moabului) drept capitală, figurează printre feudele regatului și Balduin I ajunsese deja la Marea Roșie, ocupând Wadi Musa, la sud de Marea Moartă, Tyrul nu e cucerit decât în anul 1124. Cât despre Ascalon, unde se refăceau garnizoanele venite din Egipt, acesta a fost cucerit de franci abia în 1154.

Toate aceste state se constituiseră independent unele de altele, fără să fi existat la origine vreo înțelegere comună. Dar hazardul a făcut să urce de două ori pe tronul Ierusalimului un conte de Edessa: contele Bertrand de Tripoli avusese nevoie de Balduin I pentru a-și consolida drepturile asupra comitatului său; principatul Antiohiei, confruntat în 1119 cu teribilul dezastru al lui *Ager sanguinis*⁷⁶ s-a văzut obligat să-l cheme în ajutor pe Balduin II și pe succesorul său Foulques. Și în felul acesta regele Ierusalimului a ajuns să-și asigure o hegemonie de fapt, dacă nu chiar o adevărată suzeranitate, asupra celorlalte trei principate, cu prețul obligației de a le sări în ajutor, ceea ce a contribuit la o limitare a extinderii propriului său regat.

⁷⁶ *Ager sanguinis*: numele sub care este cunoscută bătălia de lângă Artah, în care armata Antiohiei e înfrântă (1119).

Agonia statelor france

Fiecare stat constituia un principat feudal de sine stătător: o aristocrație de rasă francă și de rit latin se suprapunea unei societăți în care sirienii creștini se înțelegeau cu colonii latini, fără însă ca cele două Biserici să renunțe la autonomia proprie, în ciuda hegemoniei rezervate Bisericii latine. Cât despre musulmani, fără îndoială mai numeroși în sud decât în nord, ei își păstrau cultul, dar nu luau parte la guvernare. Pentru a asigura coeziunea acestui ansamblu, se pare că francii și-au dat repede seama de necesitatea realizării unei rețele de fortărețe care să protejeze frontierele și să elimine orice zonă de nesiguranță – lucru devenit repede caracteristic statelor latine și care urma să anuleze principala lor slăbiciune: lipsa unei colonizări în masă, care, ea singură, ar fi permis să ofere acestor state o îndeajuns de solidă bază demografică. Aceasta și explică, poate, de ce statele latine nu au putut rezista decât atâta vreme cât dușmanul a fost slab sau divizat.

Totul s-a schimbat însă atunci când, sultanii mameluci. Mai bine consolidați în stăpânirea Egiptului și ajunși stăpânii Siriei musulmane după dispariția rivalilor lor, principii ayyubizi⁷⁷, au organizat în mod sistematic eliminarea

⁷⁷ Ayyubizi: dinastie musulmană în Egipt între anii 1071-1252.

acestora din urmă. Înfrângerea de la Hattin, din 1187, și cea de la Forbia, în 1244, fuseseră niște dezastre de necontestat. Însă după Hattin, o jumătate de secol de eforturi aproape că refăcuse în mare parte regatul Ierusalimului; în zilele care au urmat celei de a doua înfrângeri, intervenția lui Ludovic cel Sfânt evitase o prăbușire comparabilă cu cea din 1187, fără însă ca pierderile suferite să poată fi compensate de un nou aflux de populație.

Începând însă cu anul 1260, datele politice ale Orientului Apropiat se modifică total. Slăbit, sultanatul Turciei nu mai joacă niciun rol pe scena siriană. Cuceririle mongole au făcut să dispară califatul abbasid⁷⁸ și suveranitatea Ayyubizilor. Iar Egiptul mamelucilor se înfățișează ca un „imperiu al Islamului”, unde suveranitatea îi este recunoscută unui calif abbasid, simplă marionetă, în timp ce puterea reală aparține unui sultan provenit din rândurile corpului de armată mameluc, format exclusiv din sclavi eliberați și convertiți la islam, aproape toți turci veniți din stepele Asiei Centrale. Primul obiectiv al acestor sultani este alungarea mongolilor, pe care îi înfrâng în anul 1260, la Ain Jalût; dar mongolii nu renunță totuși la ideea de a reuni toate popoarele lumii sub dominația lor și, mai ales, de a-i supune voinței lor pe

⁷⁸ Abbasizi: dinastie de califi arabi descendenți din Abbas, unchiul Profetului. A domnit în Bagdad între anii 762 și 1258.

acești turci.

Or, francii sunt în măsură să le ofere năvălitorilor un aliat prețios. În campania din 1260, mongolii obținuseră ajutorul regelui creștin al Armeniei și al principelui Antiohiei, care, datorită lor, recuperase Latakia, pierdută în anul 1188. În anul 1262, șeful mongolilor din Persia, Hūlāgū, îi cere lui Ludovic cel Sfânt să-l ajute, trimițându-i flota sa contra luptătorilor din Cairo; și soliile mongole se succed, în speranța obținerii unei cooperări militare, promițând în schimb restituirea Pământului Sfânt creștinătății latine. Nici nu apucaseră să fie luate în considerație la Paris sau la Roma aceste propuneri, că sultanul Baibars și declanșase o contraofensivă de avertizare, care i-a luat prin surprindere pe francii din Țara Sfântă: aceștia se temeau, și ei, de mongoli, și facilitaseră chiar executarea planului de campanie egiptean din anul 1260.

Dar, începând cu anul 1263, sub pretextul eliberării sclavilor musulmani, sultanul rupe armistițiul și devastează Nazaretul, Galileea și periferiile Acrei. În anul 1265, trece la cucerirea așezămintelor france: Cezareea – puternic fortificată de Ludovic cel Sfânt, doisprezece ani mai înainte –, Haiffa, Arsuf și Toron. În anul 1266, cucerește marea fortăreață a templierilor, Safet, și-i masacrează pe cavaleri; iar în anul 1268 le ia latinilor Jaffa și Beaufort. Imediat

după aceea, îndreptându-se spre nord, se repede asupra Antiohiei, pe care o atacă, o cucerește și o jefuiește, pedepsindu-l astfel pe prințul Bohémond VI pentru participarea sa la campania din anul 1260 (regatul armean al Ciliciei fusese devastat în 1266). În anul 1271, se îndreaptă împotriva comitatului Tripoli și cucerește fortărețele templierilor și ospitalierilor, care aveau misiunea să apere partea de est a orașului, dar în primul rând Krakul Cavalerilor. Abia în anul 1272 acceptă sultanul să încheie un armistițiu cu ceea ce mai rămăsese din statele latine.

Marele duel

Occidentul încercase să-și ajute coloniile din Țara Sfântă, unde Ludovic cel Sfânt menținea, încă din 1254, un contingent puternic de cavaleri. Veniseră aici cruciați, printre care contele de Nevers, infanții de Aragon și, mai ales, Edward al Angliei. Ludovic cel Sfânt ridicase din nou crucea, însă și-a început expediția abătându-se spre Tunis, iar moartea sa a pus capăt acestei acțiuni. Nici unii, nici alții n-au putut împiedica reducerea posesiunilor franceze la un simplu cordon de fortărețe înșirate de-a lungul litoralului, de la Latakia la Chateau-Pelerin. Tot interiorul țării era în mâinile mamelucilor, care controlau și întregul șes din

jurul orașelor ce mai rămăseseră încă sub dominația francă. Astfel, din domeniul seniorial al Tyrului, francii stăpâneau doar orașul și vreo zece sate. Restul reprezenta un fel de condominiu, iar profitul recoltelor era împărțit în mod egal de emirul din Safet și de seniorul din Tyr. Seniorii franci se angajau să-l prevină pe sultan de sosirea unor cruciați. Sau de plecarea la drum a vreunei expediții mongole. Francii însă se mai ocupau și cu un joc al partidelor: Carol de Anjou îi contesta lui Hugo III al Ciprului coroana Ierusalimului; unul stăpânea Acra, celălalt Tyrul. În comitatul Tripoli Bohémond VII se bătea cu seniorul Gibelet (1277-1282), iar orașul Tripoli își afirma în 1287 autonomia.

Dar Europa creștină nu uita Țara Sfântă. Papa Grigore X convoca la Lyon, în anul 1274, un conciliu destinat exclusiv unei noi cruciade. Și-au făcut apariția aici și ambasadorii împăratului Bizanțului și cei ai mongolilor din Persia, care l-au asigurat pe papă că suveranii lor înțelegeau să ia parte la expediție. Dar Carol de Anjou se străduia să abată efortul creștinătății în sprijinul intențiilor sale cu privire la Imperiul Bizantin; iar Vecerniile siciliene⁷⁹ din 1282 au dat semnalul acestui mare proiect al lui Grigore X, total inoportun. Cât despre expediția mongolă din

⁷⁹ Vecerniile siciliene: masacru general al francezilor în Sicilia. datorai revoltei sicilienilor împotriva lui Carol I de Anjou și sprijinit de Pedro de Aragon. care devine apoi rege al Siciliei.

1281 în Siria, ea s-a terminat cu un eșec total.

Noul sultan al Egiptului, Qalawûn, a socotit că a venit momentul să reactualizeze planurile lui Baibars. În 1287, cucerește Latakia de la prințul Antiohiei. Doi ani mai târziu, în urma unui asediu încheiat cu un masacru înfiorător, ocupă Tripoli.

De data aceasta, Occidentul s-a alarmat și a trimis în Țara Sfântă câteva unități de cruciați. Henric II al Ciprului fusese înscăunat la Acra, refăcând astfel unitatea forțelor france. Dar în zadar trimisese hanul mongol al Persiei, Arghun, ambasade către papă și către regii Franței și Angliei, din care făcea parte și un episcop, Barsauma, venit din îndepărtata Mongolie, cu scopul de a pregăti o nouă campanie pentru 1291: Filip cel Frumos și Eduard I au dat niște răspunsuri dilatorii. Și fiul lui Qalawûn a pornit la atac. A înconjurat Acra și a asediat-o, bombardând-o cu ajutorul mașinilor sale de război. În ciuda minunilor de vitejie de care Acra a dat dovadă, după patruzeci de zile de asediu, la 28 mai 1291, a sucombat; cea mai mare parte a asediați lor au fost măcelăriți sau duși în robie; doar vreo câțiva au mai putut ajunge în Cipru. Apărătorii celorlalte fortărețe au preferat să le abandoneze: Gibelet (Byblos), Sidon, Beirut au fost părăsite în câteva săptămâni.

Deși occidentalii nu-și cruțaseră nici banii și nici oamenii, nu reușiseră să-și unească forțele.

Prăbușirea statelor cruciate se înscriseră însă într-un gigantic duel, acela al Imperiului mongol contra „Imperiului islamic”. Cel dintâi nu mai prezenta acum un front unic: hanul Hoardei de aur, care trecuse la islamism, rupsesese în 1260 relațiile cu Hūlāgū, de la care voia să recucerească ținuturile Caucazului; și acum, mongolii din Persia trebuiau să lupte pe două fronturi, ceea ce le compromitea încercările de a realiza o antantă militară cu Occidentul. Abia în 1299 au coborât mongolii în Siria și au ocupat Damascul, oferindu-le din nou latinilor Pământul Sfânt. Ajutorul dat de aceștia s-a mărginit doar la o expediție pe mare condusă de regele Ciprului, și o debarcare în insula Ruad. Dar când, în anul 1307, hanul Oljeitu a acceptat să încheie un armistițiu cu sultanul, orice speranță de recuperare a Pământului Sfânt cu ajutorul mongolilor s-a spulberat.

De altfel statele latine pierduseră orice avantaj pe plan economic.

Ciprul servea drept antrepozit pentru mărfurile pe care marinarii din Genova, Veneția, Barcelona, Ancona și Messina le aduceau fie din Alexandria, fie din Ayas, în Cilicia, de bușeu maritim al Imperiului mongol. Agențiile comerciale din Fenicia, Siria și Palestina nu mai reprezentau pentru republicile comerciale ceea ce fuseseră la începutul secolului al XIII-lea. Însuși comerțul mediteranean se resemnase cu

pierderea lor.

Krakul Cavalerilor, remarcabilă bijuterie a cruciaților, simbolizează și în ziua de azi puterea Siriei franceze: în spatele liniei sale duble de metereze, mai mult de două mii de oameni puteau să se adăpostească și să suporte un asediu foarte îndelungat, grație rezervelor strânse de ospitalieri, stăpânii acestei fortărețe. Peste o sută de așezări diverse – orașe, castele, sate, conace izolate – mai poartă încă semnul prezenței occidentale în Țara Sfântă în secolele al XII-al și al XIII-lea.

Și totuși, atunci când se constituie cele patru state născute din Prima Cruciadă – comitatul Edessei, principatul Antiohiei, regatul latin al Ierusalimului și comitatul Tripoli –, nimic, în afara vitejiei cruciaților și a marii dezbinări a lumii musulmane, nu îndreptățește speranța în supraviețuirea acestor teritorii latine de peste mări, ce aveau să reziste totuși două secole. Din cele câteva zeci de mii de cavaleri și de „pietoni” care, la chemarea papei Urban II, s-au revărsat asupra Constantinopolului, n-au mai rămas decât o mie două sute de cavaleri și, poate, vreo zece mii de ostași pentru asaltul asupra Ierusalimului de la 15 iulie 1099. Îndată după cucerirea orașului, în urma unui efort de

eroism și de credință, efectivele armate încep să scadă tot mai mult, căci majoritatea luptătorilor considerau că jurământul de cruciat fusese respectat: nimic nu-i mai reținea în Siria; cea mai mare parte dintre ei se grăbesc să se înapoieze acasă. Când, în anul 1100, este ales rege Balduin, el nu mai dispune decât de trei sute de cavaleri și de vreo două mii de „pietoni”. Tot atât de evidentă este și slăbiciunea numerică a latinilor la Edessa, la Antiohia și la Tripoli. Ajutorul pe care îl aduc flotele italiene și noii pelerini este real, dar nu și constant.

Din acest moment era necesară o nouă organizare în vederea extinderii cuceririlor și în special pentru a apăra noile teritorii ale creștinătății în fața unui Islam care nu avea să rămână întotdeauna la fel de slab și de divizat ca pe vremea Primei Cruciade. Întăririle din Apus pe care se conta se lăsau așteptate; era nevoie ca localnicii să fie acum recrutați și instruiți în arta războiului, într-o regiune cu relief și condiții de climă dificile. Acestor necesități le-au corespuns o riguroasă organizare de tip feudal și instituirea de noi ordine militare. Trebuiau create apoi puncte de sprijin pentru controlul frontierelor, al principalelor căi de comunicație, și asigurarea dominației teritoriale și economice a latinilor: iar elementul central al apărării Pământului Sfânt îl

constituiau fortărețele.

Cine sunt luptătorii din armata francă? Pentru a obține oameni, conducătorii cruciați, proveniți din rândurile cavalerilor occidentali, introduc în Siria instituțiile feudale. Cuceririle și confiscările care urmează permit să se distribuie cavalerilor franci feude, ale căror resurse le furnizează acestora armament, cai și echipament. În schimb, cavalerii sunt obligați la un serviciu militar nelimitat în timp, contrar regulii celor patruzeci de zile, în vigoare în Occident; disponibili oricând și în mod permanent, acești cavaleri formează osatura armatei france. În felul acesta, suzeranul supraveghează atent transmiterea mai departe a feudei: în principiu, fiul cel mai mare moștenește bunurile. Dacă este vorba de o moștenitoare, căsătoria ei nu poate avea loc decât cu aprobarea regelui; o văduvă care refuză trei pretendenți la rând pierde dreptul la judecata seniorului, ceea ce înseamnă pierderea dreptului la veniturile feudei. În sfârșit, se interzice orice înstrăinare de bunuri în avantajul unui non-cavaler.

S-a stabilit o ierarhie a feudelor; cei patru baroni, vasali direcți ai regelui Ierusalimului, care dispun de cele mai întinse pământuri, datorează armatei un număr mare de luptători; mult mai puțini datorează deținătorii de feude de ordin secundar. În comitatul Tripoli, efectivul nu depășește suta, dar armata principatului

Antiohiei, distrusă în 1119 de turemeni, număra cam șapte sute de cavaleri. Și, totuși, aceste cifre par să fie un maximum; curând, ofensiva

Apărarea statelor latine din Orient

musulmană amputează vaste teritorii statelor latine, înfrângerile răresc rândurile armatei, iar supraviețuitorii care și-au pierdut feuda nu se mai consideră obligați să slujească, afară doar dacă seniorul nu-i despăgubește, dăruindu-le un alt pământ. În secolul al XIII-lea, nobilii latini îndatorați trebuie să-și înstrăineze, în favoarea ordinelor militare, bunurile rămase, și încetează de a mai juca în apărare rolul preponderent din vremea când erau cuceritori.

În afara cavalerilor, armata francă îi mai are și pe „sergenți” - în general „pietoni” - pe care trebuie să-i furnizeze bisericile și comunitățile urbane din Siria și din Palestina. În caz de „mare nevoie”, după Jean de Ibelin, ar fi fost chemați, pentru întreg ansamblul statelor latine, vreo cinci mii douăzeci și cinci de oameni. Obiceiul de a folosi mercenari (cărora li se mai spunea și „năimiți”), practicat încă de la Prima Cruciadă, rămâne neschimbat în Țara Sfântă. Regele Ierusalimului angajează războinici din Occident; dintre aceștia, unii ca Renaud de Châtillon profită de ocazie ca să-și facă un nume. Multe victime ale lui Saladin din dezastrul de la Hattin (1187) sunt ostași plătiți cu bani trimiși din Siria de către regele Angliei Henric II. În caz de urgență, pelerinii europeni sosiți în fiecare an cu convoaiele de galere sunt și ei invitați să se înroleze în armata francă. Aceste forțe de sprijin devin preponderente în vremea marilor cruciade

conduse de suveranii Apusului. Dar eficacitatea acestor trupe, puse sub comandamente autonome, nu se dovedește la înălțimea importanței lor numerice, cum o arată eșecul lui Ludovic VII și al lui Conrad III în fața Damascului în 1148. Către sfârșitul celui de al XIII-lea veac, nu mai rămân pentru a apăra Țara Sfântă decât niște contingente reduse, angajate de suveranii Occidentului, cum sunt „oamenii regelui Franței” sau „năimiții” aflați în solda papei și a regelui Angliei. De acum înainte, apărarea se bazează pe ordinele militare.

Ospitalierii, templierii și, după 1190, ordinul Sfintei Maria al teutonilor au luat naștere din experiența cruciadei și a Țării Sfinte, ca și dintr-o inspirație venită din Apus. Către 1070, niște negustori amalfitani pun la Ierusalim bazele unui azil pentru adăpostirea pelerinilor, lângă Sfântul Mormânt; în 1099, personalul care îl deservește, ajutat de câțiva cavaleri, se ocupă de bolnavi și de răniți, apoi de protejarea pelerinilor plecați la drum către Locurile Sfinte. Recunoscut ca un ordin independent, cu oameni recrutați mai ales dintre membrii aristocrației, Azilul, păstrându-și totuși caracterul filantropic, se transformă, în ani 1130, într-un ordin militar. Cam aceeași este și evoluția „cavalerilor săraci ai lui Christos”, găzduiți la Ierusalim într-o aripă a palatului regal, denumită încă „templul lui Solomon”, de unde și numele de templieri pe

care îl primesc mai târziu cavalerii.

Grație donațiilor care curg atât în Țara Sfântă cât și în Apus și a vărsămintelor făcute de pelerini, de regii Franței și ai Angliei, ospitalierii și templierii strâng repede o avere funciară considerabilă, și se dedică unei activități bancare care ajută la răspândirea agențiilor lor în tot Răsăritul și-n tot Apusul, unde se comportă ca niște veritabile forțe autonome față de guvernanții Bisericii latine, concurându-se chiar unii pe alții. Dar cele două ordine reprezintă mai ales o armată experimentată, aproape profesionistă, mobilizabilă în orice moment: li se încredințează paza principalelor fortărețe ale Țării Sfinte. Cavalerii templieri cu mantie albă și cei ospitalieri cu mantie neagră încorporează ostași ușor echipați și o cavalerie recrutată dintre sirieni, așa-zișii turcopoli⁸⁰. Călăreți înarmați după moda turcească. Cu un efectiv cam de cinci sute de astfel de călăreți și cu câteva mii de „pietoni” și de auxiliari, cele două ordine joacă un rol capital în supraviețuirea Țării Sfinte. Și totuși, activitatea lor politică este apreciată în feluri diferite, ba sunt chiar acuzați că ar fi provocat statelor france insuccese notorii. În 1168, marele-maestru al ospitalierilor îl împinge pe regele

⁸⁰ Nu e sigur dacă aceste trupe auxiliare erau alcătuite din arcași călare pentru a corespunde tacticii obișnuite a turcilor: cf. R.C. Smail, *Crusading Warfare (1097-1193)*, Cambridge University Press, reed. 1967, p. 112.

Amaury I la campania dezastruoasă din Egipt. Douăzeci de ani mai târziu, marele-maestru al templierilor, în ciuda opoziției lui Raymond de Tripoli, determină începerea ostilităților contra lui Saladin, care în 1187 zdrobește armata francă la Hattin. În secolul al XIII-lea slăbiciunea puterii centrale ajunge atât de mare, încât aceste ordine duc politica pe care o doresc ele, mergând până acolo încât să trateze pe cont propriu cu musulmanii. Ospitalierii sprijină regalitatea în derivă, în timp ce templierii sunt pe față ostili lui Frédéric II. Restaurarea puterii monarhice de către Lusignani⁸¹ și reconcilierea între ordinele militare intervine prea târziu, și mamelucii vor pune mâna pe ultimele fortărețe siriene stăpânite de latini.

O armată de foști sclavi

Ce pot opune musulmanii în fața unei armate reduse, dar relativ închegate? Pentru orice campanie obișnuită, *atabegii* (guvernatorii) de la Mosul sau de la Damasc, cărora le succede Saladin, stăpânul Egiptului și al Siriei, adună contingentele emiratelor, al căror serviciu este doar sezonier; campania trebuie deci să fie scurtă și să trezească în niște soldați oricând

⁸¹ Lusignani: familie originară din Poitou cu urmași în Orientul Latin, printre care Guy de Lusignan, întemeietorul dinastiei Lusignan în Cipru în 1192.

gata să se demobilizeze speranța într-o pradă bogată. Doar după 1250 va dispune sultanul mameluc de o armată permanentă, formată din foști sclavi și completată cu elemente turcești și khiviene⁸², alungate din Asia Centrală de înaintarea mongolilor. În anul 1291, sultanul al-Ashraf aruncă șaptezeci de mii de călăreți și peste o sută de mii de pedestrași asupra Acrei, apărată doar de cincisprezece mii de luptători, în care sunt incluse și întăririle trimise de regele Ciprului. Disproporția dintre forțe este zdrobitoare.

Această disproporție poate explica și deosebirile de organizare militară dintre cele două tabere. Superioritatea armatei france se sprijină pe cavaleri, ale căror armuri sunt astfel făcute încât acoperă tot corpul călărețului dotat cu scut, lance și spadă. Mai ușor înarmați, scutierii, sergenții călări și turcopolii îi însoțesc pe cavaleri, cu scopul de a-l doborî pe dușman prin șarjele frontale succesive ale escadroanelor lor. Infanteriștii, echipați cu arcuri și lănci, au în luptă un rol minim, ei alcătuind un bloc în fața cavaleriei, mai înainte ca aceasta să se desfășoare. Totuși, efectivele sunt atât de reduse, încât comandanții franci și-au dat seama cât de important este să păstreze orașele fortificate și castelele, și să evite

⁸² Khiva: vechi ținut din Asia Centrală, înglobat azi în Uzbekistan și Turkmenistan.

riscurile unei înfruntări directe; în Siria, latinii nu pot să dispună în același timp și de un corp puternic de trupe de câmp și de garnizoane suficiente în fortificații. Astfel, orice dezastru de mai mare amploare – Hattin în 1187, Forbia în 1244 – este urmat de capitularea rapidă a fortărețelor; toată rețeaua defensivă riscă să se prăbușească în câteva săptămâni, din lipsă de noi întăriri.

Atuul cel mai mare al musulmanilor este mobilitatea arcașilor călare de origine turcă. Ușurința în manevrarea armelor și agilitatea cailor permit alegerea momentului și a locului luptei, a unei retrageri simulate, a atacării ariergărzilor și a flancurilor inamice, în sfârșit, obligarea acestora să lupte în marș, pentru a le distruge coeziunea. La o astfel de mobilitate tactică se adaugă, mai ales în secolul al XIII-lea, dispunerea de instalații de asediu perfecționate – dispozitive de lansat proiectile, berbeci, tranșee și proiectile incendiare –, care slăbesc rezistența garnizoanei asediate. În asemenea condiții, și în fața unei invazii musulmane de mari proporții, singura șansă a latinilor este să-l înghesuie cât mai strâns pe inamic, să nu-i permită nici cel mai mic succes tactic și nici apropierea de castele, baza concretă a stăpânirii franceze în teritoriul sirian.

Istoricul francez Paul Deschamps, căruia îi datorăm un admirabil studiu asupra Krakului

Cavalerilor, sublinia existența unui adevărat sistem de apărare a Pământului Sfânt, în funcție de linia frontierei, de relief, de trecători și de drumuri. Astăzi s-a revenit asupra afirmațiilor sale: francii au ocupat, din necesități practice, fortărețe care jalonau frontiera de nord-vest a Islamului și limita de sud-est a teritoriilor bizantine; dar linia aceasta nu coincide cu aceea a pătrunderii lor în adâncime. Pe de altă parte, nu toate fortărețele au fost cucerite prin efort public, după un plan sistematic, ci individual, de către cavaleri în căutare de pământ. Astfel că fortificațiile france în Țara Sfântă au avut deseori o bază economică și nu una pur militară. Ele reprezintă doar mijlocul de a pretinde populației din jur redevențe și servicii pentru nevoile personale și militare ale seniorului. În plus, fortăreața a devenit curând un centru de colonizare și de dezvoltare, atrăgând noi locuitori prin siguranța pe care o oferea. Ea contribuia astfel la extinderea hotarelor regatului, stabilind un control al Occidentului asupra teritoriilor noi. Astfel, castelele cruciaților răspund unor considerații de ordin administrativ, economic și social, mai înainte de a se integra într-un sistem general de apărare.

Originea contestată a fortărețelor

Amplasarea fortificațiilor trebuie să răspundă totuși unui oarecare număr de imperative strategice, legate și ele de principalele caracteristici ale reliefului ținutului. Acesta cuprinde un șes litoral mai mult sau mai puțin îngust, întrerupt de pineni, o zonă muntoasă orientată nord-sud, care domină depresiunea adâncă ocupată de Marea Moartă și de valea Iordanului. La nord, valea râului Litani, apoi cursul superior al fluviului Orontes prelungesc valea Iordanului. Dincolo, spre est, după un podiș și lanțul Anti-Libanului, începe deșertul. La marginea deșertului, Ghuta Damascului este o oază fertilă pe unde trece drumul de caravane care duce din Mesopotamia spre Arabia sau spre Egipt.

Francii și-au stabilit la început dominația asupra zonei de coastă, foarte importantă deoarece ea le asigură legătura cu Occidentul. De acolo, ei au încercat să împingă hotarul continental până în pustiu, dar aproape mereu fără succes. Și nu au putut controla câmpia Alepului, a Hamei și a Homsului, dincolo de Orontes. În fața Damascului au eșuat și nu s-au apropiat de marele drum al caravanelor decât la sud-est de Marea Moartă, stabilindu-se în Krakul Moabului și în Montreal. Astfel că au fost necesare două linii de apărare nord-sud, una pe coastă, unde fiecare așezare de pe litoral este fortificată, și alta pe versantul răsăritean al

munților care domină marea depresiune siriană, de la valea fluviului Orontes până la Marca Moartă. Dar bariera muntoasă, care se întinde de la masivul Alma Dagh, lângă Antiohia, până spre colinele Iudeii, lângă Ierusalim, nu este continuă: largi trecători leagă lumea deșertului de câmpia de pe litoral. Supraviețuirea statelor france depinde de controlul exercitat asupra acestor trecători prin fortărețe puternice. În sfârșit, pentru că musulmanii sunt de departe superiori ca număr, este foarte important să primești repede informații asupra mișcărilor adversarului, să-i creezi acestuia puncte interzise, facilitând o mobilizare rapidă a unei anuale de intervenție în spatele liniilor. În asemenea condiții, castelele din Țara Sfântă ocupă poziții strategice; ele sunt niște puncte de rezistență și nu au valoare decât prin poziția lor și prin legăturile avute cu celelalte fortărețe, cu orașele și cu armata de la șes.

O eficacitate contestabilă

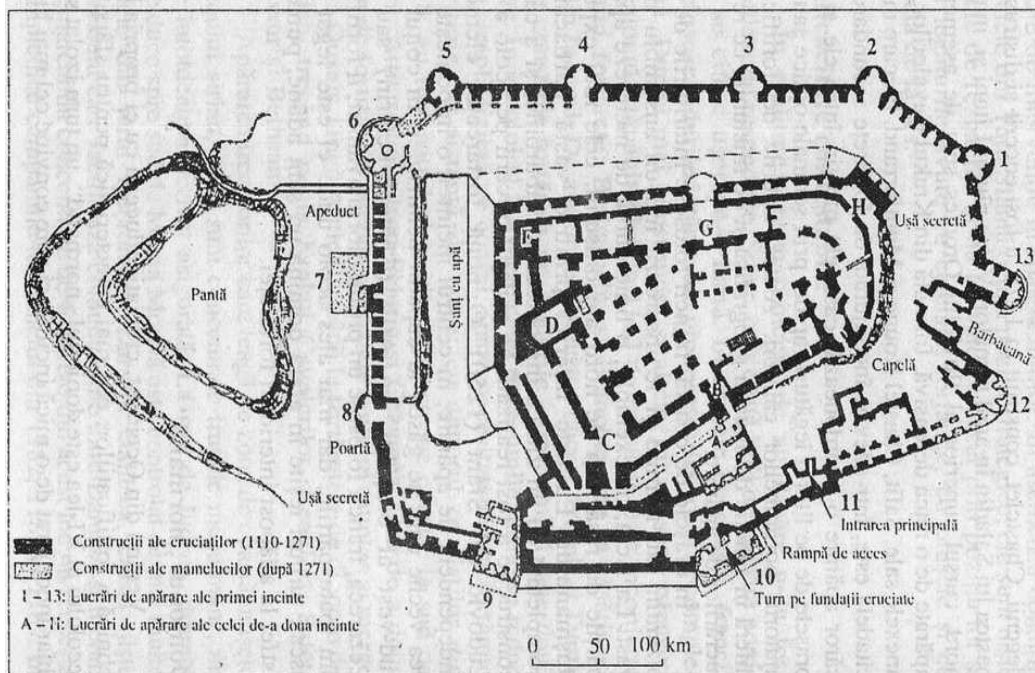
În realitate, aceste principii de amplasare n-au fost întotdeauna respectate. Sigur, cele două linii de apărare nord-sud se citesc ușor pe o hartă. În orașele de coastă, francii refolosesc zidurile întărite ale predecesorilor lor și le completează. Dar ei mai construiesc și altele; cu un scop ofensiv: Ascalonul, stăpânit până în

1153 de egipteni, este înconjurat de trei fortărețe: Bethgibelin și Blanchegarde la răsărit, și Ibelin la nord. De asemenea, pentru a cuceri Tripoli și Tyrul, s-au construit fortărețe pe dealurile care domină cele două orașe. În secolul al XIII-lea, când posesiunile latine se reduc la o simplă lizieră pe coastă, apare necesitatea unor fortărețe maritime, la distanță de orașe: cu ajutorul cruciaților din 1218, au fost astfel alese două puncte pe coastă, la sud de Acra, Atlit sau Château-Pelerin și Cezareea. Cea de a doua linie de fortificații jalonează poalele lanțului muntos și merge de la Qusair, lângă Antiohia, până la fortărețele de dincolo de Iordan, trecând pe la Krakul Cavalerilor, Beaufort, Safet, Belvoir și Bethsan.

Apărarea trecătorilor care leagă de zona de coastă orașele platoului sirian, unde sunt concentrate trapele musulmane, nu este întotdeauna perfect asigurată. La sud de Iudeea, drumul care duce spre sud de Marea Moartă este controlat de mai multe castele din jurul Hebronului. Dar, în Galileea, există niște depresiuni care facilitează comunicațiile între Damasc și litoral; și remarcabila concentrare de fortărețe din acest loc nu reușește să împiedice campaniile lui Saladin din 1182, 1183 și 1187. În nordul lacului, francii nu au putut păstra Banyas decât trei decenii. Chastelet, construit în 1178, a fost cucerit și distrus de oastea lui Saladin în

anul următor. Valea râului Litani și, mai la nord, cursul superior al fluviului Orontes sunt de asemenea apărate de o rețea defensivă, formată din Krakul Cavalerilor, cu anexele sale, Safit, Chastel Rouge și Montferrand. Fiecare mare citadelă este, într-adevăr, înconjurată de fortărețe secundare, a căror apărare o coordonează: castelele mențin între ele și cu orașele de pe litoral legături rapide, prin semnale optice sau cu ajutorul porumbeilor călători. Astfel, tipurile de fortificații diferă în funcție de situația geografică și de misiunile ce revin lucrărilor de apărare.

În orașele de coastă, francii folosesc întăriturile de tip bizantin sau fatimid și le inserează într-un ansamblu mai vast. La Acra, de exemplu, o linie dublă de metereze apără părțile de răsărit și de nord ale orașului, cele mai expuse dușmanului. Ea este întărită printr-o vastă barbacană, completată cu un zid ce înglobează și suburbiile, și a cărei construcție a fost realizată cu prilejul trecerii pe acolo a lui Ludovic cel Sfânt (1250). O nouă fortăreață, element independent de apărare, în centrul incintei, o înlocuiește pe cea veche care se găsea la capătul peninsulei, în colțul de sud-vest al orașului. La Atlit (Château-Pelerin) sau la Cezareea, francii folosesc un promontoriu avansat, îl fortifică din toate părțile, dar mai ales acolo unde el este legat de uscat: turnuri

ieșite în afară domină un șanț adânc, punând astfel la adăpost interiorul fortăreței.

Donjonul „normand”

Venind din Occident, cruciații aduceau cu ei propria lor tehnică a fortificațiilor; cea mai

Fortăreață a ordinului militar al ospitalierilor, Krakul Cavalerilor este situat pe un promontoriu, pe locul unui vechi castel arab, cucerit în 1098 de cruciali și cedat apoi în 1142 ospitalierilor de către contele de Tripoli. Aceștia l-au păstrat până în anul 1271, aducându-i numeroase transformări. Înainte de 1170, s-a construit incinta interioară, care închide o curte centrală triunghiulară și Marea Sală. La sfârșitul secolului al XII-lea, s-a înălțat în spatele primei incinte o a doua, mai vastă, care este și ea remodelată: turnuri rotunde, cortine supraetajate, un taluz pe flancul sudic, protejat de o lucrare în fața sa. Au mai fost executate și ample lucrări de amenajare interioară: au fost construite o capelă și o curte acoperită - așa zisa Sală a coloanelor -, Marea Sală a fost remodelată și s-a realizat o legătură a

căilor de acces, care vor consta, de acum înainte, dintr-o scară în pantă lină. Întretăiată de patru porți succesive cu grilaj mobil. În timp ce un edificiu pentagonal supraveghează șanțul sudic dintre cele două incinte. Apărată de o garnizoană puternică, fortăreața era aproape inexpugnabilă. În 1217, sultanul Baibars a profitat de slăbiciunea numerică a ospitalierilor și de un fals mesaj adresat apărătorilor și a cucerit-o. Aspectul fortăreței a fost schimbat după aceea. În urma unor numeroase reamenajări.

caracteristică pentru sfârșitul secolului al XI-lea este donjonul „normand”, un turn izolat sau chiar înconjurat de o mică incintă, și care convine cel mai bine apărării satelor sau a micilor târguri. Azi au mai rămas în Țara Sfântă vreo douăzeci: un plan pătrat, ziduri cu o lungime de zece până la cincisprezece metri și o înălțime de zece, groase de trei, care adeseori folosesc marile blocuri de piatră ale monumentelor epocii elenistice; intrarea joasă și deschizăturile mici dau o mare soliditate acestor turnuri-refugiu, care oferă o apărare pasivă și de scurtă durată în fața unor trupe neregulate sau de jefuitori. Pe când în Occident donjoanele mai erau încă în secolul al XI-lea făcute de cele mai multe ori din lemn, în Siria, insuficiența acestui material i-a obligat pe franci să folosească piatra și să construiască bolți care să susțină cele două etaje ale donjonului. În jurul acestuia, un zid de piatră delimitează o foarte mică ogradă de păsări.

Orientul Apropiat cunoștea de multă vreme un alt tip de fortificații, *castrum*-ul, cu plan pătrat, având câte un turn la fiecare colț. După acest model fuseseră construite taberele legiunilor romane, fortărețele de la granița cu Bizanțul, sau cele ale califilor omeiazi. Francii și l-au însușit, aducându-i serioase modificări pentru a-l adapta la natura terenului și la obiectivul lor strategic. Cea mai mare parte a castrelor au

fost clădite repede, în câmp deschis, ceea ce implică o apărare din toate părțile, deci un plan simetric. Dar ele sunt și o armă de apărare activă; neputând rezista unui asediu impus de o armată puternică, apărătorii trebuiau să facă numeroase ieșiri pentru a împiedica apropierea mașinilor de asalt și pentru a menține contactul cu spatele. Planul *castrum*-ului Belvoir răspunde întru totul acestor preocupări. Situat deasupra văii Iordanului, castelul domină drumurile spre Damasc. Începând cu anul 1168, ospitalierii îl refac total și îi dau forma pe care săpăturile recente au scos-o la iveală: un zid exterior în formă de trapez, de o sută treizeci de metri pe o sută, cu patru turnuri la colțuri, și alte trei intercalate, este dublat de un culoar boltit și înconjoară un donjon care constituie în sine un al doilea *castrum*, închis în cel dintâi, cu patru turnuri la colțuri. Belvoir a putut rezista optsprezece luni trupelor lui Saladin, în 1187-1188. Ca și celelalte castre, acest tip de fortificație se adaptează bine la strategia de mișcare și corespunde fazei de expansiune și de ofensivă a statelor france, care ia sfârșit o dată cu anii 1160-1170.

Un model pentru Occident?

Ultimul tip e acela al marilor fortărețe, sau castele-pinten. În general, ele ocupa un

promontoriu cu pante abrupte, care pe trei laturi beneficiază de o apărare naturală, în timp ce a patra latură, acolo unde pintenul se leagă de platou sau de munte are nevoie să fie întărită prin săparea unui șanț și construirea unor ziduri solide. Safed, Montfort, Subeiba, Krakul Moabului și, mai ales, Krakul Cavalerilor sunt cele mai cunoscute. Krakul, sau „fortăreața ospitalierilor”, se înalță pe locul unui vechi castel musulman. La început proprietate a contelui de Tripoli, el a fost cedat în 1142 ordinului ospitalierilor, cel care a realizat cele trei faze succesive ale construcției. Înainte de 1170, o incintă interioară, jalonată de turnuri pătrate, izolează o curte centrală unde s-a construit marea sală. La sfârșitul secolului al XII-lea și în primii ani ai celui de al XIII-lea, o a doua incintă, mult mai largă, o înconjoară pe prima, care este remodelată. Mari amenajări interioare suportă capela, marea sală, depozitele subterane și căile de acces spre fața dinspre răsărit, în timp ce fața dinspre sud, cea mai greu de apărat, este consolidată. În sfârșit, în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, atunci când resursele ordinului se subțiază, a mai fost executată o lucrare în formă de pentagon în colțul de miazăzi al fortăreței. Asemenea cetăți necesită o garnizoană numeroasă pentru a rezista unui asediu prelungit. În anul 1271, sultanul Baibars trebuie să recurgă la un fals

mesaj al contelui de Tripoli către apărători pentru a obține capitularea. Aceste castele-pinten corespund unei strategii pur defensive; reduși ca număr, speriați de înmulțirea primejdiilor, francii renunță la ofensivă și se refugiază în aceste fortărețe a căror forță brută e dovada clară a slăbiciunii și a declinului statelor latine. Din 1263 până în 1291, Baîbars și urmașii săi cuceresc, una după alta, fortărețele, mai înainte de a captura și orașul Acra, punând astfel capăt prezenței francilor în Siria.

O oarecare influență în istoria Occidentului medieval au avut-o și crearea de ordine militare și perfecționarea fortificațiilor din Țara Sfântă: după modelul ospitalierilor și al templierilor, și alte ordine au participat la *Reconquista* din Spania. Progresul tehnicilor financiare datorează mult activității bancare a templierilor. Cât despre dezvoltarea arhitecturii militare în Occident, se mai discută și azi dacă n-ar fi bine să-i atribuim începuturile lecțiilor învățate în Orient, cu ocazia cruciadelor. Căci evoluția pare să fi avut loc invers la cele două extremități ale Mediteranei: în timp ce francii din Siria se închid în fortărețe puternice, în Franța și-n Anglia primează ofensiva. Castelele-pinten. Ca Château-Gaillard, cedează locul unor construcții noi care adoptă planul *castrum*-ului și răspund nevoii de apărare activă ce-i preocupă pe

suverani și pe seniori. De acum înainte, specifică Occidentului va fi caracteristica modernă a arhitecturii militare.

Pentru date suplimentare:

În limba engleză:

R.C. SMAIL, *Crusading Warfare (1097-1193)*, Cambridge University Press, reeditată în 1967. Studiază forțele față în față, strategia și tactica adoptate de franci și musulmani.

R.C. SMAIL, *The Crusaders in Syria and the Holy Land*, Londra, Thames and Hudson, 1973. Oferă o privire generală asupra societății france, orașelor, castelelor și bisericilor.

J. DRAWER, *The Latin Kingdom of Jerusalem: European Colonialism in the Middle Ages*, Londra, Praeger, 1973. O bună sinteză a diferitelor aspecte ale implantării occidentale în Siria.

H.W. HAZARD (ed.) *The Art and Architecture of the Crusaders States*, în K.M. Setton, *A History of the Crusades*, vol. IV, The University of Wisconsin Press. 1977. Operă colectivă de care nu ne vom putea lipsi.

M. BENVENISTI. *The Crusaders in the Holy Land*, Ierusalim, Israel University Press, 1970. Prezintă rezultatele ultimelor săpături făcute în Israel, pe locurile unde au existat orașele,

satele, castelele și bisericile cruciaților.

În limba franceză:

J. RICHARD, *Le Royaume latin de Jérusalem*, Paris, PUF, 1953. Rămâne, în ciuda datei editării, cea mai bună sinteză accesibilă.

P. DESCHAMPS, *Les Châteaux des croisés en Terre sainte*, 2 vol., Paris, Librairie orientaliste, 1934-1939. A se vedea mai ales primul volum privitor la Krakul Cavalerilor.

H.-P. EYDOUX, *Les Châteaux du soleil, forteresses et guerres des croisés*, Paris, Librairie académique Perrin, 1982.

A. DEMURGER, *Vie et Mort de l'ordre du Temple*, Paris, Éd. Du Seuil, 1985.

A se vedea și bibliografia generală de la sfârșitul lucrării.

Lucrurile s-au petrecut în anul 624, în bătălia de la Badr. Musulmanii, fugiți la Medina, erau pe cale să cedeze sub presiunea celor de la Mecca. Și atunci și-a făcut apariția profetul Mahomed, care s-a repezit spre luptătorii din primele linii și i-a înflăcărat cu următoarele cuvinte: „Vă jur pe cel ce ține în mâinile sale viața mea, că azi niciun bărbat care se bate vitejește pentru Allah nu va fi ucis fără ca Allah să îi deschidă porțile Paradisului!” Un oarecare Omar, care tocmai mânca niște curmale, a exclamat: „Halal! Nu-mi rămâne decât să mă las ucis de ăștia ca să intru în Paradis! Înainte, pentru Allah, și cu frica divină!” Și-a azvârlit curmalele, a pus mâna pe iatagan, s-a aruncat asupra dușmanului și a căzut ucis.

Predicând astfel *jihād*-ul, lupta în serviciul Islamului, profetul Mahomed îi cerea tinerei comunități să-și mobilizeze forțele pentru apărarea și răspândirea noii religii. Noțiunea exprimată de rădăcina JHD este de fapt mai puțin cea de război cât cea de efort; termenul *jihād*, care derivă din ea, nu are decât o singură aplicație; astfel expresia „*jihād*-ul sufletelor” înseamnă efortul asupra sie însuși, în scopul atingerii perfecțiunii. Însă, de cele mai multe ori,

ea vrea să însemne orice efort depus cu scopul de a apăra și de a răspândi Islamul, în general, cu ajutorul armelor, conform concepției născute din principiul de bază al universalității acestei religii.

Islamul, cu ceea ce implică el ca putere pământească, trebuie să cuprindă întreaga lume, prin forță chiar, dacă e necesar. Războiul, fie el defensiv sau ofensiv, este un rău mai mic justificat de un bine mai mare: suprimarea necredinței. Cei ce mor luptând pe Calea lui Allah – ca să folosim o expresie din Coran – sunt niște martori și niște martiri, cărora Paradisul le este asigurat. Caracterul și scopul religios al acestor războaie pentru Islam explică și traducerea cuvântului *jihād* prin „război sfânt”.

Pasajele din Coran care susțin obligația războiului sfânt („Lupta vă este impusă”) arată că la baza lui stă lupta armată împotriva „necredincioșilor”, adică a locuitorilor orașului Mecca. Versetele II, 190–1 sunt o chemare la arme, înainte de marșul asupra Meccăi din 628. Ele fac o aluzie precisă la Ka’ba⁸³ („Moscheea sacră”) și la hegiră⁸⁴ („de acolo de unde v-au alungat”). Dar foarte curând musulmanii au

⁸³ Ka’ba sau Kaaba: edificiu de formă cubică în centrul Marii Moschei din Mecca, către care se întorc musulmanii pentru a se ruga. În peretele său se află Piatra neagră, adusă, conform Coranului, lui Avraam de arhanghelul Gabriel.

⁸⁴ Hegiră (din arab. *hedja*): data strămutării lui Mahomed de la Mecca la Medina (16 iulie 622), considerată ca începutul erei musulmane.

extins punerea în aplicare a acestor chemări ale Coranului asupra tuturor teritoriilor stăpânite de necredincioși. Tradiția și dreptul au definit atunci *jihād*-ul ca pe o îndatorire religioasă colectivă, așezată pe umerii întregii comunități. Însă este îndeajuns ca numai câțiva s-o îndeplinească pentru toți ceilalți. Doar în cazul unui război de apărare, această obligație colectivă devine una individuală. Ne-o demonstrează un mic tratat juridic redactat la Damasc imediat după Prima Cruciadă. *Tratat despre războiul sfânt* trage concluzia că instalarea cruciaților în Siria duce la situația în care *jihād*-ul trebuie să devină o obligație a fiecăruia în parte.

De fapt, după marile valuri ale ofensivei islamice, *jihād*-ul se reduce doar la o incursiune anuală în teritoriul ne credincioșilor. Desigur, la frontiera orientală, gaziii, voluntarii *jihād*-ului, susțin lupte înverșunate contra turcilor păgâni, și întrețin astfel ideea războiului sfânt. Acești gazii (de la termenul *ghaswa*, însemnând incursiunile pe care ei le fac) se bat în numele întregii comunități musulmane, care se achită în acest fel de obligațiile sale față de Allah. În afară de aceste insulițe unde se mai păstrează încă idealul. De război sfânt, și de câteva vâlvătai, în special în perioada recuceririlor bizantine din Asia Mică în secolul al X-lea, ideea de *jihād* își pierde intensitatea. „Această

toropeală și această indiferență a populației”, pe care Saladin avea să le denunțe o jumătate de secol mai târziu, explică ușurința cu care au reușit să se instaleze primii cruciați în Siria.

Dar, imediat după Prima Cruciadă, voci izolate, venite din ceata evlavioșilor, se ridică pentru a protesta împotriva atitudinii suveranilor, împotriva indiferenței și a dezbinării dintre ei; aceste voci devin tot mai numeroase în fața persistenței și agravării pericolului franc. Este denunțat antagonismul religios dintre franci și musulmani și se face din nou apel la *jihād* împotriva necredinciosului. Acest mic tratat de drept, veritabilă operă de „reînarmare morală”, e o dovadă a reînsuflețirii ideii de război sfânt în fața invaziei și ocupației cruciate. Pe măsură ce riposta musulmană ia amploare, se intensifică și propaganda religioasă în favoarea *jihād*-ului împotriva necredincioșilor (adică francii). Ea avea să-și atingă apogeul o dată cu Saladin și a contribuit la mobilizarea forțelor Islamului.

Armă ideologică, redeşteptând în sufletul musulman nostalgia luptelor din epoca lui Mahomed și a primilor califi, conceptul de *jihād* face din contra-cruciadă un război religios.

Nimic din fundamentele creștinismului nu poate fi comparat cu *jihād*-ul musulman. Însă cruciadele au fost întreprinse într-un spirit de război sfânt, destinat apărării creștinătății

împotriva sarazinilor. Iar cruciații morți în luptă erau încredințați, la fel ca și martirii, că vor ajunge în Paradis. Prin concepțiile sale, creștinătatea Occidentului părea mai apropiată de Islam decât de creștinătatea bizantină, care nu admitea principiul războiului sfânt și refuza să acorde ostașilor distincția martiriului într-o astfel de luptă. Această divergență și neînțelegerea reciprocă dintre greci și latini au avut un cuvânt greu de spus în istoria lumii.

Lupta de la Hattin. Saladin înfrânge occidentul

Jean Richard

De nouăzeci de ani, „francii” (cruciații veniți din Apus) se stabiliseră în Orient. Din cele patru state pe care le-au întemeiat, unul singur, comitatul Edessei, dispăruse în 1187. Celelalte trei se mai mențineau încă la apus de marea depresiune pe care o străbat, de la nord la sud, râurile Orontes, Lilani și Iordanul: regatul Ierusalimului se întindea chiar la răsărit de acesta din urmă și de Marea Moartă, ajungând până la Marea Roșie; ținutul constituia teritoriul Krakului și al Montreal-ului. Și intercepta drumul care ducea din Siria spre Egipt.

Cele trei state, principatul Antiohiei, comitatul Tripoli și regatul Ierusalimului, erau pe atunci guvernate, respectiv, de Bohémond III al Antiohiei, Raymond III de Tripoli, și de Guy de Lusignan. Acesta din urmă era un nou-venit, ajuns pe tronul Ierusalimului datorită dragostei Sibylei, fiica regelui Amaury al Ierusalimului. Urcarea sa pe tron a trezit ura unui întreg clan de baroni care fuseseră de partea lui Raymond III de Tripoli, vărul reginei, fost regent al regatului până la venirea lui Guy. Resentimentul era atât de puternic, încât exista tot timpul teama unui război civil.

Astfel de certuri interne, care slăbeau

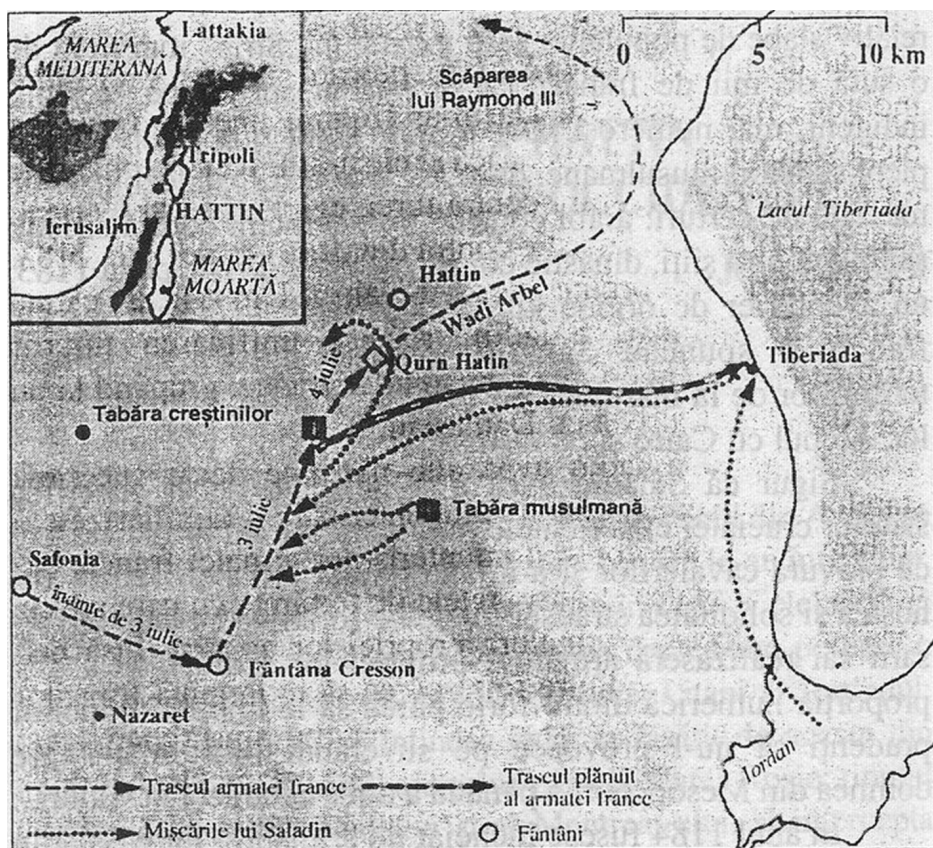
coeziunea francilor din Orient și-i împiedicau să ducă o politică încheiată, interveneau într-un moment deosebit de inoportun. Coloniile france din Orient nu primiseră din Apus decât elemente relativ slabe de populație: să fi existat în „Siria” mai mult de o sută de mii de franci? Ei se puteau sprijini pe creștinii indigeni, mai numeroși. Dar n-ar fi putut ține multă vreme piept statelor musulmane, dacă și ele n-ar fi fost dezbinat de tot felul de certuri: arabi contra turci, egipteni contra sirieni, sunniți contra șiiți, dinastie contra dinastie. Or, de pe la 1183, un aventurier de origine kurdă, Salah al-Dîn Yûsûf, căruia francii îi spuneau Saladin, reușise unificarea tuturor teritoriilor de la marginea posesiunilor france, grupând la un loc Alepul cu Cairo și cu Damascul.

Sigur că Saladin avea alte năzuințe decât cucerirea statelor cruciate; experiențele lui anterioare îl familiarizaseră cu bravura cavalerilor și a infanteriștilor armatei france; cunoștea și soliditatea strânsei rețele de fortărețe cu care adversarii săi realizaseră armătura propriei lor apărări. Însă disproporția numerică dintre forțe părea să le impună francilor prudenți să nu-l provoace pe suveranul musulman, care domnea din Mesopotamia până la a doua cataractă a Nilului...

În anul 1184 fusese încheiat un armistițiu între Saladin și franci. Dar el a fost încălcat în iarna

lui 1186-1187, când prințul Renaud de Châtillon, senior al teritoriului de peste Iordan, a pus mâna pe o caravană bine escortată, care tranzita teritoriul său, mergând din Egipt în Siria. La un moment dat s-a crezut chiar că printre captivi se afla însăși sora lui Saladin. Sultanul a reclamat restituirea prăzii și a captivilor. „El și-a trimis imediat mesagerii la noul rege, cerând înapoierea caravanei și a surorii sale, și afirmând că nu intenționa să încalce armistițiul... Regele Guy i-a poruncit prințului Renaud să-i înapoieze lui Saladin caravana capturată, și sora [sultanului]. Acesta a răspuns că el era stăpân pe moșia sa, așa cum și regele era stăpân pe pământul său, și că el nu încheiase cu sarazinii niciun fel de armistițiu”.

În fața acestui refuz, sultanul și-a mobilizat armata, contingentele de prinți, clienții săi și „voluntarii războiului sfânt”. Operațiunile trebuiau să se desfășoare numai pe uscat, deoarece flota egipteană, greu încercată cu câțva timp mai înainte, și escadra bizantină trimisă în grabă de împăratul Isaac Anghelos, dar surprinsă și învinsă de normanzi în Sicilia, erau în imposibilitate de a interveni. Saladin a schițat un fel de amenințare împotriva teritoriului prințului Renaud, dar și-a adunat trupele la Ashtarot, în Transiordania, pe marginea lacului Tiberiada.

Lupta de la Hattin

Cât despre regele Guy de Lusignan, el trebuia mai întâi să se împace cu principalul său vasal, contele Raymond III de Tripoli; dar acesta, crezându-se amenințat de o intervenție a regelui, încheiase cu Saladin o alianță și se izolase în principatul Tiberiadei, primit ca zestre de la soția sa. Și, în timp ce trimișii regelui se apropiau, Saladin i-a solicitat aliatului său, contele, să-i lase să treacă un detașament care urma să meargă „să facă ceva stricăciuni” în

teritoriile regatului. Raymond n-a putut să-i refuze trecerea, limitându-i totuși durata la o singură zi și prevenind regiunile amenințate. Din nefericire, marele-maestru templier, Girard de Ridefort, care făcea parte din ambasada regală, a avut ideea să organizeze o contra incursiune, care a fost spulberată de către musulmani la 31 mai. Consternat, Raymond a denunțat înțelegerea cu Saladin și s-a alăturat armatei regale.

Regele își recuperase trupele de la Saforia, nu departe de Nabulus. Ele se compuneau probabil din 1500 de călăreți, tot atâția turcopoli, călăreți înarmați turcește, și un număr important de sergenți pedestri, furnizați de orașe, biserici, pelerini în trecere și marinari italieni aflați aici între două călătorii. Numărul luptătorilor atingea cam 15.000-18.000 de oameni, cărora Saladin le opunea 12.000 de călăreți și cam tot atâția auxiliari și trupe neregulate. Armata sa era deci ceva mai numeroasă, fără însă ca superioritatea ei numerică să fie copleșitoare. Bineînțeles că e imposibil să ne încredem în cifrele fanteziste date de contemporani, unii cronicari din Damasc ajungând până la a vorbi de 23.000, 32.000 sau 63.000 de oameni în armata francă.

Domnișoarele din Tiberiada

După ce a hărțuit armata regelui Guy, Saladin a pornit deodată spre Tiberiada, a ocupat partea de jos a orașului și a început asediul fortăreței centrale, unde se afla și soția lui Raymond III. Regele a convocat un consiliu de război; contele de Tripoli, credincios unei strategii care cândva dăduse rezultate bune, a propus expectativa, atitudine care cu patru ani în urmă avusese succes: în 1183, armata francă, fără să părăsească liniile și cu prețul devastării câmpiilor, respinsese oastea lui Saladin. Însă Raymond nu credea că aceeași tactică putea să fie adoptată și de data aceasta.

„În cazul acesta. Sire, dacă vreți să vă bateți cu Saladin, să ne așezăm tabăra în fața Acrei și să ne ținem pe lângă fortărețele noastre. Eu îl cunosc pe Saladin: este atât de orgolios, încât nu va pleca de aici până nu vă va sili să vă bateți”.

Astfel, contele de Tripoli considera ciocnirea inevitabilă, dar prefera ca ea să aibă loc în apropierea marilor fortificații de pe coastă, refugiu asigurat în caz de insucces; iar în caz de succes, retragerea lui Saladin s-ar transforma în dezastru. Girard de Ridefort l-a acuzat de lașitate (lupul își schimbă părul!), în timp ce cavalerii, aflând de atacul asupra Tiberiadei, au exclamat: „Să sărim în ajutorul doamnelor și domnișoarelor din Tiberiada!” Așadar, armata a pornit și și-a așezat tabăra la fântâna Cresson,

un loc cu multă apă din ținutul Nazaretului.

Discuția a fost reluată: Raymond III sugera ca armata să rămână pe loc și să-și întărească poziția în așteptarea deplasării armatei musulmane, având în vedere dificultățile unui marș spre Tiberiada. Toți au fost de acord, însă marele-maestru al templierilor l-a convins pe rege să revină asupra hotărârii: în zorii zilei de vineri 3 iulie 1187 s-a dat ordinul de marș asupra orașului asediat.

Saladin pare să fi primit cu bucurie această schimbare de atitudine, întrucât planul său era să-i atragă pe franci în câmp deschis. După unul din biografi săi, el ar fi exclamat: „Ceea ce am cerut s-a întâmplat, ceea ce am căutat s-a făcut, ceea ce am vrut a venit. Allah fie lăudat! Al nostru e norocul cel mare, ascuțișul sabiei, tăria curajului și izbânda gata pregătită! Când oamenii lor or să fie descumpăniți, când o să-i măcelărim sau o să-i prindem, nimic n-o să mai apere Tiberiada și toate malurile ei, nimic n-o să-i mai împiedice căderea.” Ceea ce e sigur e că el a ordonat trupelor să-i atace pe franci.

Avangărzile s-au ciocnit către miezul zilei. Coloana francilor a trebuit să se desfășoare în formație de luptă, ceea ce i-a încetinit considerabil marșul, fiind pe deasupra și hărțuită de arcașii inamici. La venirea nopții, se părea că mai rămăsese încă o lungă etapă pentru a acoperi și restul de doisprezece sau

cincisprezece kilometri care mai erau până la Tiberiada. Dar, în loc să continue marșul, Raymond III a propus să se abată cu câțiva kilometri spre nord, pentru a petrece noaptea în preajma izvoarelor de la Hattin, singurul loc cu apă bună de băut pe acest platou arid. Dar musulmanii le-o luaseră înainte, și francii au trebuit, după o zi istovitoare, să se oprească fără nicio posibilitate de a-și potoli setea, nici ei și nici animalele. Arcașii inamici continuau să-i hărțuiască. Dar și ei, musulmanii, știind că au în spate Iordanul și în față teritoriul inamic, își dădeau seama „că numai Allah putea să-i salveze”. Situația devenea foarte critică, atât pentru unii cât și pentru alții.

I se atribuie lui Saladin stratageme destinate să-i înnebunească și mai mult pe oamenii și caii însetați. Se zice că ar fi dat foc la ierburi, în timp ce coloane de cămile cărau din lacul Tiberiada apă cu burdufurile și o vărsau în adăpătoare mari, în văzul dușmanului. Și totuși, acesta nu ceda deloc. Tactica francă era să lanseze șarje în rânduri strânse, care măturau totul în drumul lor. Infanteriștii, acoperindu-i pe cavalerii constituiți în unități numite „bătălii”, își desfăceau rândurile, pentru a lăsa să treacă șarja, și apoi le refăceau imediat. Localnicii și latinii luptau cu aceeași ardoare. Textele remarcă frumoasa comportare a turcopolilor. Dar deja începuseră dezertările. Cinci călăreți

din „bătălia” contelui de Tripoli s-au dus să-l înștiințeze pe Saladin că armata regală este epuizată. Iar în ultima fază a luptei, infanteriștii, în debandadă, i-au lăsat descoperiți pe cavaleri, expuși tirului de la mică distanță al arcașilor musulmani.

Regele a ordonat atacul, Raymond III luând comanda primei „bătălii”. Contingentul inamic pe care îl avea în față, cel comandat de nepotul sultanului, Taqi al-Dîn, înțelegând că n-o să poală rezista șarjei călăreților, și-a desfăcut rândurile și l-a lăsat pe conte să pătrundă în trecătoarea îngustă a uedului Arbel, ce cobora spre lac. Apoi s-a regrupat, izolându-l astfel pe Raymond de restul armatei. Copleșiți de săgeți, pierzând mulți oameni, supraviețuitorii „bătăliei” contelui au ajuns totuși pe malul lacului. Dar celelalte trupe nu putuseră să-i urmeze.

Guy de Lusignan s-a hotărât atunci să-și mute corturile pe înălțimea Qurn Hattin, poziție dominantă de unde cavaleria ar fi putut să șarjeze, în speranța de a provoca busculadă în garda lui Saladin. Așa se întâmplase și în 1177 la Montgisard, când regele Balduin IV, deși sufocat în mijlocul armatei musulmane, îl pusese pe fugă pe sultan și-i împrăștiase soldații. Tactica ar fi putut da rezultate, dar încercarea a rămas mult timp nedecisă, după cum o mărturisește propriul fiu al lui Saladin:

„Era prima mea bătălie și mă găseam alături de tatăl meu. Când regele francilor s-a retras spre munte, călăreții lui au șarjat frumos și i-au respins pe musulmani până la tata. M-am uitat la el și l-a văzut înspăimântat; a pălit, s-a tras de barbă și s-a repezit înainte, strigând: «Faceți-l bucăți pe diavol»; și atunci musulmanii s-au aruncat asupra dușmanului, care s-a retras pe deal. Când i-am văzut fugind urmăriți de musulmani, am strigat plin de bucurie: «l-am bătut»; dar francii au șarjat din nou și iar i-au respins pe ai noștri, până la locul unde se afla tata. Încă o dată el i-a împins pe ai noștri înainte, iar ei au alungat dușmanul până sub munte. Am strigat din nou: «l-am pus pe fugă». Dar tata s-a întors spre mine și mi-a zis: «Stai cuminte. N-o să-i batem atâta vreme cât cortul acesta mai stă în picioare». În aceeași clipă, cortul regal s-a prăbușit. Atunci sultanul a descălecat, s-a prosternat la pământ și i-a mulțumit lui Allah, cu lacrimi de bucurie în ochi.”

Victoria lui Saladin era totală. În afară de Raymond III, de o mână de baroni și de cavalerii care îi însoțeau, au mai scăpat doar câțiva luptători. Printre ei, cei doi comandanți ai ariergărzii, Balian din Ibelin și Josselin din Edessa, care au ajuns unul la Ierusalim, iar celălalt la Acra. Nu mai rămânea decât să fie masacrați și puși în lanțuri francii și auxiliarii

care aruncaseră armele. Au fost decapitați cu grămada, vii și morți; Damaschin scria că „zilnic se văd sosind capete de creștini la fel de numeroase că și pepenii”. O mulțime de captivi au fost trimiși spre târgurile de sclavi. Saladin i-a adus înaintea sa pe comandanții capturați: pe regele Guy, pe care îl făcuse prizonier kurdu Derbas, pe marele-maestru al templierilor și pe baronii rămași în viață. I-a tratat omenește, oferindu-i de băut regelui; dar când Guy i-a întins cupa lui Renaud de Châtillon, Saladin s-a înfuriat, amintind de jurământul pe care îl făcuse, de a-l ucide pe prinț dacă îl prinde. Renaud i-a răspuns cu o îndrăzneală nesăbuită, refuzând să-și lepede credința, ceea ce i-ar fi salvat viața. Sultanul i-a retezat umărul cu o lovitură de sabie, iar garda sa l-a ucis. Saladin i-a masacrat apoi sistematic pe templieri, pe ospitalieri și pe turcopoli, considerați în masă drept niște musulmani renegați. Privilegiul acestor execuții a revenit jurisconsultilor și clericilor din anturajul său. Sfânta Cruce, adevărata pavază a regatului, căzuse în mâinile sarazinilor: doi episcopi se succedaseră, în timpul luptei, ca s-o poarte, iar unul fusese ucis. Prada luată era enormă.

Lucrul cel mai grav era însă că regatul se găsea de acum înaintea lipsit de apărare. Saladin s-a grăbit să culeagă fructele victoriei: armata sa-a răspândit în toată Samaria, jefuindu-i pe

locuitori și transformându-i în sclavi, vânduți apoi pe prețuri de nimic. Fortărețele de la hotare, bine aprovizionate și cu garnizoanele intacte, au rezistat, unele chiar câțiva ani; celelalte, golite de apărători, s-au grăbit să se predea de îndată ce au văzut că sultanul, dornic să câștige timp, le dăruia bucuros francilor viața, libertatea și dreptul de a-și lua cu ei bunurile, cu condiția să evacueze orașele unde erau instalați de aproape un secol. Josselin din Edessa n-a crezut că o să poată apăra Acra; dar Tyrul – unde se rezeșise *în extremis* un nou-venit, marchizul Conrad de Montferrat – a refuzat să-și deschidă porțile. Saladin n-a mai insistat și a preferat să se îndrepte spre Ascalon și Ierusalim, unde Balian din Ibelin a știut destul de bine să-și organizeze apărarea: sultanul a renunțat să cucerească orașul prin forță și a acceptat o capitulare, în termeni care le-au permis francilor să-și păstreze libertatea. Totuși, câteva mii dintre ei, incapabili să plătească, au fost făcuți sclavi.

După care, Saladin a urcat spre nord, cucerind, una după alta, toate fortificațiile comitatului Tripoli și ale principatului Antiohiei, dar fără să-și piardă timpul cu vreun asediu; așa că Tripoli, Tortosa, Krakul Cavalerilor și multe alte fortărețe din Antiohia i-au scăpat.

Această campanie spectaculoasă (mai mult de cincizeci de fortărețe fuseseră ocupate în ceva

mai mult de un an) își avea și slăbiciunile ei. Grăbit să cucerească Ierusalimul, Saladin lăsase Tyrul să devină o reductă inexpugnabilă. Francii, evacuați din fortărețele din interior, se concentrau în cele cruțate. Captivii, răscumpărați și eliberați, reîncepeau lupta: regele Guy nu a ezitat să apară în fața Acrei în fruntea unei mici armate și să organizeze asediul orașului. Așa că Pământul Sfânt, redus doar la câteva fortărețe, urma să ofere, contrar intențiilor sultanului, bazele de care aveau nevoie cruciații care, începând cu anul 1188, au început să sosească în valuri și care aveau să izbutească o recucerire parțială a regatului latin. Căderea ultimelor fortărețe de pe litoral nu avea să aibă loc decât la un secol după înfrângerea de la Hattin, în 1291.

Dar înfrângerea nu fusese mai puțin răsunătoare. Și nu doar în Occident: suntem în posesia unei balade în limba siriană, scrisă în Mesopotamia, care mărturisește emoția resimțită de creștinii orientali la vestea bătăliei de la Hattin și a căderii Ierusalimului. Un asemenea dezastru trebuia explicat. Toată lumea era de acord că această catastrofă reprezenta efectul mâniei divine, stârnită de păcatele creștinilor (*peccatis nostris exigentibus*). Dumnezeu încredințase latinilor Țara Sfântă, „moștenirea lui Christos”, și Sfânta Cruce, dovada Patimilor Sale; El li le-a luat

înapoi. Așa că papa s-a grăbit să ceară o penitență generală, și succesul obținut cu propovăduirea celei de a Treia Cruciade atestă cât de sensibilă fusese conștiința occidentalilor la această explicație.

Cine este trădătorul?

Totuși, la scurt timp după înfrângere, au început să fie căutați și alți răspunzători. În cei zece ani care precedaseră lupta de la Hattin, regatul latin fusese sfâșiat de certuri. Regele lepros, Balduin IV, încredințase conducerea țării soțului surorii sale, Guy de Lusignan; apoi i-o retrăsese și-l numise regent, în numele nepotului său Balduin V, pe Raymond III de Tripoli. La moartea copilului, Sibyla de Ierusalim și Guy de Lusignan, grație ajutorului dat de Girard de Ridefort, de patriarhul Heraclius, de contele Josselin de Edessa și de Renaud de Châtillon, reușiseră să se încoroneze. Dezamăgit în ambițiile sale și rănit de procedeul adversarilor săi, Raymond III refuzase să recunoască un fapt împlinit. În ciuda împăcării din iunie 1187, părțile erau oricând gata să se înfrunte.

Mulți dintre latinii Țării Sfinte îl încriminau pe Guy de Lusignan și anturajul său. Cel care, în pofida hotărârii luate de consiliu la 2 iulie, îl împinsese pe rege să se îndrepte spre Tiberiada

fusesse Girard de Ridefort: nu se uita nici că marele-maestru al templierilor nu-i iertase contelui de Tripoli nerespectarea promisiunii de a-i da în căsătorie o moștenitoare bogată, și nu înceta să-i poarte pică pentru asta. Și apoi Guy fusesse acela care răspunsese baronilor surprinși de schimbarea intervenită de la o decizie deja luată: „Nu e treaba voastră să mă întrebați ce hotărâre o să urmez: vreau să încălecați pe cai și să porniți imediat spre Tiberiada”.

Dar și atacurile contra lui Raymond III se bucurau de tot atâția susținători; ele se sprijineau pe argumente serioase – tratatul pe care acesta îl încheiase cu Saladin (unii au afirmat că la moartea lui s-a constatat că era circumcis), „sfatul rău intenționat” de a se renunța la marșul către Tiberiada, dar mai ales faptul că îl părăsise pe rege în cursul luptei. Se spune că înaintea bătăliei, Girard de Ridefort i-ar fi spus regelui: „Sire, nu vă încredeți în sfatul contelui, că e un trădător”; acuzația este reluată de truverul Ambroise, care zice:

*„Ei bine, poate c-o făcu,
Sau, cine știe, poate nu.
Dar mulți afirmă răspicat
Că el în luptă a trădat.”*

Avea să se discute mult asupra acestui lucru, ca și asupra greșelilor comise de către rege și

de partizanii lui; cearta dintre Guy de Lusignan și Conrad de Montferrat, care refuzase să-l primească pe cel dintâi la Tyr, ceartă care s-a prelungit cu lupta pentru coroană, era alimentată de această polemică.

Dar nici până azi istoricii care au cercetat comportarea protagoniștilor (Raymond III, Guy, Josselin de Edessa) nu au descoperit indicii care să-i conducă la concluzia ca unul sau altul ar fi trădat. În schimb, pare sigur că înfrângerea a fost ușurată de slăbirea autorității regale, ajutată și de marile legături de familie, dar și de relativul dezinteres pe care Occidentul l-a arătat acestor lupte. Latinii din Orient suferiseră pierderi grele sub loviturile date de musulmani încă de pe la mijlocul secolului al XII-lea, fără ca nimeni să răspundă la cererile lor de ajutor. Și nu numai o dată s-au aflat în pragul catastrofei. Astfel că doar o acumulare de erori de tactică a fost de ajuns ca să provoace prăbușirea edificiului regatului latin, deja minat de profunde slăbiciuni, și în primul rând de o imigrație insuficientă, care nu i-a permis să-și înlocuiască pierderile.

Ciudata glorie a lui Saladin

Dar împrejurările externe se schimbaseră și ele. Regatul Ierusalimului putuse să ia naștere numai datorită fărâmițării Siriei musulmane sub

mai mulți stăpâni. Și reușise să supraviețuiască reunificării Siriei și alăturării sale de Egipt numai datorită unui adevărat protectorat bizantin. Dar după stingerea dinastiei Comnenilor, Imperiul bizantin îi devenise ostil: se pare că Isaac II Anghelos ar fi încheiat cu Saladin un pact în vederea împărțirii coloniilor latine. Iar în ceea ce privește unificarea teritoriilor musulmane vecine statelor latine, pe aceasta Saladin o consolidase bine.

Dacă e să-i credem pe biografia sultanului și pe cei care scriau pentru el, unicul scop al vieții sale era zdrobirea necredincioșilor. Cadiul al-Fadl îi scria califului din Bagdad: „Servitorul tău n-a depus toate eforturile decât pentru a obține această mare fericire; el nu a suferit toate relele decât în speranța că va fi răsplătit cu acest dar; el n-a purtat război împotriva celor ce voiau să-l domine și n-a îndreptat vârful sulitei sale contra celor care îi voiau răul decât pentru a înfăptui unitatea și a slăvi cuvântul divin.”

Saladin nu încetase să invoce necesitatea *jihād*-ului pentru a justifica cucerirea Alepului și campaniile sale contra Mossulu-lui, sau supunerea Mesopotamiei-de-Sus, ceea ce îl puneă, mai ales, în conflict cu selgiucizii din Asia Mică. El se prezenta ca soldatul califului din Bagdad, amintind că acționase pentru reinstaurarea autorității acestuia, prin eliminarea califatului fatimid de la Cairo,

persecutând șiismul, intimidându-i pe Almohazii⁸⁵ din Africa de Nord: expulzarea din Siria și din Palestina a necredincioșilor trebuia să desăvârșească acest program.

Or, când i-a anunțat califului victoria obținută, solul său a fost primit cu răceală. I se imputa intenția de a-i detronea pe Abbasizi, pentru a le lua locul; era acuzat că se împăunează cu titlul de locotenent al Profetului pentru a clădi pentru sine un imperiu. Victoria asupra francilor venea după mai bine de cincisprezece ani închinați luptelor împotriva prinților musulmani și a latinilor...

Astfel, figura „celui mai pur erou al Islamului” se vede acum întunecată chiar printre musulmani; și se pare că războiul dus după aceea timp de cinci ani contra cruciaților i-a fost mai de folos gloriei sale decât cucerirea Siriei și a Palestinei de la franci. Dar, fără îndoială, este inutil să cântărim sinceritatea învingătorului de la Hattin. Ca și atâția mulți alți conducători musulmani, în cursul istoriei și până în zilele noastre, Saladin n-a despărțit realizarea propriilor sale ambiții cu caracter politic de misiunea cu care se credea investit pe plan religios. Imperiul ayyubid, al cărui întemeietor era, nu constituia oare un element constitutiv al statului musulman ideal? De altfel, acest

⁸⁵ Almohazi: dinastie berberă domnitoare în nordul Africii și în partea de sud a Spaniei între anii 1147 și 1269.

imperiu avea să se dovedească deosebit de fragil după moartea primului său stăpân.

E foarte curios că figura lui Saladin s-a bucurat de și mai multă măreție în ochii adversarilor săi creștini. Generozitatea calculată de care a dat dovadă față de populațiile france, gesturile cavaleriești de care a făcut risipă, mai ales în lupta împotriva lui Richard Inimă de Leu, au contribuit la uitarea masacrelor ordonate cu sânge rece după capturarea marinarilor lui Renaud de Châtillon în 1183, sau după bătălia de la Harim din 1178, și pe care le-a repetat după Hattin, și astfel el se înfățișa acum ca adversarul prin excelență generos.

În *Estoire d'Outremer*, istoria romanțată a Pământului Sfânt scrisă în secolul al XIII-lea, imaginea sultanului începe să fie exaltată. *Al doilea ciclu al cruciadei* face din el un adevărat erou. Aflăm de aici că Saladin este nepotul unui conte de Ponthieu, după mamă, o captivă devenită soția unui sultan; că-i cruța pe prizonierii care erau din neamul lui, și că se ducea cu ei după aventuri în Occident; și că, în clipa morții, s-a făcut creștin...

Așa că ceea ce epopeea Evului Mediu târziu trebuia să rețină despre bătălia de la Hattin a fost mai întâi de toate imaginea sultanului idealizat, al cărui nume marile familii (Montmorillon, Anglure) au ținut să-l dea fiilor lor, chiar atunci când el era aproape uitat în

pământul Islamului.

Pentru date suplimentare:

Despre bătălie:

P. HERDE, *Die Kämpfe bei der Homer von Hittin und der Untergang des Kreuzritterheeres*, în *Romische Quartalschrift*, 1961, 1966.

Imad al-Dîn al-ISFAHANI, „Conquête de la Syrie et de la Palestine par Saladin”, trad. H. Massé, Paris, Geuthner, 1972 (alte texte în *Recueil des historiens des croisades*).

Despre criza regatului latin al Ierusalimului:

R.N. NICHOLSON, *Joscelyn III and the Fall of the Crusader State*, Leyda, Brill, 1973.

R.C. SMAIL, *The Predicaments of Guy of Lusignan*, în *Outremer Studies... presented to Joshua Prawer*, Ierusalim, 1982.

Despre Saladin:

A. CHAMPDOR, *Saladin. Le plus pur héros de l'Islam*, Paris, 1956.

E. SIVAN, *L'Islam et la Croisade*, Paris, Maisonneuve, 1968.

A.S. EHRENKREUTZ, *Saladin*. Albany, 1972.

A se vedea și bibliografia generală de la sfârșitul lucrării.

La 12 aprilie 1204, într-o zi de luni, după patru zile de asalt, cruciații intră în Constantinopol. Orice rezistență încetează a doua zi. În mijlocul unui incendiu care distruge mai mult de jumătate din clădiri, armata victorioasă se pornește pe un jaf și niște atrocități care depășesc de departe pe cele comise de Saladin în 1187, când a cucerit Ierusalimul. Să-i dăm ascultare unui martor, mitropolitul Efesului, Ioan Mazarites:

„Atunci, piețele, casele cu două sau trei etaje, locașurile sfinte, așezămintele mănăstirești pentru tinerele fete, mănăstirile de călugări și de maici, sanctuarele și chiar Marea Biserică a Domnului [Sfânta Sofia], palatul imperial au fost de peste tot năpădite de războinici, de spadasini cu mintea întunecată, care respirau crima, cu arme, cu lănci, cu săbii și pumnale; arcașii, călăreții aveau privirea cruntă, urlau ca Cerberul și răsufiau precum Caron, jefuiau așezămintele Domnului, furau obiectele de cult, înjurau de lucruri sfinte. Aruncau la pământ imaginile și icoanele lui Iisus, ale Mamei Sale și ale sfinților, care de veacuri sunt plăcute lui Dumnezeu. Proferau necuviințe și blesteme, smulgeau copiii din brațele mamelor și pe

mame de lângă copii, necinsteau fără rușine fecioarele în chiar locașurile de cult, fără teamă de pedeapsa dumnezeiască și nici de răzbunarea oamenilor.

Dezveleau pieptul femeilor, ca să vadă dacă nu lin ascunse podoabe sau obiecte de aur; le despleteau părut și le smulgeau vălurile de pe cap [...]. Peste tot nu auzeai decât planșete și țipete de durere și de suferință [...]. Îi măcelăreau pe nou-născuți, ucideau femeile demne, le despuiau chiar și pe bătrâne și le necinsteau. Chinuiau călugărițele, lovindu-le cu pumnii și izbindu-le cu piciorul în pânțele, doborându-le la pământ sub lovituri pe aceste ființe demne de respect. Vărsau sânge de om peste altarele sfinte și, pe fiecare dintre acestea, în locul mielului lui Dumnezeu, jertfit pentru mântuirea omenirii, ei îi târau pe oameni, ca pe oi, și le retezau capul. Acesta era respectul arătat pentru lucrurile Domnului de către astfel de ființe care purtau pe umeri semnul Crucii lui Christos! Așa să-i fi învățat pe ei episcopii lor să se poarte? Și cum să-i numim noi pe aceștia? Arhiepiscopi printre soldați, sau soldați printre arhiepiscopi?"

Jaful odată terminat, cavalerii cruciați și comanditarii lor venețieni își împart între ei teritoriul bizantin. Cei care juraseră odată să elibereze Ierusalimul din mâinile necredincioșilor se instalează acum pe

pământul creștin: cruciada s-a terminat. Și totuși, ea începuse sub semnul credinței. A Doua și, mai ales, a Treia Cruciadă, ca și încercarea de la sfârșitul secolului al XII-lea a împăratului Henric al VI-lea, sub comanda celor mai puternici suverani ai Occidentului – împăratul german, regii Franței și Angliei, – purtau cu ele un gând ascuns de intrigi politice. Dar aici, dimpotrivă, inițiativa aparține papei Innocențiu III, și predicatorii înflăcărați, ca Foulques, prelat la Neuilly-sur-Marne, se folosesc cu succes de niște argumente riguros spirituale.

În noiembrie 1199, tânărul conte Thibaud de Champagne ia conducerea cruciadei și, în iarna următoare, crește numărul celor care iau crucea în nordul Franței. Astfel, prin recrutări spontane, se formează armata celei de a Patra Cruciade: ea își fixează drept scop eliberarea Pământului Sfânt. Despre Constantinopol nici nu se vorbește. De altfel, cruciații aleg calea mării, care, desigur, le permite să evite Bosforul.

Și trebuie iarăși găsite vase, pe care nu le pot furniza decât armatorii italieni, în special cei mai puternici dintre ei, venețienii. Se încheie deci un contract: venețienii vor asigura traversarea și aprovizionarea unui număr prevăzut la 33.500 de soldați, contra unei sume de 84.000 de mărci. Dar cruciații efectiv sosiți la Veneția în primăvara anului 1202 sunt mai

puțini la număr și mai puțin bogați decât se sconta: mai e nevoie de încă 34.000 de mărci. Conducătorii cruciadei, acum sub comanda piemontezului Boniface de Montferrat, acceptă târgul propus de venețieni: achitarea datoriei prin cucerirea de către creștini a Zarei, cheia comerțului adriatic de pe coasta Dalmației.

Numai șefii sunt la curent cu această înțelegere; cavalerii mai mărunți sunt convinși că pleacă spre Țara Sfântă; pe vasele care înfruntă valurile răsună un *Veni Creator*. De altfel, ajunși în noiembrie 1202 în fața Zarei, unii din aceștia, cum e Simon de Montfort, refuză să lupte. Iar Innocențiu III îi excomunică, pentru o perioadă de timp, și pe venețieni și pe cruciați.

Sigur, Zara nu e Constantinopol, dar este totuși un oraș creștin, și această primă abatere anunță o alta, încurajată de intrigile politicii bizantine. Într-adevăr, în anul 1195, Alexios III Anghelos îl detronează și-l orbește pe Isaac II. Șase ani mai târziu, fiul acestuia din urmă, Alexios, reușește să scape și să facă prin Europa un turneu de propagandă. El găsește o ureche binevoitoare la soțul surorii sale Irina, regele romanilor, Filip de Suabia, interesat să subrezească poziția rivalului său răsăritean. Datorită acestei influențe, cruciații acceptă propunerile îmbietoare ale lui Alexios. Cu atât mai mult cu cât comanditarul venețian,

reprezentat în această expediție de cea mai înaltă autoritate a sa, un bătrân energic, dogele Enrico Dandolo, le găsește foarte interesante.

Dacă îl ajută cruciații să-l repună pe tron pe „legitimul” Isaac, Alexios le va procura 200.000 de mărci și 18.000 de oameni pentru a-și executa misiunea. Iar, drept primă, unirea Bisericilor. Și, totuși, Innocențiu III dezaproabă atacul asupra unui alt oraș creștin. Dar venețienii văd aici singurul și cel mai categoric mijloc de a-și reocupa, la Constantinopol, poziția dominantă, amenințată de Genova și mai ales de Pisa, poziție devenită incertă din cauza slăbiciunii însăși a Imperiului bizantin; Dandolo mai speră și să-și deschidă în sfârșit drumul spre Marea Neagră. Potolind ezitățile celor care voiau, mai presus de orice, să lupte contra infidelului, cruciații ajung totuși în fața Constantinopolului, la 23 iunie 1203, iar la 17 iulie pătrund în oraș, unde îi reînscăunează pe Isaac și pe fiul său Alexios IV.

Din acel moment, o mecanică implacabilă duce la cel de al doilea și decisiv asalt. Sigur că Alexios IV reușește să-i scoată pe cruciați din capitală și începe să le verse sumele promise. Dar aceștia rămân pe malurile Bosforului, atât pentru a se asigura că Alexios IV își va ține până la capăt promisiunea, cât și pentru a-l ajuta să-și păstreze un tron care se cam clătina. Puțin câte puțin începe să se manifeste și

nemulțumirea aristocrației și a poporului: reacție la umilința pe care le-o provocau prezența inoportună a latinilor și exigențele fiscale necesare achitării sumelor promise. Se înmulțesc mișcările antilatine, plățile încetează complet, înfruntarea pare inevitabilă, chiar înainte ca Alexios Murzufles să-l detroneze pe Alexios IV, la 5 februarie 1204.

Noul împărat încearcă zadarnic să mai negocieze. Dogele Enrico Dandolo îi pune, într-adevăr, niște condiții politice inacceptabile. Bizantinii își consolidează fortărețele, în timp ce venețienii și „pelerinii” deja își împart prada viitoare. Asaltul e dat vineri 9 aprilie. Dă greș, și acest eșec face să renască scrupulele acelor care acceptaseră să-l ajute pe împăratul creștin să-și recapete tronul, dar care acum șovăiau să ruineze un oraș creștin. Ca să reducă la tăcere și aceste ultime reticențe, în duminica următoare, sfidând interdicțiile lui Innocențiu III, „episcopii”, scrie Robert din Clari, „au predicat pe câmpul de luptă [...] și [...] le-au arătat pelerinilor că lupta lor este legitimă, deoarece grecii erau niște trădători și niște ucigași; neloiali, pentru că îl omorâseră pe stăpânul lor legitim: erau mai răi decât evreii. Episcopii spuneau că-i vor absolvi – în numele lui Dumnezeu și al papei – pe toți cei care vor lua parte la asalt; și episcopii au poruncit pelerinilor să se spovedească și să se împărtășească și să

nu se teamă să-i atace pe greci, căci aceștia erau dușmanii Domnului Dumnezeu”.

Încurajările au avut efect: asaltul din 12 aprilie este cel dorit. Cronicarii occidentali se arată însă discreți în privința actelor de violență comise. Astfel, vechiul mareșal al provinciei Champagne și viitor mareșal al României, Villehardouin, spune: „Atunci i-ați fi putut vedea pe cruciați cum îi ucideau pe greci. Au fost acolo atâția morți și răniți, fără sfârșit și fără măsură.” Autorii bizantini, ca Masarites, deja citat, completează această discreție. Dar și unii și ceilalți sunt de acord asupra proporțiilor jafului. Astfel, Villehardouin scrie:

„Marchizul Boniface de Montferrat a călărit de-a lungul țărmului drept spre Bouchelion [Bucoleon]... Cât despre comorile aflătoare în acest palat, cuvintele nu ajung să le. Poată descrie: căci erau atâtea bogății, fără sfârșit și fără măsură [...] [Palatul] Blacheme a fost [predat] lui Henri, fratele contelui Balduin de Flandra [...]. Și aici se găsea o avere uriașă [...]. Ceilalți „răspândiți prin oraș, au strâns și ei multă pradă, și era atâta, că nimeni n-ar putea-o socoti... De când e lumea lume, atâta pradă dintr-un oraș nu s-a capturat niciodată”. Istoricul bizantin Nicetas Choniates confirmă: „Bandiții care s-au făcut stăpâni pe Constantinopol, nesătui de aur, ca toate popoarele barbare, s-au dedat la excese de jaf

și de urgie nemaiauzite. Au deschis mormintele împăraților, care împodobeau sanctuarul marelui templu [biserica Sfinții Apostoli], au furat de acolo toate bogățiile, perlele, pietrele prețioase. Au batjocorit trupul împăratului Iustinian. Se poate spune că acești cuceritori feroci nu i-au iertat nici pe vii, nici pe morți; l-au insultat pe Dumnezeu, i-au batjocorit pe slujitorii săi; au sfâșiat în bucăți minunatul vâl al marelui templu, țesut din aur și argint curat, prețuit la mai multe milioane de mine⁸⁶, și cu mult mai frumos decât cel pe care îl vedeți azi.”

Jaful capătă o altă dimensiune, „sacră”, am putea spune. Într-adevăr, Constantinopolul e încărcat de relicve, de care occidentalii sunt atât de avizi. Enrico Dandolo n-a adus de acolo doar leii care împodobesc azi piața San Marco, ci și o bucată din Sfânta Cruce, puțin sânge de-al lui Christos, un braț al Sfântului Gheorghe, o bucățică din capul Sfântului Ioan Botezătorul. Robert din Clari se plânge că marii seniori nu au lăsat aproape nimic celor mai mărunți, așa ca el; dar și el aduce la mănăstirea din Corbia o bucată din Sfânta Cruce, ceva sânge de-al lui Christos, o bucată din veșmântul purtat de Christos pe Cruce, o bucată din cununa de spini, din burete, și încă alte patruzeci și cinci de diverse relicve. Nici ecleziaștii nu rămân mai

⁸⁶ Mină: unitate de măsură echivalentă cu 818 g aur și 727 g argint; mina constituie și denumirea sumei de 2.000 de drahme.

prejos: Günther de Pairis, dintr-o mănăstire alsaciană, ni-l înfățișează pe abatele său, Martin, într-o biserică din Constantinopol: „Când a văzut [lădița cu relicve], abatele s-a repezit lacom la ea, vârandu-și amândouă mâinile adânc, apoi, ridicându-și poalele, le-a umplut cu pradă. Preotul care îl însoțea a făcut tot așa și el.”

Târgul relicvelor

Extraordinara violență a cruciaților la Constantinopol se explică, în parte, printr-o prea lungă așteptare după episodul de la Zara până la cucerirea orașului în iulie 1203. Dar ca lăsa să transpară și o profundă dușmănie acumulată de-a lungul a mulți ani. Diferențele religioase, invocate pentru a înfierbânta mulțimile, sunt de fapt un pretext și o scuză: o dovedește clar atitudinea lui Innocențiu III, care îi învinuiește pe venețieni că au deturnat cruciada. Conștiința apartenenței la aceeași comunitate religioasă mai trăia încă, iar separarea Orient-Occident este mai degrabă o consecință decât o cauză a evenimentelor din 1204.

Cruciadele precedente au făcut să se nască în latini o puternică neîncredere: Bizanțul refuză să ia parte la o cruciadă de al cărei ideal se simte cu totul străin; dar încearcă să profite de ea și, la nevoie, nu ezită să se alieze cu Saladin

în 1183, apoi și în 1189, cu ocazia celei de a Treia Cruciade. Occidentalii, instalați în număr din ce în ce mai mare la Constantinopol, oraș a cărui poziție comercială o exploatează, au avut de suportat mai multe asalturi care trădau ura Bizanțului contra acestor barbari și făceau să ia naștere în latini teama și neîncrederea: confiscarea bunurilor venețiene în 1171, masacrele din 1182.

Cu toate acestea, bogăția în obiecte de preț și în relicve a Constantinopolului exercita o adevărată fascinație asupra occidentalilor, și imediat se naște în ei o nestăpânită dorință de a concretiza acest miraj.

Din punct de vedere militar, cucerirea Constantinopolului reprezenta o frumoasă ispravă. Numai că în Occident n-a prea avut cine știe ce răsunet. Cruciații au trebuit să înceapă chiar prin a se justifica, ceea ce a încercat și Villehardouin în cronica sa. Reținute de alte treburile, și surde la apelurile papalității, statele apusene nu se prea sinchiseau de Imperiul latin de la Bosfor și nici de celelalte principate. Dintre cuceritorii Constantinopolului, unul singur este sărbătorit ca un erou de către ai săi: dogele Enrico Dandolo.

Veneția ajunge deplină stăpână a Mării Egee până la Creta, așa cum era și în Adriatică. Imperiul colonial venețian a luat naștere și va supraviețui mai multe veacuri celorlalte

posesiuni latine din România. Veneția nu este singurul oraș italian care a profitat de ocazie mai mult sau mai puțin direct: astfel, Genova, ajutându-i pe împărații bizantini Paleologi să-și recapete în 1261 capitala, își va deschide drum spre Marea Neagră. Pentru Apus, efectul cel mai clar al celei de a Patra Cruciade este legat de mobilul major al deturnării: expansiunea economică a Occidentului, în frunte cu republicile portuare italienești. Cea de a Patra Cruciadă marchează și o ruptură în conceptul general al cruciadei, chiar dacă predicatorii și cei pe care i-au pus la început pe drumuri n-au dorit-o. Începând cu anul 1202, cruciații mai plecau încă, dar nu spre Palestina, ci spre Egipt; și la fel s-a întâmplat și cu cruciadele următoare. În fața unor considerațiuni geopolitice, elanul religios al șefilor dispare. Mai cu seamă, atacând orașele creștine, și chiar pe cel mai mare dintre ele, cruciada încetează să mai fie un război religios contra musulmanilor din Țara Sfântă sau din Spania: ea devine pe față o operațiune economico-politică.

Urmarea cea mai evidentă a acestei cruciade este, până la urmă, ruptura definitivă a unității creștine. Pe planul acesta, efemerul patriarhat latin creat la Constantinopol nu mai ajută la nimic; tentativele spectaculoase de unificare (conciliul de la Lyon din 1274) care urmează restaurării din 1261 nu mai pot crea nicio iluzie.

În ochii bizantinilor, ireparabilul s-a produs.

Pentru ei, occidentalii, până atunci doar suspecti, devin și culpabili. Față de acești briganzi, spune Choniates, față de acești barbari ale căror acțiuni au dovedit că ei nu aparțin lumii civilizate, Bizanțul se încapățânează să rămână în originalitatea lui greacă și ortodoxă. Ortodoxia devine vectorul principal al unui naționalism tot mai exacerbat și se afirmă, mai mult ca oricând, în contrast cu latinii. La mai bine de un veac după aceea, atunci când se vorbește despre Noua Romă, se mai evocă încă, până în depărtata Rusie, ororile săvârșite de latini la Constantinopol.

Pentru date suplimentare:

The Fourth Crusade, The Conquest of Constantinople, 1201-1204, Leicester, 1978.

Geoffroy de VILLEHARDOUIN, *Un chevalier à la croisade: l'histoire de la conquête de Constantinople*, text prelucrat și prezentat de Jean Longnon, Paris, Tallandier, 1981.

A se vedea și bibliografia generală de la sfârșitul lucrării.

Explicații răuvoitoare sau subiective, condamnările fără drept de apel, ori descrierile înflăcărâte ale cruciadelor nu lipsesc. De la admirația fără rezerve exprimată de erudiții secolului al XVII-lea până la denigrarea excesivă practică de filosofi secolului Luminilor, pasiunile pe care le-a trezit această temă ne arată permanenta înrâurire pe care cruciadele au avut-o și o au asupra mentalității noastre.

Mai greu de definit ar fi influența lor obiectivă. În anul 1808, Academia organiza un concurs cu tema: „Cum au influențat cruciadele libertatea popoarelor Europei, civilizația, comerțul și industria lor?” Astăzi istoricii se întreabă mai mult ce ecou au trezit ele în lumea bizantină sau în Orientul creștin, arab și evreiesc. A vorbi despre un „aport” pare mai curând a face conjecturi asupra unor eventuale rezultate pozitive: să încercăm să strângem la un loc elementele unui bilanț al acestor cruciade. Dar, mai curând decât o lectură discursivă a diferitelor lor „nivele” (spiritual, militar, intelectual, „colonial” și economic) și a diferitelor civilizații care s-au ciocnit, va trebui să distingem aici un bilanț al cruciadelor pe termen scurt, aproape total negativ după

părerea generală, precum și consecințele lor pe termen mai lung, a căror determinare și evaluare stau în centrul discuției.

Pe termen scurt, bilanțul cruciadelor este nesigur: totul depinde de ce luăm în considerație – succesul nesperat al primelor decenii, sau insuccesele și devierile ulterioare? La început, mișcarea pare să fi fost cu totul benefică pentru Apus. Prima Cruciadă și expedițiile de la începutul secolului al XII-lea și-au atins într-adevăr scopul, cel fixat de papa Urban II în apelul său de la Clermont: eliberarea creștinilor din Orient și a mormântului lui Christos, asigurând astfel Europei pacea Domnului, sau cel puțin o atenuare a discordiilor dintre creștini. Soarta Asiei Mici invadată de turci, una din temele majore ale predicilor pontificale și din *excitatoria* (predici; discursuri sau scrisori destinate să emoționeze inimile în favoarea cruciadei) a fost schimbată pentru mai bine de un secol de către cruciade. Cucerind Niceea (19 iunie 1097), în urma înfrângerii armatelor lui Kilidj Arslan la Doryleea (1 iulie 1097) și ale Danișmendiților⁸⁷ la Heracleea, oștile Occidentului au stopat înaintarea turcească⁸⁸.

⁸⁷ Danișmendiți: dinastie orientală turemenă fondată de un învățător turemen (*danishmend*), numit emir de sultanul Arp Arslan în 1063; a domnit în Anatolia și a fost înlăturată de Kilidj Arslan în 1174.

⁸⁸ I.S. Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth*

Un succes uluitor

Succesul trupelor cruciate, ajunse atât de departe de bazele lor, în ciuda pierderilor și primejdiilor întâmpinate în cei trei ani cât a durat expediția, a părut contemporanilor ceva uluitor. La fel pare și azi, chiar dacă el a fost în mod incontestabil favorizat de dezbinarea Orientului Apropiat musulman, de indiferența cu care el a privit instalarea acolo a cruciaților, de primirea favorabilă pe care le-au făcut-o acestora populațiile creștine din nordul Siriei, sau de sprijinul dat de flotele italiene. Dar motorul principal al succesului rămâne totuși exaltarea religioasă care a acționat în toate momentele critice.

Această fervoare mistică se manifestă și împotriva a tot ceea ce este străin idealului creștinătății. Mulțimile de țărani care pornesc la drum în 1096 impun comunităților evreiești din Germania și din Europa Centrală apostazia ori moartea. Masacre, jaf, violențe de tot felul fac din începutul cruciadei unul din cele mai mari „pogromuri” din istoria Europei medievale, cunoscut în sursele ebraice sub numele de „Gzerot-ul din 4856”. Sigur că, odată mulțimile plecate la drum, situația revine la normal – căci niciodată Biserica sau clerul superior n-au

încurajat astfel de mișcări –, dar ura și repulsia născute astfel influențează vreme îndelungată relațiile dintre creștini și evrei.

Aceleași abuzuri se repetă chiar și în Țara Sfântă, iar căderea Ierusalimului este însoțită de masacrarea aproape în întregime a populațiilor evreiești și musulmane, care luptaseră cot la cot pentru apărarea orașului. Totuși, odată potolită exaltarea primilor ani după cucerire, încetează și masacrele și distrugerile arabe, pe când în Europa fiecare predică ținută în favoarea cruciadei, mai ales în favoarea celei de a Doua, face să se reaprindă antisemitismul. În statele create de către cruciați în Țara Sfântă ia naștere încet-încet o societate „colonială” mai îngăduitoare față de populația indigenă necreștină, a cărei activitate este necesară întreținerii clasei france dominante.

Evreii, lăsați în pace, se instalează după 1110 la Ascalon, Tyr, Acra și Galileea, dar nu au voie să locuiască în Ierusalim, unde numai Saladin avea să le permită mai târziu să revină. Comunitatea lor s-a mărit și a reîntinerit grație pelerinajelor favorizate de cruciade. Orientul latin ajunge să fie chiar un fel de refugiu pentru evreii persecutați, fugiți la sfârșitul secolului al XII-lea din Maghreb, sau, în 1210, din Franța; iar valul mare de imigrație evreiască în Palestina secolului al XIII-lea este cel mai masiv exod al acestui popor înainte de cel din secolul al XVI-

lea. Prin intoleranța pe care o întreține în Occident, dar și prin legăturile dintre Apus și Răsărit la reluarea cărora ea își aduce contribuția, cruciada ajută astfel, în mod paradoxal, la reînvierea ideii reîntoarcerii în *Eretz-Israel*. Pentru rabinul catalan Moise ben Nahman, stabilit în 1267 la Ierusalim, acest precept valorează cât toate. Cele din Thora, și trebuie realizat; însăși marea jale care domnește în vremea sa în Țara Sfântă constituie pentru el o dovadă că aceasta nu-i acceptă pe dușmanii poporului ales (*Levitic*, 26, 32).

Totuși marea majoritate a acelor pe care existenta statelor latine îi atrage în Siria și în Palestina e formată din creștinii din Occident. Ei sunt numiți „franci” și așa își spun și ci: adevărul e că baza populației latine din regatul Ierusalimului o formează francezii, în special cei din Nord, pe când provensalii predomină în comitatul Tripoli, iar normanzii din Italia în principatul Antiohiei. În jurul acestui nucleu francez, într-o proporție nu tocmai neglijabilă, dar nici prea mare, se strâng elemente italiene, dar și engleze, germane, scandinave și ungurești. Exemplu de „colonie” fără o metropolă definită, statele latine, independente față de regatele occidentale, ca și față de papalitate, sunt într-adevăr o creație originală a cruciadelor, cu care nimic nu se aseamănă în

Sacrificiul episcopului din Liege

Plecarea în cruciadă necesita uneori mari cheltuieli. Godefroy de Bouillon a trebuit să vândă bisericii din Reims domeniile sale din Mouzon și Stenay și să-și ipotecheze propriul ducat episcopului din Liege. Robert de Normandia l-a zălogit pe al său pentru 10.000 de mărci de argint. Un secol și jumătate mai târziu, Joinville „și-a lăsat la Metz în Lorena amanet o mare parte din avere”. Simpla lichidare a bunurilor lor imobiliare de către mulți participanți la Prima Cruciadă a atras după sine o prăbușire dezastruoasă a prețurilor. Odată depășit acest efect al unei conjuncturi excepționale, n-a mai rămas decât celălalt efect, benefic, al unei circulații active de persoane și de capital. Cruciada grăbea circulația metalelor prețioase acumulate în tezaurele laice și bisericești: pentru a onora împrumutul aprobat lui Godefroy de Bouillon. Episcopul de Liege scoate aurul care împodobește racla Sfântului Lambert și, în afară de asta, și bani din vistieria abațiilor diocezei sale. Dar această detezaurizare nu reprezintă pierderea

⁸⁹ O singură paralelă s-ar putea stabili cu Statele Unite. Să constituie ea oare sursa interesului constant al istoricilor americani pentru această formă de expansiune europeană?

de bani pe care o denunță Voltaire. Ea era, dimpotrivă, un aflux de metal într-o economie în care înmulțirea populației și un relativ „demaraj” făceau să sporească și nevoia de bani lichizi. Monetizarea crescândă și exigențele seniorilor cruciați se conjugau pentru a sprijini marea mișcare de răscumpărare a șerbilor, care vor fi eliberați în schimbul unor vărsăminte anuale în bani.

Însăși această înflorire apreciabilă, către sfârșitul secolului al XIII-lea, a economiei europene, înaintea apariției ideii de profit și a subordonării crescânde a economiei rurale față de cea orășenească, va constitui una din cauzele eșecului cruciadelor. În secolul al XIII-lea, ideea de cruciadă e depășită: fervoarea religioasă s-a sleit sau a luat alte forme. Ultimele două mari eforturi ale Occidentului sunt tot atâtea eșecuri; cea de a Treia Cruciadă (1189-1192) nu izbutește să cucerească Ierusalimul, în timp ce a Patra nu ajunge decât să deturneze împotriva Bizanțului niște forțe de care regatul Acrei avea cea mai mare nevoie. Grație lui Frédéric II (1229) și lui Richard de Cornwall (1240-1241), regatul mai recuperează, pentru un timp, o mare parte din teritoriul pierdut, inclusiv Ierusalimul, dar nu mai dispune de resursele necesare în bani și, mai ales, în oameni pentru a-și păstra posesiunile. În jumătatea de secol care a urmat, neînțelegerile

dintre creștini, ajutoarele insuficiente sau slab organizate ale Occidentului, alianțele prost inspirate cu mongolii în fața intențiilor mamelucilor ruinează dominația cruciată în Țara Sfântă (Acra cade în 1291). Este ultimul fiasco al celui mai important proiect cruciat: Locurile Sfinte cad iar și definitiv în mâinile necredincioșilor.

Și papii se interesau mult de apărarea creștinilor din Orient. Însă. În privința asta, cruciada, mai mult chiar decât să constituie un eșec, a dus la ruina și aservirea acestora. Privit de la Bizanț, bilanțul este extrem de dureros: încă din secolul al XII-lea trecerea cruciaților peste Balcani fusese o sursă de neînțelegeri și de conflicte mai mult sau mai puțin locale, care au permis normanzilor din Sicilia să atace Imperiul bizantin, ale cărui trupe erau ocupate să-i supravegheze pe cruciați. Căderea Constantinopolului în 1204 devenise inevitabilă tocmai din cauza situației interne existente în Imperiu⁹⁰; cea de a Patra Cruciadă și acțiunile antibizantine care i-au urmat n-au contribuit mai puțin la lovitura mortală pe care el a primit-o.

Acest episod a preschimbat într-o atitudine de totală și nepotolită ură ceea ce până atunci în popor nu fusese decât o prejudecată și un

⁹⁰ Este teza susținută de H. Ahreweiler, *L'Idéologie politique de l'Empire byzantin*, Paris, PUF, 1975.

resentiment, iar din partea elitelor, doar dispreț⁹¹. Pe plan religios, abia atunci „din cauza lui 1204 și a ceea ce a mai urmat, și-a căpătat marea schismă importanța și semnificația sa”⁹². Dintr-o simplă ceartă între prelați, pătrunși de propria lor importanță, despărțirea Bisericilor a devenit una a popoarelor, iar sentimentele antilatine au servit drept liant patriotismului bizantin. Violența acestui sentiment devine un obstacol în calea tuturor încercărilor de unificare, de care papii condiționează orice trimiteri de ajutoare. Prea mult timp fusese stârnită cruciada împotriva Bizanțului: nu se predicase oare de mai multe ori, în secolul al XIII-lea, ca ea să fie pornită contra Imperiului, pentru a se da satisfacție împăraților latini decăzuți sau urmașului lor, Carol de Anjou⁹³? Cine mai putea să creadă că ea urmărise salvarea creștinilor din Orient?

Începutul unei îndelungate dușmăanii

Care a fost atunci situația celorlalte

⁹¹ J. Darrouzès, „Le mémoire de Constantin Stilbès contre les Latins”, *Revue des études byzantines*, 21, 1963, pp.50-100. D. Geanakoplos, *Interaction of the „Sibling” Byzantine and Western Cultures in the Middle Ages and the Italian Renaissance*, Yale University Press, 1976.

⁹² P. Lemerle, „Byzance et la Croisade” (Al X-lea Congres internațional de științe istorice, Roma, 1955), retipărit în culegerea *Le Monde de Byzance, histoire et institutions*, Londra, Variorum Reprints, 1978.

⁹³ K.M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, vol. 1, *The Thirteenth and the Fourteenth Centuries*, Philadelphia, The American Philosophical Society, 1976.

comunități ale creștinătății răsăritene? Relațiile dintre cruciați și comunitățile siriene neortodoxe (iacobiți, nestorieni, armeni) au fost relativ cordiale. Reluând obiceiurile predecesorilor musulmani, regii Ierusalimului controlau aceste diferite comunități, rezervându-și doar dreptul de a confirma alegerea patriarhilor și a episcopilor, dar lăsându-le o deplină libertate de cult și de jurisdicție și scutindu-le chiar și de plata dijmei. Această relativă apatie a autorităților cruciate face loc, în secolul al XIII-lea, unui fel de prozelitism, în special după instalarea la Ierusalim a dominicanilor. Se înmulțesc convorbirile și negocierile, însă relațiile ce se stabilesc rămân încă fragile. Declarația din anul 1237 de supunere față de Sfântul Scaun al patriarhului iacobit nu e urmată de nimic. Unirea Bisericii armenie cu cea catolică, proclamată în anul 1198 în momentul încoronării lui Léon I, nu rezistă căderii regatului Ciliciei. Singura uniune de durată este aceea a maroniților din Liban, care în anul 1182 recunoșteau supremația pontificală. Rari sunt aceia care să fi făcut un pas atât de mare și de durabil către creștinătatea din Apus. Și totuși, grupul de creștini ai Orientului devine suspect în ochii Islamului. Statutul de *dhimis* („protejați” cu condiția plății unei taxe pe cap de locuitor, care îi diferențiază de ceilalți), dar nepreschimbat într-un drept, de fapt se

deteriorează. În multe țări ale Orientului Apropiat, mai ales în Egipt, cruciadele au făcut din creștini (și din evrei) niște minorități supuse, în cazuri de criză, violențelor și nenumăratelor vexațiuni care, până atunci, nu atinseseră un asemenea nivel în lumea musulmană a începutului Evului Mediu.

Reînvierea *jihād*-ului

Cruciadele au întreținut deci un spirit exclusivist care, pentru cele mai vechi comunități orientale ale creștinătății, au avut niște consecințe de care acestea nu au mai scăpat niciodată. Fără să fi provocat, la drept vorbind, în lumea musulmană „contra-cruciade”, ele au contribuit la renașterea idealului islamic al războiului sfânt, *jihād*-ul. După căderea Ierusalimului, în secolul al XI-lea, el n-a mai supraviețuit decât la turcomanii din Asia Mică și la Almoravizii care i-a purtat din Sahara occidentală până la cucerirea Spaniei. În secolul al XII-lea, războiul sfânt islamic nu mai are puterea de unificare pe care a avut-o în Apus cruciada; dar el sprijină regruparea realizată de Ayyubizi în Siria, aceea a lui Saladin, între Siria și Egipt, și mai ales crearea statului mameluc. În a doua jumătate a secolului al XIII-lea, *jihād*-ul este sufletul rezistenței mameluca în fața valului mongol

(1260, victoria de la Ain Jalut). Războiul sfânt nu este îndreptat în principal contra francilor sau armenilor, chiar dacă aceștia erau sau nu aliați cu mongolii. Însă compromisurile lor, reale sau posibile, cu invadatorii pecetluiesc condamnarea așezărilor cruciate în regatul Ciliciei și, pe termen mai lung, a tuturor comunităților creștine din Orient. Mai greu de apreciat sunt consecințele târzii ale cruciadelor, pe care le supraevaluează sau le subestimează numeroase șabloane istoriografice.

După istoricul regalist Michaud, autor al unei monumentale cronici a cruciadelor, Franța a fost „regatul apusean care a profitat cel mai mult de pe urma cruciadelor, și aceste mari evenimente s-au adăugat puterii regalității, putere ce trebuia să ducă la civilizație”. Din punct de vedere al instituțiilor, consolidarea puterii regelui coincide de fapt cu înseși cruciadele: regele este acela care grupează și conduce contingentele Cruciadelor a Doua, a Treia, a Șaptea și a Opta, și își afirmă cu această ocazie autoritatea asupra marilor vasali, făcându-se în același timp recunoscut și de cei mici. Cruciaza este astfel, în Franța și în Anglia, un prilej de a încasa niște „ajutoare” care, deviate de la prima lor destinație și instituționalizate la sfârșitul secolului al XII-lea, stau la originea impozitului direct, una din bazele puterii regale.

Pe cruciade își sprijină și papalitatea doctrina teocratică și autoritatea crescândă, la a cărei slăbire contribuie mai târziu propriile sale excese. În domeniul religios, există doi termeni care rezumă în mod supărător această influență: Inchiziția și indulgențele. Cea dintâi s-a născut pe vremea „cruciadei contra albigenzilor” și a fost apoi generalizată în anul 1231. Celelalte, sau mai exact indulgența plenară – absolvirea totală de penitența obligatorie pentru păcatele comise acordată prima oară de Urban II la conciliul de la Clermont, devin obiectul unor răscumpărări sau daruri, element esențial pentru finanțarea cruciadei în secolul al XIII-lea, iar după aceea, obiect al unui comerț care îl va scandaliza pe Luther. Aflându-se indirect la originea Reformei, cruciada e, firește, condamnată de aceasta ca un instrument al papalității.

În secolul al VII-lea, pastorul Jurieu se îmbolnăvește aproape de durere la vestea că turcii, „aceste unelte ale răzbunării lui Dumnezeu”, au fost învinși, în 1683, sub zidurile Vienei. Papii au menținut, într-adevăr, multă vreme idealul unificator al cruciadei. Ei au renunțat s-o folosească împotriva dușmanilor puterii lor religioase (ereticii, cum sunt albigenzii și hussiții din secolul al XV-lea), ori ai puterii politice (Frédéric II, Manfred de Hohenstaufen, ca și mulți alții). Dar au

continuat, până la începutul secolului al XVIII-lea, să înființeze sau să sprijine, cu mai mult sau mai puțin succes, „Ligi sfinte”, îndreptate în special contra otomanilor. La Lepanto (1570), la asediul Candiei, la Viena, în Moreea (1715), se manifesta un spirit „european” *avant la lettre*, deja resimțit, dincolo de orice rivalitate națională, și în cruciadele anterioare, și care renaște mai târziu în cadrul mișcării filoelene, combinată cu alte curenți de gândire și cu alte motivații.

Adevăratele rămășițe ale unui mare vis

Multa vreme cruciadele au fost privite ca o școală, căreia Occidentul îi datora esențialul în evoluția arhitecturii sale militare. Vizibil încă la sosirea cruciaților în atâtea lucrări de apărare urbană, cum sunt cele ale Antiohiei, sau ale Ierusalimului și atâtea alte *kastra* (citadele), ca cea de la Shaizar, modelul bizantin este preluat de fortăreața de la Belvoir, înălțată de ospitalieri în anii 1168–1187. Krakul Cavalerilor, Safet, Château-Pèlerin, Montfort, construite mai târziu, demonstrează, ca și citadela de la Alep, existența unor planuri și a unor structuri elaborate: incinte duble, turnuri rotunde, șanțuri fără apă sau bazine care servesc și drept piscine, curți exterioare, uși secrete cu ieșire spre șanțuri, rampe de acces acoperite, pentru

dus caii în curtea centrală a fortăreței, un ansamblu de lucrări în piatră cioplită, toate minunate rânduieli adaptate situației pentru a face față oricărei violențe. Și Chateau-Gaillard, ridicat de Richard Inimă de Leu la înapoierea sa din cruciadă, are ca model krakul construit și apoi extins în aceeași epocă. Mai prudenți acum cu aceste influențe orientale, specialiștii vorbesc doar de unele împrumuturi eclectice ale cruciaților după modele din Răsărit și din Apus, din prezent și din trecut, și de învățămintele trase după o îndelungată și neîntreruptă experiență.⁹⁴ Castelele cruciaților fac parte din exemplele cele mai frumoase de fortificații medievale care ne-au mai rămas.

Imensele fonduri necesare realizării acestor construcții erau obținute sub formă de donații, nu numai din Orient, ci și mai ales din Europa. Erau donații modeste, ca cea a unui cruciat italian care și-a dăruit armura ospitalierilor germani, de către care dorea să fie înmormântat – pentru ca ea să-i fie de folos și altui cavaler. Dar existau și moșteniri însemnate, ca cele din testamentele regale: Henric II Plantagenetul donează 50.000 de mărci de argint (echivalentul a 8 milioane de dinari sau cam 12 tone de argint). Filip August,

⁹⁴ T.S.R. Boase, „Military Architecture in the Crusaders States în Palestine and Syria”, în *A History of the Crusaders*, vol. IV, University of Wisconsin Press, 1977.

pentru a „răscumpăra” prea puținul atașament arătat față de a Treia Cruciadă, lasă 3.000 de mărci regelui Ierusalimului, 2.000 casei ospitalierilor din Ierusalim, tot atâtea templierilor de peste mări, în vederea apropiatului lor drum (traversări), și 150.500 de mărci regelui, templierilor și ospitalierilor, ca să ajute Țara Sfântă prin instruirea timp de trei ani a unui surplus de încă 300 de soldați.

Marii beneficiari

Se vorbește aici de influența economică a cruciadelor. În domeniul financiar, ele nu reprezintă singura cauză a progresului tehnicii bancare în Occidentul secolului al XIII-lea. Ele au pus în mișcare și un întreg val de oameni spre Orient: cruciadele, să nu uităm asta, nu sunt numai acele atât de faimoase expediții, așa cum le cunoaștem noi, ci și niște „deplasări” permanente care duceau anual în Palestina, primăvara și vara, mii și mii de pelerini înarmați sau nu. Aceste deplasări, cu cheltuielile și transferurile de fonduri pe care ele le cereau (închirierea unei corăbii echipate pentru transportul a șaiszeci de cai îl costă pe contele Guy de Forez, în anul 1248, 975 de mărci, dar întreținerea unui singur pelerin pe un vas revine în monedă măruntă la 38 de parale), contribuie la răspândirea tehnicilor bancare în întreaga

Europă: împrumuturi, ipotecări de moșii la plecare, diferite procedee de a asigura fonduri pentru Orient. Un manuscris (Paris, lat. 17803) conține trei sute de acte folosite în sistemul bancar al cruciaților: cambii, polițe, împrumuturi, scrisori de garanție acceptate în Orient de bancherii italieni.

Marii beneficiari ai cruciadei sunt, într-adevăr, pisanii, genovezii și venețienii. De aici și până la a privi cruciada exact ca pe o expresie a expansiunii europene „pe toate meridianele” – care de altfel îmbracă în Spania și în Europa răsăriteană, o dată cu cavalerii teutoni, ca și pe țărmul Africii, mantia binevenită a cruciatului – nu este decât un pas, prea repede făcut în vremea triumfului imperialismului european de către unii istorici. Dar nu putem să ignorăm nici „căderile” acestor cruciade, atât de oportune în primul rând orașelor italiene, dar și altor orașe comerciale din Mediterana occidentală, ca Marsilia sau Barcelona. Pentru cea mai mare parte dintre ele. Cruciadele au constituit prilejul de a obține zone și agenții comerciale privilegiate în statele latine și au creat condiții favorabile dezvoltării comerțului cu Levantul.

Comerțul cruciadelor – transportul trupelor sau al pelerinilor, aprovizionarea cu alimente, lemn, fier și arme ale Țării Sfinte – a constituit prin el însuși o înfloritoare industrie. Să ne gândim, de exemplu, la cele 50.000 de mărci de

argint (din cele 85.000 promise), vărsate Veneției de către baronii cruciați, în anul 1202, drept plată pentru transportul unei părți a armatei. Argint folosit de altfel la baterea primelor monede superioare ca valoare dinarului (tot mai depreciat și mai neîndestulător pentru schimburile din ce în ce mai intense), acei „groși” sau „matapani” care marchează noul avânt al economiei monetare apusene. Să ne mai gândim și la cei 3.000 de pelerini pe care îi transportau anual, în secolul al XIII-lea, de la Marsilia cele două corăbii ale ospitalierilor, echipate special în acest scop, ceea ce nu înseamnă că trebuie uitați ceilalți nenumărați călători îmbarcați și pe alte vase, în alte porturi. Să mai ținem seamă, în sfârșit, și de sumele considerabile necesare navlosirii sau construirii de vase noi pentru transportul trupelor lui Ludovic cel Sfânt în anul 1248 – lucrări care, în treacăt fie zis, stau la originile marinei franceze de azi –, 26.000 de mărci pentru construirea la Marsilia a douăzeci de nave, 44.000 la Genova pentru alte douăzeci de vase. Rămâne de făcut o evaluare a bugetului cruciadelor⁹⁵; efectul lor stimulatив asupra activității comerciale și industriale a orașelor mediteraneene este de necontestat.

Astfel, multă vreme s-a crezut că motivul care

⁹⁵ Informații răzlețe privind secolele al XIII-lea și al XIV-lea, regrupate și ordonate de K.M. Setton, *The Papacy and the Levant, op. cit.*

a determinat „revoluția comercială” a Evului Mediu și creșterea schimburilor dintre Apus și Răsărit au fost cruciadele. Dar azi cunoaștem mai bine factorii endogeni ai „demarajului” economiei occidentale începând cu secolul al XII-lea, precum și rolul jucat de influențele orientale anterioare cruciadelor. Acest rol nu-i mai puțin incontestabil. Siria deține în comerțul cu Genova un loc tot atât de important ca cel al Alexandriei și mai important chiar decât cel al Constantinopolului, așa cum o vădește, la sfârșitul secolului al XII-lea, răspândirea actelor întocmite de notarul Giovanni Scriba și care acoperă întreaga Mediterană. În 1253, schimburile genoveze cu Siria și Egiptul constituie 40% până la 70% din totalul contractelor păstrate și azi⁹⁶. După căderea Acrei în secolul al XIII-lea, curentul comercial în direcția Siriei se oprește, provocând declinul vechilor centre (Damasc, Alep, Mosul). Dar comerțul cu Levantul, acela care fusese stimulat și alimentat de comerțul cruciadelor, a mai trăit încă multe secole.

Cruciadele au pus, într-adevăr, alte baze comerțului cu Levantul, mai durabile decât cele ale schimburilor cu statele latine din Siria-Palestina. Cea de a Patra Cruciadă a pus temeliile imperiului colonial venețian (sec. al

⁹⁶ M. Balard, „Les Génois en Romanie entre 1204 et 1206”, *Mélanges d'archéologie et d'histoire* (Școala franceză de la Roma), 78, 1866.

XIII-lea - al XVII-lea), iar recucerirea Bizanțului în 1261 deschisese genovezilor accesul la porturile Mării Negre. Colonii sau agenții comerciale, aceste întreprinderi, născute direct din cruciade, ȧes rețeaua pe care se sprijină hegemonia comercială italienească în acest sfârșit de Ev Mediu, hegemonie răspunzătoare de declinul Bizanțului⁹⁷ și care în parte a supraviețuit căderii acestuia.

Datorită unor astfel de contacte, tehnici și metode noi de producție au fost introduse în Occident și, în număr mai mic, în Orient. Atribuirea acestor inovații cruciadelor depinde în mare parte de rolul, aproape imposibil de evaluat, pe care l-au jucat ele în comerțul cu Levantul. Și, tot pe această temă, istoriografia a ajuns de la optimism la denigrare, amândouă exagerate și complicate din pricina dificultății datării. Este lucru aproape sigur că, în materie de navigație, latinii au luat de la bizantini tipul de navă specializată în transportul trupelor și al cailor, „ușiera”⁹⁸, după ce au văzut-o cu ocazia expediției franco-bizantine din 1168 contra Alexandriei. Problemele puse la dirijarea cruciadelor (toate maritime începând cu secolul

⁹⁷ A se vedea teza recentă a lui M. Balard, *La Romanie genoise (XIIe - début du XVe siècle)*, BEFAR, 235, Roma, 1978, și cãrticica foarte lãmuritoare a lui N. Oikonomides, *Hommes d'affaires grecs et latins à Constantinople (XIIe-XVe siècle)*, Conferința despre Albertus Magnus, Montréal-Paris, Vrin, 1979.

⁹⁸ Numită astfel după ușa deschisă pentru trecerea animalelor cãtre interiorul corabiei, și care era apoi bine astupată cu cãlți.

al XIII-lea) au dus, de altfel, la creșterea tonajului ambarcațiilor, rămas totuși insuficient față de necesități. Instrumente și tehnici noi de navigație apar în secolul al XIII-lea: busola, cunoscută de chinezi la sfârșitul veacului al XI-lea, ajunge în Europa cu o sută de ani mai târziu, fără să se știe cum. Harta maritimă, multă vreme atribuită arabilor sau bizantinilor, este probabil o invenție genoveză. Oricum, utilizarea ei este menționată pe o astfel de corabie care îl transportă în anul 1270 pe Ludovic cel Sfânt. Cifrele „arabe”, luate și de aceștia de la indieni, ca și zero-ul (numit pe atunci *syfre*, după cuvântul arab însemnând gol), au fost introduse în Occident în urma traducerii în limba latină a manualului de calcul al lui al Khwarismi (de unde cuvântul „algorithm”), făcută în 1120 de Adelard din Bath, un învățat englez care, după ce predase la Laon, trăise șapte ani în Siria-Palestina. Iar numeralul ordinal a fost introdus imediat în Bizanț de către latini după anul 1204⁹⁹.

Siria este de asemenea locul unde occidentalii se familiarizează cu tehnica fabricării sticlei – stabilită la Veneția –, cu produsele agricole (trestie de zahăr, bumbac, fructe), sau cu tehnici artisanale noi (mătase și stofe din lână și

⁹⁹ P. Tannery, „Chiffres-Histoire”, articol din *Grande Encyclopedie* retipărit în a sa *Mémoires scientifiques*, vol. IV, *Sciences exactes chez les Byzantins*, Toulouse-Paris, Privat, 1920.

păr de capră, purpură, brocart). Stabilirea unor relații din ce în ce mai active datorită cruciadelor contribuie la răspândirea acestor produse de lux în Europa, în timp ce și produsele occidentale pătrund, la rândul lor, pe piețele Orientului Apropiat musulman sau bizantin, provocând o decisivă răsturnare a balanței de plăți.

Centru de tranzit comercial și financiar foarte activ, statele cruciate sunt primele care bat monedă de aur – o imitație a dinarului –, cu aproape un secol mai înainte de revenirea la acest etalon în Italia¹⁰⁰, fapt care marchează apogeul expansiunii medievale și răsturnarea echilibrului mediteranean în favoarea Occidentului. În alte domenii ale civilizației materiale, cruciații mai împrumută din Orient și deprinderi vestimentare sau alimentare, precum și gustul pentru lux, necunoscut încă până atunci în Europa. Multă vreme reproșat „Mânjilor”¹⁰¹, luxul acesta pătrunde prin filieră italiană până în nordul Europei și caracterizează evul gotic în plină floare. Simbol al bogăției orientale, imaginea Constantinopolului, mai mult decât cele ale capitalelor musulmane, obsedează, încă de la începuturile cruciadelor, mintea pelerinilor. Ea exercită o fascinație de

¹⁰⁰ R.S. Lopez, *Il Ritorno all'oro nell'Occidente duecentesco* și, mai pe scurt, eseul lui C. Cipolla, *Money, Prices and Civilization in the Mediterranean World*, New York, Bordian Press, 1967.

¹⁰¹ Vezi Anexa 16. p. 269.

temut, iar jaful din 1204 împrăştie comorile oraşului prin toată Europa. Austeritatea romană şi cisterciană cedează atunci locul unei forfote de culori şi de podoabe, care poartă cu ea suflul Orientului, dacă nu chiar şi forma sa. Giuvaer al acestei arte, n-a fost oare clădită La Sainte-Chapelle din Paris pentru a adăposti relicvele Patimilor, aduse de la Constantinopol?

O artă „colonială”

Dar ciocnirea cu cruciadele, chiar dacă starea de război n-a fost permanentă, nu prea lasă loc unor contacte mai profunde. Relaţiile de curtoazie dintre tatăl gentilomului sirian Usama şi vecinii săi franci nu sunt decât nişte simple schimburi de amabilităţi, fără prea mare semnificaţie, aşa cum este şi trimiterea de medici arabi cruciaţilor de către Saladin. Usama a ajuns de altfel la concluzia că „francii sunt o rasă blestemată de oameni, care nu se amestecă decât cu cei de acelaşi sânge”. De asemenea, în domeniul artistic, unde cruciaţii se mulţumesc doar să se folosească de tradiţiile şi de specialiştii locului, există mai mult o suprapunere decât o fuziune sau influenţe reciproce. Sculptura şi arhitectura franceză se alătură astfel la Bethleem unor decoraţiuni pictate de sirieni, ce tratează teme occidentale într-un stil bizantinizat.

S-a atribuit unei „școli cruciale” un grup de icoane de la muntele Sinai. Psaltirea reginei Melisanda (de la British Museum), care datează din 1131-1143, este opera unui atelier din Ierusalim, în care putem distinge lucrătura unui artist sirian în tradiție bizantină, și a unui alt artist (latin?), care s-a inspirat pentru înfloriturile literelor inițiale din ornamentația saxonă. Iar Biblia de la Arsenal¹⁰², executată la Acra pentru Ludovic cel Sfânt (?) către 1250, nu aduce decât indirect cu modelele bizantine și se înrudește mai curând cu lucrările europene din aceeași epocă. În afară de rare excepții, monumentele ce s-au născut în urma cruciadelor, atât în Țara Sfântă cât și în Cipru sau în Grecia, oricât ar fi ele de emoționante și de demne de admirație (vezi spre exemplu catedrala Sfântul Nicolae din Famagusta sau cea din Nicosia, ambele transformate în moschei), nu sunt decât mărturii ale unei arte „coloniale”, care datorează prea puțin tradițiilor și condițiilor locale.

Structurile „coloniale” ale statelor cruciate¹⁰³, separația dintre cuceritori și comunitățile indigene, prejudecățile privind Islamul, lipsa unor instituții de cultură, școli și universități, explică slăbiciunea contactelor intelectuale

¹⁰² Care s-a putut vedea în expunerea „Trésors de la Bibliothèque de l’Arsenal”, Paris, Biblioteca națională, 1980.

¹⁰³ J. Prawer, *The Latin Kingdom of Jerusalem*, Londra, Weidenfeld & Nicolson, 1972.

dintre cele două lumi. Cruciada nu favorizează pătrunderea culturii nici dinspre partea bizantină, iar opera arhiepiscopului de Corint (1278-1286), Guillaume de Moerbeke, traducător al lui Proclus, Aristotel și mai ales al lui Arhimede, prieten al lui Albertus Magnus și mai ales al lui Toma d'Aquino, reprezintă doar o excepție. Într-adevăr, zidul creat de cruciade este puțin permeabil, și schimbările cele mai rodnice au loc în Spania sau în Sicilia. Cruciații aveau rareori cunoștințe mai aprofundate de limbi locale; astfel că izvoarele îi menționează doar pe cei care le posedau. Guillaume din Tyr, care scrie, după izvoare arabe, o istorie a principilor orientali, pisanul Ștefan din Antiohia, care traduce lucrări de medicină arabă, sunt figuri izolate, ale căror opere nu se pot compara cu cele ale școlii din Toledo sau din Salerno.

Și e probabil ca mentalitatea și întrebările puse cu folos, în secolul al XIII-lea, să se fi născut din însăși nereușita cruciadelor. Misionari ca Jacques din Vitry sau Ricoldo di Monte Croce contribuie la o mai bună și mai profundă cunoaștere a Islamului și la mai mult respect față de valorile sale. De asemenea, căutarea unei soluții „mondiale” a cruciadelor, mirajul alianței cu mongolii, visul convertirii acestora la creștinism împing pe drumurile Asiei bărbați ca Giovanni da Pian del Carpine (1245-1247), André de Longjumeau (1249-1252), Guillaume

de Rubroek (1253-1256), care deschid calea cunoașterii Răsăritului. Cunoaștere al cărei cel mai activ instrument îl constituie ordinul călugărilor cerșetori; cunoaștere dorită de asemenea și de Biserica latină, care decretează în conciliul de la Viena (1311) înființarea unor catedre de limbi orientale în universități.

Nașterea „Limbilor-O”

Această dorință cucernică nu-și găsește materializarea într-o vreme când spiritul cruciadei mai este încă viu, întors acum cu fața spre noua amenințare musulmană ce apasă asupra Europei, aceea a otomanilor. Însăși această amenințare și regresul occidental în Mediterana orientală, începând cu secolul al XV-lea, fac să se înfiripe visuri în care himerele și realitățile se amestecă unele cu altele ca în mitul Sfântului Ioan Teologul¹⁰⁴. Și aceste planuri utopice, conjugând ideea de cruciadă cu cea de convertire, dau naștere unui scop nobil expedițiilor care îi poartă pe portughezi și pe spanioli către descoperirea unor lumi noi.

În aceste forme alterate ale cruciadelor supraviețuiește întreaga lor ambivalență. Ca și cum abnegația, spiritul de sacrificiu și devotamentul față de o cauză nu puteau fi susținute decât de gândul la o răsplată cerească

¹⁰⁴ Este vorba de „Descoperirea Sfântului Ioan Teologul” (Apocalipsa).

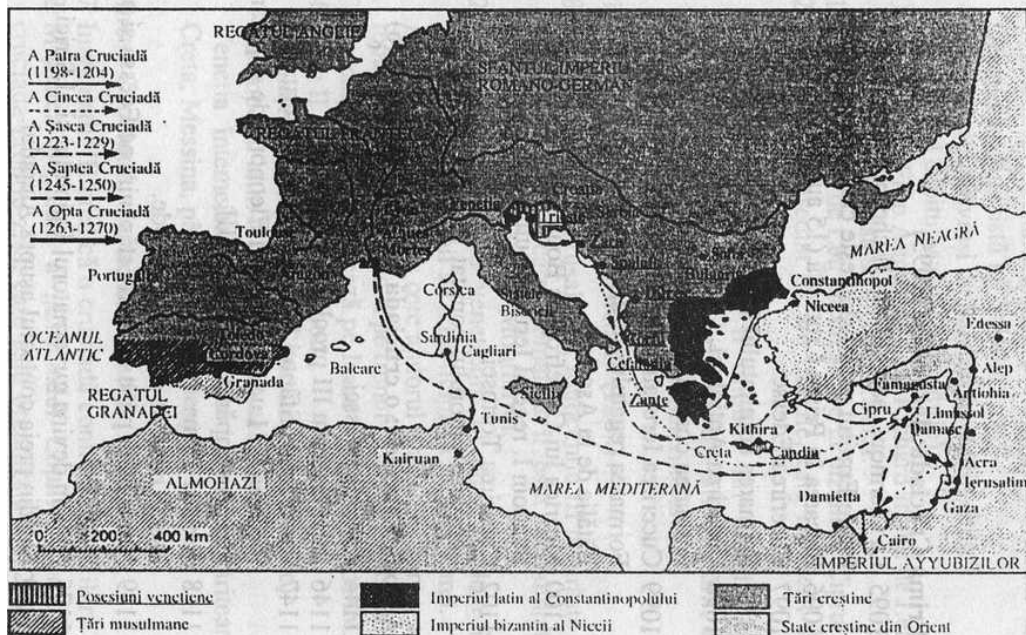
sau la un câștig material, setea de aur ascunsă sau exprimată pe față, care pune în mișcare cruciații, începând cu normanzii din secolul al XI-lea și până la conchistadori. La aceasta se mai adaugă și ignorarea fanatică a Celuilalt. Creștinătatea făurită de cruciade încă n-a terminat cu exorcizarea demonilor cărora ele le-au dat naștere.

Anexe

Primele Cruciade (sec. XI-XII)

Cruciadele din secolul al XIII-lea

Cronologie

Prima Cruciadă: Ierusalim (1095)

1095 La Clermont, papa Urban II cheamă la cruciadă.

Pierre Ermitul propovăduiește cruciada populară.

1096 Plecarea în Prima Cruciadă (15 august).

1097 Cucerirea Edessei.

Formarea comitatului Edessa.

1098 Cucerirea Antiohiei.

Formarea comitatului Antiohia.

Cucerirea Ierusalimului (15 iulie).

Formarea regatului Ierusalimului.

Bătălia de la Ascalon.

1100 Moartea lui Godefroy de Bouillon.

Baudoin I, rege al Ierusalimului.

1102 Cucerirea Tortosei.

Formarea viitorului comitat Tripoli.

A Doua Cruciadă: o cruciadă pentru Edessa (1146)

1144 Căderea Edessei.

1146 Papa Eugeniu III proclamă cruciada.

1147 La Vezelay, Sfântul Bernard cheamă la drum.

Plecarea lui Ludovic VII și a Eleonorei de Aquitania.

Plecarea împăratului Conrad III.

148 Asediul Damascului.

Eșecul celei de a Doua Cruciade.

1149 Nur-ad-Dîn pune definitiv stăpânire pe Edessa și pe tot comitatul.

1175 Saladin devine guvernatorul Egiptului și al Siriei.

1183 Saladin preia controlul asupra Alepului.

1185 Cucerirea Mosulului.

A Treia Cruciadă: în ajutorul latinilor din Orient (1187-1193)

1187 Cruciada e proclamată pentru a-i ajuta pe latinii din Orient care îi rezistă lui Saladin.

Cruciații sunt învinși de Saladin la Hattin (iulie).

Ierusalimul capitulează (2 octombrie).

1190 Plecarea lui Filip August și a lui Richard Inimă de Leu.

Frédéric Barbarossa se îneacă în Selef.

1191 Richard Inimă de Leu cucerește de la bizantini Ciprul.

1192 Orașul Acra, asediat de ani de zile, este recucerit de cruciați.

Richard Inimă de Leu îi impune lui Saladin un armistițiu de trei ani: francii păstrează țărmul mării, de la Tyr până la Jaffa, și libertatea pelerinajului.

Devierea celei de a Patra Cruciade (1204)

1198 Pentru a recuceri Ierusalimul, Innocențiu III hotărăște o nouă expediție, a cărei comandă îi este încredințată marchizului Boniface de Montferrat.

1202 Cruciații tratează cu venețienii: ei obțin o flotă în schimbul promisiunii de a participa la asediul Zarei. Alexios (IV) Anghelos cere ajutorul cruciaților pentru a-l repune pe tatăl său Isaac II pe tronul Constantinopolului.

1203 Cruciații îi reînscăunează pe Isaac II și pe Alexios IV.

1204 Isaac II este detronat din nou.

Cruciații pun stăpânire pe Constantinopol (aprilie).

Un imperiu latin îl înlocuiește pe cel bizantin.

Veneția întemeiază propriul său imperiu răsăritean, Creta, Messina, până la Marea Neagră.

A Cincea Cruciadă: o cruciadă inutilă (1215)

1207 Innocențiu III predică o cruciadă contra albigenzilor.

1212 Mișcarea populară a „Cruciadei Copiilor” precede cruciada propriu-zisă, care este organizată în 1215 de către cel de al patrulea conciliu de la Latran.

1213 Simon de Montfort îi învinge la Muret pe regele Aragonului și pe Raymond VI de Toulouse.

1217 Expediția regelui Ciprului și a regelui Ungariei la Muntele Tabor.

1219 Regele Ierusalimului Jean de Brienne cucerește Damietta.

1221 Armata cruciată, încercuită, trebuie să renunțe la Damietta.

A Șasea Cruciadă: marele vis al lui Frédéric II (1223)

1223 împăratul Frédéric II ia crucea.

1229 În urma tratatului de la Jaffa, Frédéric II obține cesiunea Ierusalimului, a Bethleemului și a Nazaretului (februarie).

A Șaptea Cruciadă: cruciada lui Ludovic cel Sfânt (1245)

1244 Sultanul Egiptului cucerește Ierusalimul.

1245 Innocențiu IV lansează un apel la cea de a Șaptea Cruciadă. Plecarea lui Ludovic cel Sfânt.

1248 Armata cruciată debarcă în Cipru.

1249 Ea pune stăpânire pe Damietta și pornește la cucerirea Egiptului.

1250 Înfrângerea francilor în bătălia de la Mansurah, în cursul căreia Ludovic IX este făcut

prizonier. El va trebui să plătească o răscumpărare și să cedeze Damietta.

A Opta Cruciadă: ultima... (1263)

1250 Puterea în Egipt trece în mâinile mamelucilor.

Sultanul mameluc Baîbars cucerește Siria. Pune stăpânire pe Cezareea, Arsouf, Jaffa și Antiohia (1268), pe Tabor, Beaufort și pe Krakul Cavalerilor (1271).

1263 Urban IV declanșează cea de a Opta Cruciadă.

1270 Ludovic cel Sfânt, în drum spre Țara Sfântă, moare la Tunis. Eduard al Angliei îl convinge pe sultan să acorde latinilor un nou armistițiu.

1274 Grigore X încearcă zadarnic să-i câștige pe mongolii din Persia și pe împăratul bizantin Mihail Paleologul pentru cruciadă.

1289 Sultanul Qîlaun cucerește Tripoli.

1291 Căderea Acrei.

Sfârșitul statelor latine în Orient.

1310 O cruciadă propovăduită și finanțată de papă pune stăpânire pe insula Rodos, care este încredințată ospitalierilor.

1307 Templierii, acuzați de erezie, sunt suprimați în urma conciliului de la Viena.

1. Chemarea lui Urban II (1095)

„E mare grabă să aducem acum fraților voștri din Răsărit ajutorul făgăduit de atâtea ori, și de care ei au neapărată trebuință. Turcii și arabii au dat năvală peste ei și au pătruns pe pământurile României, până în locul acela al Mediteranei ce se cheamă Brațul Sfântului Gheorghe, și, răzbătând mereu mai adânc în țara creștinilor, i-au biruit de șapte ori în luptă și au ucis și au luat prinși un mare număr dintre ei, au dărâmat biserici și au pustit regatul. Dacă îi lăsați acum și nu-i înfrunțați, valul lor se va abate și mai puternic asupra multora dintre slujitorii credincioși ai lui Dumnezeu.

De aceea eu vă rog și vă îndemn – și nu numai eu, ci chiar Domnul vă cere și vă îndeamnă ca pe niște vestitori ai lui Christos săraci și bogați, să vă grăbiți să alungați această stirpe rea din ținuturile locuite de frații noștri și să dați sprijinul de trebuință iubitorilor lui Christos. Eu vă vorbesc tuturor aici de față și o voi spune și acelor care acum lipsesc, dar cel ce vă poruncește aceasta este însuși Christos...

Dacă cei ce vor pleca acolo își vor pierde viața în călătoria lor pe mare sau pe uscat, sau în

¹⁰⁵ Traducerea acestor documente a fost făcută de Micaela Slăvescu și George Miciacio.

lupta contra păgânilor, păcatele lor vor fi iertate chiar din această clipă...

Fie ca aceia care în trecut au fost obișnuiți să lupte greșit, într-un război împotriva credincioșilor, să se bată acum împotriva necredincioșilor, și să ducă la biruință războiul care ar fi trebuit să înceapă mai de mult: fie ca cei care cândva au fost vreodată plătiți cu bani murdari să-și câștige acuma răsplata veșnică; fie ca cei care și-au istovit în același timp și trupul și sufletul să se silească azi să-și capete o îndoită răsplată”.

Foucher din Chartres,
Histoire du pèlerinage des Francs à Jérusalem

2. Cucerirea Ierusalimului (1099)

„Miercuri și joi, noi am lovit tare și din toate părțile orașul, dar mai înainte de a da năvală și de a-l cuprinde, episcopii și preoții, ținând predici, i-au îndemnat pe oameni să înceapă mai întâi, pentru slăvirea lui Dumnezeu, o procesiune în jurul zidurilor Ierusalimului, care să fie însoțită de rugăciuni, de milostenii și de post.

Vineri, de cu ziuă, am dat cu toții năvală asupra orașului, fără să-l vătămăm însă cu nimic; și am rămas cruciți și foarte speriați. Apoi, la apropierea ceasului aceuia când

Domnul Nostru Iisus Christos a înțeles să pătimească pentru noi chinurile răstignirii Sale, cavalerii noștri urcați pe turnul de asalt au început lupta cu înverșunare; erau cu ei și ducele Godefroy și contele Eustache, fratele său. În clipa aceea, unul din cavalerii noștri, pe nume Liétaud, s-a cățărat pe zidul cetății. Și, îndată ce a ajuns acolo sus, toți apărătorii au părăsit meterezele, fugind în oraș, iar ai noștri i-au urmărit și i-au hăituit până la templul lui Solomon, ucigându-i și ciopârțindu-i; a avut loc acolo un asemenea măcel, că ai noștri se afundau în sânge până la glezne.

La rândul său, contele Raymond, aflat în partea de miazăzi, și-a dus ostașii și turnul de asalt până aproape de ziduri. Dar între turn și zid se alia un șanț, și atunci s-a strigat că cine aruncă trei bolovani în șanț capătă un dinar. A fost nevoie pentru umplerea lui de trei zile și trei nopți. În sfârșit, șanțul a fost umplut și s-a putut aduce turnul de lemn lângă zid. Dincolo de el, apărătorii se băteau contra alor noștri cu înverșunare, folosind săgeți aprinse și pietre. Contele, văzând că francii pătrunseseră în oraș, le-a strigat oamenilor săi: «Ce mai stați? Uite că francii noștri se află toți în oraș.»

Amiralul ce comanda Turnul lui David s-a predat contelui și i-a deschis poarta la care pelerinii obișnuiau să-și depună ofrandele. Pătrunși în oraș, pelerinii noștri i-au urmărit și i-

au măcelărit pe sarazini, până la templul lui Solomon, unde ei se strânseseră și unde au luptat toată ziua împotriva noastră cu cea mai mare încrâncenare, că întreg templul șiroia de sângele lor. În sfârșit, după ce i-au biruit pe păgâni, ai noștri au prins în templu un mare număr de bărbați și de femei, și i-au ucis sau i-au lăsat în viață, după bunul lor plac. Sus pe templul lui Solomon se adăpostise o ceată numeroasă de păgâni, bărbați și femei, cărora Tancred și Gaston de Beam le-au dat să le poarte steagurile. Cruciații s-au răspândit apoi prin tot orașul, luând pradă aurul, argintul, caii, catârii, și jefuind casele în care se găsea un belșug de bogății.

Apoi, fericiți și plângând de bucurie, ai noștri s-au dus la Mormântul Mântuitorului nostru Iisus, ca să-L slăvească și să-și îndeplinească astfel îndatoririle față de El. În dimineața următoare, ai noștri s-au urcat pe acoperișul templului, i-au atacat pe sarazini, bărbați și femei, și le-au tăiat capetele cu spada. Unii s-au aruncat de acolo de sus. Văzând aceasta, Tancred a fost cuprins de mânie.

Atunci preoții au hotărât, după ce s-au sfătuit, ca fiecare să facă milostenii și să se roage, pentru ca Dumnezeu să-l aleagă pe acela pe care voia să-l pună domn peste tot orașul. S-a dat de asemenea poruncă să fie aruncați afară din cetate toți sarazinii morți, din cauza duhorii,

căci orașul era aproape în întregime plin de leșurile lor. Sarazinii rămași în viață îi târau afară pe cei morți, în dreptul porților, și făceau cu ei grămezi înalte cât casa. Nimeni nu mai auzise și nu mai văzuse până atunci un asemenea măcel de păgâni: ruguri, ruguri erau ridicate, ca niște pietre de hotar, și nimeni, afară doar de Dumnezeu, nu le știa numărul”.

Guillaume din Tyr,

Histoire des Croisades,

ed. M. Guizot, Paris, Éd. Brière, col. „Les Mémoires relatifs à l’histoire de France”, 1824, vol. 16.

3. Coranul văzut de Pierre Venerabilul¹⁰⁶

„Dacă vina musulmanilor trebuie să fie luată drept erezie, și sectarii ei, drept eretici, sau dacă trebuie să-i numim păgâni, eu nu-mi dau bine seama. Îi văd, într-adevăr, când eretici, recunoscând unele părți ale credinței creștine, dar îndepărtând altele, când primind sau răspândind învățături păgâne, ceea ce eu niciodată nu am citit să fi făcut vreun eretic. Într-adevăr, întocmai ca unii eretici, așa cum scrie într-un fel lipsit de pioșenie Mahomed în

¹⁰⁶ Pierre Venerabilul: benedictin francez (1092-1156), al optulea abate de Cluny. mare erudit și spirit universal. I s-a opus Sfântului Bernard, al cărui zel îl considera excesiv.

Coranul său, ei învață că Iisus s-a născut dintr-o fecioară: îl socotesc mai presus decât toți oamenii, și chiar decât Mahomed însuși; ei spun că a trăit fără păcat, că a predicat adevărul și că a făcut minuni. Și aduc mărturie că a existat un singur cuvânt: Duhul lui Dumnezeu. Dar Duhul lui Dumnezeu, sau Cuvântul Său, ei nu ni-l arată și nici nu-l înțeleg așa cum îl înțelegem noi. Cât despre Patimile și săvârșirea din viață a lui Christos, ei nu se mulțumesc, așa cum fac maniheenii¹⁰⁷, să le judece doar neîntemeiate, ci încă, în sminteala lor, spun că s-au arătat a fi cu totul fără urmări. Iată, acestea au fost, printre altele, părerile împărtășite de ei laolaltă cu ereticii. Iar, împreună cu păgânii, ei nu recunosc botezul, privesc cu dispreț și Sfânta Jertfa, își bat joc de Penitență și, îndeobște, de toate celelalte taine ale Bisericii [...].

Iată, înfățișată pe deplin, cauza pentru care eu, Pierre, cel mai mărunț abate al sfintei biserici din Cluny, mergând în Spania în ospeție la așezămintele noastre de acolo, am închinat multă strădanie și bani pentru tălmăcirea din arabă și din latină [a cărților] acestei secte de necredincioși și a vieții întinate a întemeietorului ei, ca s-o înfățișez fără vâl spre știința alor noștri, ca să se afle cât de

¹⁰⁷ Maniheism: doctrină religioasă întemeiată de profetul mesopotamian Mani (Manes) (216-274), care proclamă structura duală, antagonică a lumii: binele (lumină, spirit) și răul (întuneric, materie), aflate într-o luptă permanentă.

îndoielnică și de lipsită de temei este această erezie, pe care orice slujitor al lui Dumnezeu, luminat de Sfântul Duh, trebuie s-o alunge de la sine prin scris.”

Patrologie latine, vol. 189, col. 657-658 și 669,
trad. în lb. Franceză de C. De la Roncière, P.
Contamine, R. Delort și M. Rouché,
în *L'Europe au Moyen Âge*, Paris, Armand
Colin, 1970, pp. 352-353.

4. *Jihād*-ul se impune

„Coranul, tradiția și învățații Legii sunt toți de acord că *jihād*-ul este o îndatorire colectivă atunci când atacă, și că devine, în unele cazuri, o îndatorire personală, ca în situația de față, atunci când oștile năvălesc pe neașteptate asupra teritoriului musulman. Lupta împotriva acestor oști este obligatorie pentru orice musulman în stare s-o ducă.

Încercați să îndepliniți preceptele războiului sfânt! Ajutați-vă unii pe alții pentru a vă apăra religia și pe frații voștri! Folosiți-vă de prilejul de a-i ataca pe infideli, lucru care nu vă cere prea multă osteneală și pe care Allah vi l-a pregătit! Dumnezeu vă aduce raiul aproape, cu bunurile acestei lumi ușor de luat în stăpânire, cu o slavă care va trăi ani mulți și îndelungați. Nu lăsați să treacă acest prilej, ca nu cumva Allah să vă

osândească la mai rău, la flăcările infernului, în viața de apoi.

Dați întâietate *jihād*-ului sufletelor voastre în fața *jihād*-ului dușmanilor, căci altfel sufletul poate deveni pentru voi un dușman mai rău decât aceștia. Țineți-vă sufletul la mare depărtare de nesupunerea în fața Creatorului și atunci veți dobândi izbânda mult așteptată asupra francilor”.

Al-Sulami, „Tratat asupra războiului sfânt”,
trad. în lb. Franceză de E. Silvan în *Journal
asiatique*, 1996

5. Efectivele mobilizate în regatul Ierusalimului în secolul al XII-lea

„Baronia comitatului de Japha [Jaffa] și Essalon [e], din care fac parte Rames și Mirabel și Yvelin, datorează C de cavaleri, și anume:

Din Japha, XXV cavaleri.

Din Escalon. XXV cavaleri.

Din Rames și din Mirabel, XL cavaleri.

Din Ybelin, X cavaleri.

Baronia principalului de Galileea datorează C de cavaleri, și anume:

Din regiunea de dincolo de apa Iordanului, LX cavaleri.

Din regiunea de dincoace de apă, XL cavaleri.

Baronia din Seete, din care fac parte Biaufort

și Césaire și Bessan, datorează C cavaleri...

Senioria din Krak și din Mont Real și din Saint Abraham datorează LX cavaleri...

Senioria contelui Jocelin datorează XXIV cavaleri.

Acum, obligația episcopilor regatului din Ierusalim este următoarea:

Episcopul Sfântul Jorge de Lidde, X cavaleri.

Arhiepiscopul de Nazaret, VI cavaleri.

Le Thoron și le Marron datorează XVIII cavaleri, și anume:

Le Thoron, XV cavaleri.

Le Marron, III cavaleri.

Acestea sunt obligațiile pe care le au cetățile din regatul Ierusalimului.

Aceasta este obligația pe care o are sfânta cetate a Ierusalimului.

Sfânta cetate a Ierusalimului datorează XLI cavaleri...

Neapole datorează LXXXV cavaleri...

Senioria Acra datorează LXXX cavaleri...

Senioria Sur datorează XXVIII cavaleri...

Senioria Baruth datorează XXI cavaleri...

Numărul total al cavalerilor din regatul Ierusalimului este de VE și LXXVII.

Acestea sunt ajutoarele pe care bisericile și burghezii le datorează, când se naște nevoia pe pământul regatului Ierusalimului.

Și anume: Patriarhatul Ierusalimului datorează: soldați [pedestrași] V sute.

Consiliul canonic al Sfântului Mormânt datorează: soldați V sute.

Josaphas datorează soldați C și L.

Montecion datorează: soldați C și L etc.

Suma soldaților de mai sus este de VM și XXV."

Cartea lui Jean de Ibelin,
din *Recueil des historiens des croisades*,
Lois, Paris, 1841, vol. I, pp. 422-427.

6. Bula lui Eugeniu III pentru cea de a Doua Cruciadă (1 decembrie 1145)

„Eugeniu episcopul, servul servilor lui Dumnezeu, către preaiubitul său fiu Ludovic, strălucit și slăvit rege al francilor, către prinți, fii săi dragi, și către toți credincioșii Domnului aflători în Galia, salut și apostolică binecuvântare.

Despre străduința înaintașilor noștri, pontifi romani, întru eliberarea Bisericii din Răsărit, noi am aflat din spusele bătrânilor și o găsim scrisă astăzi în faptele lor. Cel ce a trăit înaintea noastră, cinstită fie-i amintirea, papa Urban, și-a trâmbițat, ca să spunem așa, chemarea către toate țările lumii și, de pretutindeni, i s-au alăturat toți fiii Bisericii Romei. La glasul său, înflăcărat de văpaia milosteniei, au alergat de s-au strâns oamenii de dincolo de munți [Alpi],

precum și popoarele din Italia. Și astfel s-a adunat o puternică armată care, plătind o grea jertfă de sânge, cu sprijinul Domnului a scos din gunoiul păgân nu numai orașul în care Mântuitorul nostru a înțeles să pătimească pentru noi și unde se găsește preaslăvitul Său Mormânt, amintire a Patimilor Sale, ci și multe alte locuri pe care, ca să nu o lungim prea mult, nu le vom aminti aici. Prin voința Domnului și silința părinților voștri, care, în multe împrejurări și pe măsura puterii lor, și-au pus râvna întru apărarea și răspândirea în lume a credinței creștine, toate orașele acestea au rămas în mâinile creștinilor până în zilele noastre, ba încă și alte orașe ale necredincioșilor au mai fost cu îndrăzneală cucerite.

Dar iată că acum, și nu putem s-o spunem fără mare durere, păcatele noastre și ale poporului însuși au făcut ca cetatea Edessei, care la noi se cheamă Rohais, și care, se spune, îl sluzea pe Domnul, fiind sub stăpânire creștină în vremea când tot pământul Orientului era subjugat de păgâni, să fie cucerită de dușmanii Crucii lui Christos și, o dată cu ea, să cadă în mâinile lor și alte nenumărate fortărețe creștine. Chiar în acest oraș au fost uciși arhiepiscopul și slujitorii săi împreună cu alți creștini; moaștele sfinților au fost călcate în picioare și împrăștiate de către necredincioși.

Primejdia cea mare și atât de apropiată care pândește Biserica lui Christos și întreaga creștinătate vă este, credem noi, bine deslușită. Și, de fapt, cea mai înaltă și mai curată mărturie a mărinimiei și a credinței voastre este ca voi, urmașii, să apărați cu tărie moștenirea lăsată de părinți. Dacă, totuși, Dumnezeu va voi ca lucrurile să se petreacă altfel, atunci vom vedea în asta semnul că vitejia părinților și-a pierdut în fiii lor virtutea.

De aceea noi sfătuim, cerem, voim și, întru iertarea păcatelor voastre, poruncim tuturor slujitorilor Domnului și mai cu seamă puternicilor și nobililor, să se pregătească pentru înfruntarea cu îndrăzneală a acestei mulțimi de infideli, care se bucură acum aproape tot timpul de izbânzi împotriva noastră; să sprijine cu tărie Biserica Orientului, eliberată de către părinții voștri de sub tirania păgână, am mai spus-o, cu prețul unor pierderi atât de sângeroase; să vă legați să smulgeți de tot din mâinile lor pe miile de frați ai voștri captivi, să faceți ca numele religiei creștine să se înalțe în aceste vremi ale voastre, ca vitejia voastră, lăudată în toată lumea, să nu fie atinsă și nici pătată de nimic [...].

Iar noi, cu bunăvoința noastră părintească, venim în întâmpinarea nevoilor voastre și a reclădirii Bisericii de acolo și, în temeiul puterii pe care ne-a încredințat-o Dumnezeu, le

recunoaştem şi le consfinţim tuturor acelora care s-au hotărât, cu un gând pios, să pornească la îndeplinirea unei munci atât de sfinte şi de neapărat trebuitoare, iertarea de toate păcatele, aşa cum a fost ca întărită de înaintaşul nostru, papa Urban; cât despre soţiile şi copiii lor, averile şi bunurile lor, am înţeles ca ele să rămână sub oblăduirea sfintei Biserici, a noastră, a arhiepiscopilor, a episcopilor şi a tuturor celorlalţi prelaţi ai Bisericii Domnului.

De asemenea, tot în temeiul puterii noastre apostolice, până când nu ne vom încredinţa că aceşti oameni s-au înapoiat cu bine sau au murit, noi vom opri de azi înainte pornirea oricăror pricini de judecată legate de bunurile pe care, fără tăgadă, le-au stăpânit ei în clipa când au luat crucea.

Dacă cei care, cu inima curată, vor face această sfântă călătorie au datorii, să fie scutiţi de plata dobânzilor pe tot acest timp. Dacă sunt legaţi de aceste dobânzi prin jurământ, sau dacă alţii l-au făcut pentru ei, noi, în temeiul puterii noastre apostolice, îi dezlegăm de această legătură şi de această îndatorire.

Dacă, odată chemaţi la oaste, cei apropiaţi lor sau seniorii de care ţine pământul lor nu vor să le dea bani cu împrumut, sau nu pot s-o facă, atunci să aibă voie să-şi pună, liberi şi fără nicio oprelişte, pământul precum şi celelalte bunuri ale lor sub oblăduirea bisericii, a unor clerici sau

a altor credincioși.

Iertarea și absolvirea de păcate, așa cum a statornicit înaintașul nostru, în temeiul puterii de la Dumnezeu Atotțiitorul și de la preafericitul Petru, prințul apostolilor, putere încredințată și nouă de către aceștia, noi le încuviințăm astfel: oricine va porni cu smerenie la o astfel de sfântă călătorie și o va duce la bun sfârșit, sau va muri pe drum, să fie absolvit de toate păcatele mărturisite cu inima plină de pocăință [...]”

C. De la Roncière, P. Contamine, R. Delort și
M. Rouche,
L'Europe au Moyen Âge,
Paris, Armand Colin, 1970, vol. 2, p. 301 sq.

7. Saladin, mărinimosul strateg

„N-am băgat niciodată de seamă ca el să-i fi socotit pe dușmani prea numeroși sau prea puternici: cu toate acestea, el gândea, plănuia și cerea să-i fie înfățișate toate greutățile, găsind pentru fiecare măsurile cele mai potrivite de luat, fără nervi sau mânie. În ziua mării bătălii din câmpia Acrei, musulmanii au fost înghesuiți aproape până în mijlocul taberei. Tamburii și purtătorii de drapele au căzut, însă el, cu o mână de oameni, a ținut piept până a izbutit să se retragă sus pe munte împreună cu

toți ai săi; aici, rușinându-i și făcându-i de ocară, i-a pornit din nou la luptă, astfel că, până la urmă, Dumnezeu le-a dat musulmanilor biruința în acea zi în care noi i-am ucis dușmanului aproape șapte mii de oameni, pedestri și călăreți. Iar Saladin nu înceta deloc să-l înfrunte, deși acesta mai avea încă forțe copleșitoare, până când și-a dat seama că ai săi sunt vlăguiți. Atunci a primit să-i acorde dușmanului pacea pe care acesta o cerea. Obosiți erau și ei, și suferiseră pierderi încă mai mari decât ale noastre, dar așteptau întăriri, pe când noi nu mai așteptam nimic; era deci în interesul nostru să încheiem pace, așa cum s-a și văzut mai apoi, atunci când ni s-a arătat ce ne pregătea soarta.”

Bahâ'ad-Din, în *Chroniques arabes des croisades*,
Paris, Sindbad, 1977, p. 116 sq.

8. Cucerirea Acrei de către Richard Inimă de Leu și Filip August în anul 1192

„După ce s-a vindecai repede de boala sa, regele Franței și-a îndreptat gândul către alcătuirea mașinărilor de război și a «aruncătoarelor de pieire» bune pentru atac și pe care le folosea zi și noapte; avea una cu multe însușiri, pe care o botezase «Vecina cea

rea». Turcii aveau și ei una căreia îi ziceau «Verișoara cea rea» și care, cu azvârliturile ei puternice, o fărâma deseori pe «vecină»: dar regele Franței mereu o dregea, până când odată, tot aruncând la bolovani, a dărâmat o parte din zidul cel mare al orașului și a fărâmat și Turnul blestemat. Pe de o parte, aruncătoarea de pietre a ducelui de Burgundia îi hărțuia, pe de alta cea a templierilor făcea prăpăd; în acest timp nici cea a ospitalierilor nu înceta să semene spaima printre turci. Mai era încă o aruncătoare, făcută cu banii noștri ai tuturor, pe care o botezasem «Aruncătoarea lui Dumnezeu». Alături de ea stătea și predica tot timpul un preot, un om de o mare cinste, care strângea bani pentru dregerea stricăciunilor, și-i plătea pe oamenii care adunau bolovani de azvârlit. Datorită acestei mașinării, o parte din zidul de lângă Turnul blestemat a fost dărâmată cam pe o lungime de două prăjini. Contele de Flandra avea și el o aruncătoare grozavă, pe care la moartea sa a moștenit-o regele Richard, și încă una mai mică, dar tot atât de bună. Amândouă trăgeau fără oprire asupra unui turn de lângă poarta folosită des de turci, până când o jumătate din luni a căzut.

În afară de acestea două, regele Richard mai înjghebase încă două, de o alcătuire și de o forță deosebite, care puteau să lovească ținta de la o foarte mare depărtare. A mai făcut încă

una, pe care soldații au botezat-o Berefrida, acoperită cu piei netăbăcite, legată cu funii și cu apărători foarte vârtoase din lemn, care s-o păzească de orice fel de săgeți aprinse. A mai pregătit și niște catapulte, dintre care una era atât de puternică și de iute, că pietrele azvârlite de ea ajungeau până în centrul orașului, în piață. Aceste aruncătoare trăgeau zi și noapte, și se știe prea bine că unul singur din bolovanii lor a ucis dintr-o lovitură doisprezece oameni; piatra i-a fost îndată adusă de către niște mesageri lui Saladin, ca s-o cerceteze, și aceștia i-au spus că îndrăcitul de rege al Angliei o adusesese de la Messina, oraș pe care îl cucerise de curând; erau pietre din cremene de mare, bine netezite, ca să-i pedepsească pe sarazini; și nimic nu le putea rezista: sfărâmau în bucăți sau făceau praf orice țintă pe care o loveau.”

Itinerarium peregrinorum et Gesta Regis Ricardi,
ed. W. Stubbs, în *Rerum britannicarum medii aevi scriptores*,
Londra, 1864, vol. 38, p. 218.

9. Veneția și cruciații (1204)

„Când a văzut Ducele că nu puteau plăti toți banii, că se aflau la strâmtoare, s-a necăjit mult și le-a vorbit oamenilor săi, și le-a spus:

«Seniorilor», a spus el, «dacă-i lăsăm pe oamenii ăștia să plece [înapoi] în țara lor vom fi pentru totdeauna ținuți drept răi și înșelători. Să mergem la ei și să le spunem că dacă vor să ne plătească acele treizeci și șase de mii de mărci [aur] pe care ni le mai datorează de la primele cuceriri pe care le vor face și de care vor beneficia, noi îl vom ajuta să plece pe mare.»

Venețienii au fost de acord cu ce le-a spus Ducele lor, așa că s-au dus la pelerini, acolo unde stăteau ei. Și când au fost în fața lor, așa le-a vorbit Ducele: «Seniori», a spus el, «iată, ne-am sfătuit, eu și oamenii mei, astfel încât dacă vreți să ne garantați pe onoare că ne veți plăti cele treizeci și șase de mărci de aur pe care ni le datorați din câștigurile obținute în urma primei voastre cuceriri, noi vă vom ajuta să plecați pe mare.»

Câinii au auzit cruciații ce le propunea Ducele, tare s-au bucurat și i-au căzut la picioare de fericire și s-au legat pe onoare că vor face cu plăcere ce le propusese Ducele. Și au chefuit toată noaptea, că nu era om cât de sărac care să nu fi aprins un foc, și purtau în vârful lăncilor mari torțe prin tot locul și prin case, încât părea că întreaga oaste luase foc.

După aceea a venit la ei Ducele și le-a spus: «Seniori, acum este iarnă și nu putem să vă ducem de cealaltă parte a mării, și nu este din vina mea, căci eu v-aș fi ajutat, dar nu ar fi bine

pentru voi. Să procedăm mai bine», a spus atunci Ducele. «Este aici pe aproape o cetate, Jadres [Zara] este numele ei. Locuitorii ei ne-au făcut mult rău, iar eu și oamenii mei am vrea să ne răzbunăm pe ci dacă putem. Iar de vreți să mă credeți, vom merge acolo să ne petrecem iarna până la Paști; și atunci vom pregăti flota noastră și vom traversa marea, cu ajutorul Maicii Domnului. Iar orașul Jadres este foarte bun, și plin cu de toate!»

Baronii și mai-marii cruciaților au fost de acord cu cele spuse de Duce; dar oamenii de rând din oaste nu au știut nimic despre acest sfat de taină, afară doar de cei mari. De aceea toți și-au pregătit calabalâcul și navele și au pornit-o pe mare. Iar fiecare comandant își avea corabia lui pentru el și pentru oamenii lui și ușiera lui cu cai. Iar Ducele Veneției avea cincizeci de galere, toate pe cheltuiala sa. Galera pe care se afla era toată roșie și pe ea se afla un cort de mătase roșie; avea și patru bucine [trompete] de argint în fața lui care sunau, și timpane din care vesel se bătea. Și toți comandanții, și clericii și laicii, cu mic cu mare, se bucurau auzindu-le, atât de mult că nu se mai văzuse până atunci și nici nu se auzise astfel de bucurie. Și i-au chemat cruciații pe corăbii pe mulți preoți și clerici care au cântat *Veni Creator Spiritus*. Și auzindu-i toți, mari și mici, au plâns de înduioșare și de atâta bucurie ce-au simțit.

Iar când au pornit din portul Veneției, corăbiile cu mai multe caturi, și cele bogate și atâtea alte vase, a fost lucrul cel mai frumos de privit de la facerea lumii încoace. Căci erau mai bine de o sută de perechi de bucine din argint și din aramă care toate sunau zguduitor, și atâtea alte tobe și tamburine și alte instrumente, că era o adevărată minune. Când au fost în largul mării și s-au ridicat pânzele și stindardele prinse sus de catarge și toate flamurile, marea a părut toată un furnicar și parcă învăpăiată de corăbiile pe care le ducea și de marca bucurie care-i îndemna.

Și au mers așa până au ajuns la o cetate, Poles pe nume. Acolo au sosit și s-au odihnit; au stat puțin, cât să se odihnească și să cumpere carne proaspătă să-și încarce corăbiile. Apoi au pornit iar pe mare. Și au chefuit și s-au veselit toți cei mari și seniorii, încât oamenii din cetate se minunau de bucuria lor și de chefurile făcute; și-și ziceau că nu mai fusese văzută pe acest pământ o adunare așa de frumoasă și de bogată ca aceea.”

Robert din Clari, în *Historiens et Chroniqueurs du Moyen Âge*,
Paris, Gallimard, „Bibliothèque de la Pleiade”,
1952, pp. 14–15.

10. Cucerirea Constantinopolului de către cruciali (1204)

„Înainte de asalt, împăratul Murțufles¹⁰⁸ a venit de s-a așezat într-un loc pe care-l stăpânea și și-a ridicat acolo corturile sale roșii. Asta a durat până luni de dimineață, când cei de pe corăbii și cei de pe ușiere au pus mâna pe arme, ca și cei de pe galioane. Iar cei din oraș le-au înzestrat mai puțin decât o făcuseră primii; erau atât de înmărmuriți, că nici nu s-au mai urcat pe ziduri și în turnuri. Și atunci s-a dezlănțuit atacul aprig și minunat; și fiecare vas ataca pe partea lui. Zgomotul luptei era atât de mare. Încât părea că se topește pământul. Astfel, asaltul a ținut mult timp, până când Domnul a stârnit un vânt ce se cheamă Bora: și a împins corăbiile și vasele spre mal, cât mai aproape. Și două corăbii, care erau legate împreună, una pe nume Pelerinul și alta, Paradisul, s-au apropiat mult de turn, una de o parte, cealaltă de alta (parcă Dumnezeu și vântul le mânau), că scara de pe Pelerin s-a unit cu turnul, și un venețian cu un cavaler din Franța, pe nume Andrieus d'Urboise, au pătruns în turn; și alții au început să pătrundă după ei, iar cei din turn s-au speriat și au fugit.

¹⁰⁸ Alexios V. Ducas Murțufles (Murtzuplos): uzurpator al tronului în dauna lui Isaac Anghelul (1204); porecla lui însemna „cel ale cărui sprâncene se împreună”.

Când au văzut aceasta, cavalerii care erau pe uşiere au coborât pe pământ, au sprijinit scările de ziduri şi au suit pe ele în iureş; au cucerit astfel patru turnuri. Şi au început apoi să iasă de pe corăbii, de pe uşiere şi de pe galere, care cum puteau; şi au fărâmat trei porţi şi au pătruns în oraş; şi au început să tragă caii din uşiere, şi cavalerii au început să încalece pe cai şi au mers drept către locul unde era împăratul Murţufles. El îşi avea trupele aşezate în apărare în faţa corturilor; şi când i-au văzut pe cavaleri venind călare, ostaşii s-au împrăştiat; şi a pornit împăratul alergând pe străzi către castelul Bucoleon. Atunci i-ai fi văzut doborând greci şi punând mâna pe cai şi pe catări şi alte bunuri. Au fost atâţia morţi şi răniţi, că nu se mai puteau număra. Mare parte din comandanţii greci au fugit spre poarta Blacherne. Se lăsa întunericul; şi ostaşii obosiseră de atâta luptă şi măcel. Atunci au început să se adune într-o piaţă mare din Constantinopol şi s-au sfătuit cum să se rostuiască pentru noapte lângă zidurile şi turnurile pe care le cuceriseră; că nici nu le venea să creadă că învinseseră oraşul într-o lună, şi cu bisericile şi palatele întărite şi cu poporul care era în ele. Şi cum s-a plănuit aşa s-a făcut.

Astfel, s-au rostuit în faţa zidurilor şi a turnurilor, pe lângă corăbii. Conte Balduin de Flandra şi de Hainaut s-a adăpostit în corturile

roșii pe care împăratul Murțufles le lăsase în picioare, iar Henri, fratele lui, în fața palatului Blacherne; Bonifaciu, marchizul de Montferrat, cu oamenii săi, chiar în oraș. Astfel a fost aranjată oastea, așa cum ați auzit; și Constantinopolul a fost luat în luna după Florii. Conte Louis de Blois și de Chartain zăcuse toată iarna de niște friguri care-l apucau din patru în patru zile, și nu a putut lua armele. Să știți că era mare rău pentru oaste, căci era un cavaler bun și viteaz; și zăcea într-o ușieră.

Astfel s-au odihnit cei din oaste în acea noapte, că erau tare istoviți. Dar împăratul Murțufles nu s-a odihnit deloc, ci și-a adunat toți oamenii și le-a spus că merge să-i atace pe frânci. Însă n-a făcut deloc așa, ci a călărit de-a lungul altor străzi, cât mai departe de oastea dușmană, și ajuns la o poartă, căreia i se spunea Poarta de Aur, pe unde a fugit și a părăsit cetatea; iar după el a fugit cine a putut; și de tot acest lucru cei din oaste habar nu aveau. În acea noapte, în fața taberei lui Bonifaciu, marchiz de Montferrat, nu se știe ce oameni care se temeau de greci au aprins un foc între ei și greci. Iar orașul a început să ardă mult și tare; și a ars toată noaptea și a doua zi până spre seară. Și a fost cel de-al treilea foc care se aprindea în Constantinopol de când veniseră frâncii în țară; au ars atâtea case câte nu se află nici în trei orașe mari ale Franței.

A trecut noaptea și a venit ziua, care era o marți dimineată; și atunci au luat armele toți cei din oaste, și cavalerii și sergenții, și fiecare a cătat de luptă. Și au ieșit din adăposturi și credeau că aveau să se lupte mai aprig ca în ziua dinainte, căci nu știau deloc că împăratul fugise noaptea. Și nu au găsit pe nimeni care să li se împotrivească.

Marchizul Bonifaciu de Montferrat a călărit de-a lungul malului până la Gura Leului; și când a ajuns acolo, aceasta i s-a predat, cu condiția să cruțe viața celor dinăuntru. Acolo se găseau multe doamne nobile care fugiseră din castel, și tot acolo era și sora regelui Franței, care fusese împărăteasă, și sora regelui Ungariei care fusese și ea împărăteasă, și multe alte doamne. Despre comorile care se aflau în acel palat nu se poate vorbi, că erau așa de multe că nu aveau sfârșit și nici măsură.

Și așa cum acel palat i s-a dat marchizului Bonifaciu de Montferrat, cel de la Blacherne a fost dat lui Henric, fratele contelui Balduin de Flandra, în afară de cei ce se găseau înăuntru. Și au aflat acolo comori cu nimic mai prejos decât cele de la Gura Leului. Fiecare a ocupat castelul care i-a fost dat cu oamenii lui și a pus pază în jurul comorii; iar ceilalți oameni care se răspândiseră prin oraș au câștigat și ei destul; și a fost atât de mare câștigul lor, că nu am ști să vă spunem cât: aur și argint, veselă prețioasă și

pietre scumpe și brocarturi și mătase, veșminte din blană de veveriță și hermină, și toate bogățiile de pe pământ. Așa mărturisește Geoffroy de Villehardouin, mareșalul de Champagne, grăind adevărul, că de la începutul veacului nu s-a mai luat atâta pradă dintr-o cetate.

Fiecare s-a rostuit așa cum a vrut, că loc era destul. Așa s-a adăpostit oastea pelerinilor și a venețienilor; și mare a fost bucuria pentru onoarea și victoria pe care le-a dat-o Dumnezeu, că cei care fuseseră mai înainte săraci erau acum bogați și fericiți. Așa au sărbătorit Floriile și după aceea Paștile, în onoarea și în bucuria pe care le-o hărăzise Dumnezeu. Și au trebuit să-l slăvească pe Domnul, că nu erau mai mult de douăzeci de mii de oameni înarmați, dar cu ajutorul lui Dumnezeu au luat prinși patru sute de mii de oameni și mai bine din orașul cel mai puternic care era pe lume și cel mai bine apărat.

Atunci s-a dat poruncă la toată oștirea, de la marchizul Bonifaciu de Montferrat, care era comandantul ei, și din partea baronilor și a Ducelui Veneției, ca toate comorile să fie aduse și strânse laolaltă, așa cum fusese înțelegerea și cum se jurase, sub pedeapsa excomunicării. S-au numit trei biserici și s-a pus acolo pază din frânci și venețieni, cei mai cinstiți pe care i-au putut găsi. Atunci au început toți să-și aducă

prada și s-o pună împreună”.

Villehardouin, în *Historiens et Chroniqueurs du Moyen Âge*,
Paris, Gallimard, „Bibliothèque de la Pleiade”,
1952, pp. 136–139.

11. Scrisoarea lui Frédéric II către Malik al-Kamil

„Eu sunt prietenul tău. Tu știi cât de mult sunt eu mai presus decât toți ceilalți prinți ai Occidentului. Tu m-ai făcut să vin aici; regii și papa au aflat de venirea mea: și dacă mă duc înapoi fără să fi obținut nimic, atunci pierd orice prețuire în ochii lor. La urma urmelor, nu este oare acest Ierusalim leagănul religiei creștine? Nu voi ați fost cei care l-ați prăpădit? Și acum cetatea a ajuns în cea mai neagră nevoie. Eu te rog, dă-mi-o înapoi așa cum se găsește ea azi, ca să mă pot întoarce cu fruntea sus printre regi. Renunț de la început la toate celelalte foloase pe care le-aș mai putea avea.”

După transcrierea lui J.-F. Michaud,
Histoire des croisades, ed. Prescurtată, Paris,
Laffont, 1970, p. 392.

12. Restituirea Ierusalimului (1229) către Henric III Plantagenetul, după scrisoarea lui Frédéric II

„În același an, Domnul nostru Iisus Christos, mântuitorul și alinătorul tuturor, s-a. Milostivii și a venit în mijlocul poporului său. Mulțumită rugăciunilor Bisericii obștești, Ei a înapoiat creștinilor și împăratului romanilor, Frédéric, orașul sfânt al Ierusalimului și tot pământul pe care Domnul, Fiul lui Dumnezeu și mântuitorul nostru, l-a sfințit cu sângele Său. Într-adevăr, Domnul, acela care îi mântuie pe umili, și-a arătat bunăvoința către poporul său și a făcut ca omenirea să fie răzbunată, ducându-i pe sarazini la dezbinare: căci, la vremea aceea, sultanul Babilonului s-a văzut atât de prins în lupte interne, încât credea că n-o să mai poată ține piept la noi lovituri, și a fost silit să încheie cu împăratul un armistițiu pe zece ani, și să redea fără vărsare de sânge Pământul Sfânt creștinilor. Astfel, le-a fost dăruit lor de către Domnul un război bun, care a sfărâmat o pace rea. Dar cititorul care dorește să cunoască mai îndeaproape binefacerea aceasta a milostivirii lui Dumnezeu, poate citi scrisoarea de mai jos pe care împăratul romanilor tocmai de aceea a scris-o și a trimis-o pecetluită cu aur regelui Henric al Angliei.

«Frédéric, prin bunăvoința lui Dumnezeu împăratul romanilor, și preamărit rege al Ierusalimului și al Siciliei, trimite către iubitul său prieten Henric, regele Angliei, salutul și mărturia mării sale iubiri. Fie ca toți oamenii să

se bucure și să izbândească întru Domnul, iar cei cu inima curată să fie proslăviți.

Am plecat de la Acra plini de încredere, în a cincisprezecea zi a lunii noiembrie trecut, și am ajuns, din fericire, la Joppé [Jaffa], cu gândul de a reclădi castelul acestui oraș, astfel ca să ni se deschidă un drum, nu doar mai ușor, dar și mai scurt și mai sigur spre cetatea sfântă a Ierusalimului, atât pentru noi cât și pentru toți creștinii. Și atunci când ne mai aflam încă la Joppé, cu credința și cu nădejdea în Domnul, și ne apucasem cu multă râvnă, așa cum se cădea, să reclădim castelul, în timp ce noi toți împreună cu pelerinii eram cu nădejde puși pe treabă, niște trimiși de-ai sultanului Babilonului au venit la noi, și alți trimiși de-ai noștri au plecat la el, și așa de mai multe ori, și de o parte și de alta. Or, acest sultan, împreună cu un altul, fratele său pe nume Xafat, se oprise în împrejurimile orașului Gaza cu o armată numeroasă, la o zi de marș depărtare de noi. De cealaltă parte, în orașul Sichem, care se cheamă în vorbirea obișnuită Naplusa și care se găsește în câmpie, nepotul său, sultanul Damascului, avea o mare mulțime de călăreți și de pedestrași din neamul său și comandați de el, cam tot la depărtare de o zi de marș față de noi și de creștini [...].

După ce de amândouă părțile am chibzuit la înapoierea Pământului Sfânt, Iisus Christos Fiul

lui Dumnezeu, care privea de acolo din cer la răbdarea noastră pioasă și la pioșenia noastră plină de răbdare, cuprins de milostenie în sufletul Său pentru noi, a făcut astfel ca sultanul Babilonului să ne dea de bunăvoie orașul sfânt al Ierusalimului [...].

Află că nu numai orașul însuși ne-a fost înapoiat, ci și tot ținutul care se întinde de la Ierusalim până la Joppé, astfel că pelerinii se pot duce acum la Sfântul Mormânt și pot pleca de acolo fără să mai fie hăituiți. Însă totuși a trebuit să cădem la o înțelegere: aceea că sarazinii de prin partea locului, care au și ei la Ierusalim un templu sfânt, unde se duc mereu în pelerinaj ca să se roage și să-și îndeplinească îndatoririle cultului lor, să aibă și ei dreptul de acum înainte s-o facă în toată libertatea, iar noi să avem dreptul să statornicim câți să fie ei la număr, precum și că nu vor trebui să poarte arme la ei, să nu locuiască în oraș, ci doar în afara lui, și să se îndepărteze de îndată ce și-au terminat rugăciunea. Ni s-a mai dat înapoi și orașul Bethleem, cu tot pământul aflător între el și Ierusalim, și orașul Nazaret cu tot pământul cuprins între el și Acra; de asemenea, întreaga provincie a Thoronului, foarte întinsă și foarte potrivită pentru noi creștinii; orașul Sidon, sau Saida, cu câmpiile din jur și ceea ce ține de el. Această stăpânire va fi tot atât de folositoare pentru creștini cât a fost ca și pentru sarazini.

Într-adevăr, Sidonul este un port excelent, de unde se cărau la Damasc și de la Damasc foarte des spre Babilon arme și alte lucruri trebuincioase. Potrivit înțelegerii, noi avem voie să reclădim Ierusalimul așa cum a fost dintotdeauna, ca și castelele din Joppé, din Cezareea, din Sidon și castelul Sfintei Maria a Teutonilor, pe care frații din acest ordin au început să-l clădească în munții de lângă Acra, lucru pe care nu l-au putut face în trecut în nicio perioadă de armistițiu. Sultanul însă nu are voie să clădească nimic, niciun castel nou, până la împlinirea armistițiului încheiat între noi pe timp de zece ani. Acest armistițiu a fost întărit de noi prin jurământ, de o parte și de alta, în cea de a optsprezecea zi a lui februarie trecut, într-o duminică, zi în care Iisus Christos, fiul lui Dumnezeu, a înviat din morți și este cinstit și slăvit de toți în toată lumea, și sărbătorit de toți creștinii spre aducere aminte a învierii Sale. Pare că, într-adevăr, această zi a strălucit pentru noi și pentru toți, zi în care îngerii au cântat: „Slavă lui Dumnezeu din cer, și pe pământ pace și bună învoire între oameni”. Și să mai știi că, pentru a ne arăta recunoștința noastră față de această binefacere și cinste cu care Dumnezeu, în mila sa, ne-a fericit, cu toată nemernicia noastră și împotriva părerii multora, spre slava veșnică a biruinței Sale și pentru a-l aduce jertfa rugăciunilor noastre, am pătruns în

aceste locuri sfinte sâmbătă în a şaptesprezecea zi a lunii martie a acestui al doilea an al conciliului, în cetatea sfântă a Ierusalimului, o dată cu toţi pelerinii care, împreună cu noi, au ascultat cu smerenie sfânta slujbă a lui Christos Fiul lui Dumnezeu. Şi apoi, aşa cum îi stătea bine unui împărat catolic, am proslăvit cu pioşenie mormântul sfânt: a doua zi, ne-am pus pe frunte coroana pe care Atotputernicul Dumnezeu a socotit, din înaltul tronului Său, să ne-o încredinţeze şi să ne înalţe astfel prin marea mila Sa printre marii principii ai acestei lumi, şi ne-a ridicat astfel la o demnitate atât de mare, care ne revenea cu titlul de regat, spre a se face cât mai cunoscut în lume că toate aceste lucruri Dumnezeu le-a îndeplinit cu mâna Lui. Şi. Deoarece mila Sa este peste tot. Sa ştie şi s-o spună pretutindeni cei din secta ortodocşilor că Cel ce a fost binecuvântat în veacul veacurilor a venit şi a răscumpărat pe poporul Său şi a făcut să răsunе trâmbiţele biruinţei în casa părintelui Său David. În sfârşit, mai înainte de a părăsi oraşul sfânt al Ierusalimului, ne-am gândit să rezidim măreţia turnurilor şi a întăriturilor sale, în aşa fel şi cu atâta grijă, încât şi în lipsa noastră cei ce vor veni s-o facă tot cu atâta dragoste şi însufleţire ca şi cum noi am fi acolo de faţă. Mai mult, pentru ca această scrisoare să fie plină doar de bucurie şi de veselie, pentru ca vestea cea bună

să farmece inima ta de rege, dorim să-ți facem cunoscut că sultanul ni-i va elibera în curând pe toți prinșii pe care, așa cum trebuia, urma să ni-i elibereze în urma înțelegerii încheiate între el și creștini, când am pierdut Damietta, dar și pe cei care au căzut prinși după aceea. Dată în sfântul oraș al Ierusalimului, în ziua a șaptesprezecea a lunii martie, anul Domnului 1229.»

Iată și forma peceteii de aur a împăratului: pe o parte era bătut chipul său, în jurul căruia stătea scris: *Frédéric, prin mila Domnului, împărat al romanilor, veșnic august*. Sub umărul drept al împăratului era scris: *Rege al Ierusalimului*, iar deasupra umărului stâng era scris: *Rege al Siciliei*. Pe cealaltă față a peceteii era bătut un oraș înfățișând Roma, în jurul căreia stătea scris: *Roma, capitala lumii, ține în mâini frâiele pământului*. Pecetea împăratului era puțin mai mare decât cea a papei.

Așa cum am spus, deci, oastea creștină a intrat în sfânta cetate a Ierusalimului, patriarhul și episcopii Bisericii au sfințit templul Domnului, biserica Sfântului Mormânt, cea a Învierii, celelalte biserici și locașuri sfinte ale orașului, spălând caldarâmul și zidurile cu agheasmă, conducând procesiuni și înălțând imnuri și cântări de slavă. În sfârșit, ei au împăcat cu Dumnezeu toate locurile atâta vreme întinate de necurățenia infidelilor. Dar, atâta vreme cât

împăratul, care era excomunicat, a rămas între zidurile cetății, niciun preot nu și-a luat răspunderea să officieze liturgia”.

Scrisoarea lui Frédéric II, păstrată de Mathew
Paris,
Marca cronică a lui Mathew Paris,
trad. În lb. Franceză de Huillard Breholles,
Paris, Paulin, 1840, vol. 3, p.408 sq.

13. Tratatul din 1229 semnat între Frédéric II și Malik al-Kamil, privitor la restituirea Ierusalimului francilor

„I. Soldații îi vor da împăratului sau împuterniciților săi cetatea Ierusalimului, să facă cu ea ce va voi, să o întărească sau orice altceva.

II. Împăratul nu trebuie să se atingă de Templul lui Solomon și nici de Templul Domnului și nici de nimic altceva din lăuntru și nu trebuie să îngăduie ca vreun frânc din orice parte ar fi să se statornicească pe locurile zise mai sus. Ci vor sta acolo fără a schimba nimic, iar garda sarazinilor își va putea ține rugăciunile și face strigările legii lor fără să le fie interzis, fără să fie molestați pentru nicio purtare de acest fel. Iar cheile porților de la incinta acestor locuri zise vor fi în mâinile celor care sunt acolo pentru a servi aceste locuri și nu le vor fi luate.

III. Nu va fi interzis nici unui sarazin să meargă liber în pelerinaj la Bethleem.

IV. Și dacă e vreun frânc cu evlavie și credință care vrea să se ducă în Templul Domnului ca să-l viziteze sau să se roage în el. S-o poată face, dar dacă e lipsit de evlavie și credință nu trebuie să i se îngăduie să pătrundă în lăuntrul lui.

V. Dacă vreun sarazin poartă atingere vreunei persoane din Ierusalim, sau unui sarazin așa cum este el, să fie supus judecății sarazinilor.

VI. Împăratul nu va da ajutor nici unui frânc, oricare ar fi el, în niciun fel și pentru nicio intenție pe care ar avea-o de a urzi învrăjbire, de a se lupta cu un sarazin sau de a porni război împotriva sarazinilor care se află în aceste locuri zise, nu-i va lăsa să râvnească în văzul lumii sau pe ascuns la vreun loc din cele zise, nu-și va da învoială în niciun fel pentru a porni o bătălie și nu-i va ajuta în niciun fel, nici cu oștire, nici cu bani, nici cu oameni sau cu ceva din ce este al lui.

VIII. Împăratul va îndepărta pe toți cei care au socotință a săvârși rele pe pământurile sultanului Melec el Kamel și pe cele zise mai sus, pe care le va apăra cu oștire și cu banii săi, și cu oamenii săi și cu tot ce-i va sta în putință.

VIII. Dacă vreun frânc, oricare ar fi, ar avea socotință a pătrunde dincolo de prejmuirile mai

sus amintite și zise, împăratul... trebuie să-l apere pe sultan și cu el oștirea sa și banii săi și oamenii săi.

IX. Tripoli și pământul lui, Krak-ul, Castelul Alb, Tortosa, Margat și Antiohia și tot ce e pe pământul lor să fie ale lui în vreme de război sau de pace; iar împăratul să-și apere oamenii și oștirea și bunurile ce vor veni la el. Frâncii prieteni sau străini ce vor veni la el să fie apărați de seniorii din locurile zise, numai de nu râvnesc la pământurile sarazinilor”.

*Monumenta Germaniae historica, în
Constitutiones I,
doc. 120.*

14. Întâmplări din bătălia de la Mansurah (1250)

„Seara, la soare-apune, conetabilul ni i-a adus pe arbaletieri la rege, care s-au rânduie în fața noastră. Și când sarazinii ne-au văzut că proptim piciorul în scara arbaletelor, au fugit și ne-au lăsat. Atunci conetabilul mi-a spus: «Seneșale, ai făcut treabă bună; acum, du-te la rege și nu-l lăsa până ce nu coboară în cortul lui.» De îndată ce am sosit la rege, seniorul Jean de Valéry a venit la el și i-a spus: «Sire, seniorul de Châtillon vă roagă să-i încredințați ariergarda.» Regele a încuviințat de îndată și a pornit. În timp ce mergeam, l-am pus să-și

scoată coiful de luptă și i-am dat pălăria mea din fier, ca să aibă puțin aer. Atunci a venit la noi fratele Henri de Ronnay, ofițer de la Spital [Ordinul ospitalierilor] care trecuse râul, și i-a sărutat mâna încă acoperită de fier. Și l-a întrebat dacă avea vești de la contele de Artois, fratele lui; și i-a răspuns că avea, căci era sigur că fratele lui contele de Artois era în Rai. «Hei, Sire», a zis ofițerul, «alinați-vă durerea, căci niciodată un rege al Franței nu a câștigat atâta onoare ca voi; căci, pentru a vă bate dușmanii ați trecut râul înot, i-ați pus pe fugă și i-ați alungat din câmp, ați pus mâna pe mașinile lor de război și pe adăposturile lor, acolo unde veți dormi la noapte.» Iar regele a răspuns că Dumnezeu trebuia adorat pentru tot ce dă; și lacrimi mari îi șiroiau pe obraz.

Când am intrat în tabără, am găsit niște sarazini pe jos care țineau funiile unui cort pe care îl dărâmaseră, de o parte, pe când oamenii noștri trăgeau de cealaltă. Am fugit după ei, stăpânul Templului [marele-maestru al templierilor] și cu mine; au fugit, și cortul a rămas în mâinile oamenilor noștri. În această bătălie au fost mulți oameni care au fugit destul de rușinos, pe podețul despre care am vorbit, dar nu am putut opri pe niciunul în fața noastră; aș putea numi mai mulți, dar o să tac, pentru că au murit. Dar despre monseniorul Gui Mauvoisin nu o să tac, căci s-a întors onorabil de la

Mansurah. Tot drumul pe care conetabilul și cu mine îl făceam în amonte, el îl refăcea în aval. Și așa cum turcii l-au readus la luptă pe contele de Bretagne, așa l-au readus și pe monseniorul Gui Mauvoisin, care a fost mult lăudat în acea zi. Căci nu a fost faptă vitejească de care să nu fi dat dovadă el și oamenii lui în acea zi. Iar cei ce au văzut toată lupta au spus că aproape toată a fost dusă de cavalerii din familia lui și de vasalii lui.

După ce i-am biruit pe turci și i-am alungat din sălașul lor, și oamenii noștri s-au retras, s-au năpustit beduinii asupra oștirii sarazinilor, care erau foarte bogați. Și nu s-au lăsat până nu au luat tot ceea ce lăsaseră sarazinii. Nu am auzit însă niciodată spunând că beduinii, care sunt supușii sarazinilor, sunt oameni răi pentru că le-au furat ce le-au furat, căci așa sunt obiceiurile lor, să-i atace întotdeauna pe cei mai slabi.

Pentru că aceasta se leagă de subiectul meu, o să vă spun ce fel de oameni sunt beduinii. Ei nu cred în Mahomed, ci în legea lui Ali, care a fost unchiul lui Mahomed, așa cum crede și Bătrânul de pe Munte¹⁰⁹, cel pe care îl hrănesc hașișinii. Ei cred că atunci când un om moare pentru seniorul său, sufletul său se duce într-un trup și mai bun și mai bine întocmit ca mai

¹⁰⁹ Bătrânul de pe Munte: numele dat de cruciați și de istoricii occidentali șefilor sectei șiite ismailiene a hașișinilor („băutorii de hașiș”).

înainte; de aceea hașiișinii nu se împotrivesc dacă sunt uciși luptând pentru Bătrânul de pe Munte. Dar despre Bătrânul de pe Munte voi tăcea aici, ca să vorbesc despre beduini.

Beduinii nu locuiesc nici în orașe, nici în cetăți, nici în castele, ci dorm în câmp; iar familiile lor, soțiile și copiii lor se adăpostesc noaptea, sau ziua când e vreme rea, într-un fel de colibe făcute din cercuri de butoaie legate cu prăjini, așa cum sunt căruțele doamnelor noastre; iar peste aceste cercuri ci aruncă piei de oi, care sunt numite piei din Damasc, tăbăcite cu alaun. Beduinii, la rândul lor, își fac cojoace lungi care le acoperă tot trupul, și picioarele. Când plouă seara, sau când e vreme rea noaptea, se închid în cojoacele lor, scot frâiele cailor și-i lasă să pască lângă ei. A doua zi dimineața își întind cojoacele la soare, le freacă și le ung, și așa nu se întâmplă nimic dacă au fost udate. Credința lor este că fiecare trebuie să moară când îi sună ceasul și de aceea nu vor să se înarmeze, iar când își blestemă copiii le spun: «Să fii tu blestemat, ca frâncul care se înarmează de frica morții». În luptă nu poartă decât spada și lancea. Aproape toți se înveșmântă într-o rochie lungă ca a popilor, iar capul le e înfășurat cu fâșii de cârpe, până la bărbie; ceea ce-i face tare urâți și groaznici la vedere, căci părul de pe cap și barba lor sunt negre. Se hrănesc cu laptele vitelor lor și cumpără de la oamenii

bogați pășunile din câmpie unde trăiesc vitele lor. Nimeni nu le poate ști numărul, căci îi găsești în regatul Ierusalimului și în toate celelalte pământuri ale sarazinilor și ale păgânilor, cărora le plătesc tribut în fiecare an.

Am văzut în acea țară, de unde m-am întors pe mare, anumiți creștini neloiali care se luaseră după legea beduinilor și spuneau că nimeni nu poate muri decât în ziua ce i-a fost dată; și credința lor e atât de necredincioasă, că e ca și cum ai zice că Dumnezeu nu are puterea să ne vină în ajutor. Căci nebuni ar fi cei care l-ar servi pe Dumnezeu dacă nu am crede că are puterea să ne prelungească viața și să ne apere de rău și de cel viclean; și trebuie să credem în El, căci stă în puterea Lui să facă orice.

Ori, să spunem deci că în acea noapte ne-am întors de la bătălia crâncenă despre care am vorbit, regele și cu mine, și am găsit adăpost în locul de unde îi alungasem pe dușmani. Oamenii mei, care rămăseseră cu oștirea de unde plecasem, mi-au adus un cort pe care templierii mi-l dăduseră și l-au ridicat în fața mașinilor de război pe care le luasem sarazinilor; iar regele a pus sergenți de pază în jurul corturilor.

După ce m-am culcat în patul meu, când aveam mare nevoie de odihnă din cauza rănilor pe care le-am primit cu o zi înainte, nu s-a întâmplat așa; căci nu se luminase bine de ziuă

și s-au auzit în oștirea noastră strigăte: «La arme, la arme!» L-am sculat pe șambelanul care dormea lângă mine și i-am spus să meargă să vadă ce s-a întâmplat. S-a întors, speriat tot, și mi-a spus: «Seniore, scoală-te, scoală-te! S-au întors sarazinii pe jos și călare; i-au ucis pe sergenții regelui care păzeau mașinile de război, sau i-au împins în funiile corturilor noastre.»

M-am sculat, am îmbrăcat o haină, mi-am pus o pălărie de fier pe cap și le-am strigat sergenților mei: «În numele Sfântului Nicolae! N-or să rămână aici!» Cavalerii mei au venit, cât erau ei de răniți; i-am respins pe sergenții sarazinilor de pe lângă mașinăriile pe care le cucerisem, până în fața unui mare număr de turci călare care veniseră și ei să și le recâștige. I-am trimis vorbă regelui să ne trimită ajutoare, căci nici eu nici cavalerii nu puteam pune cămăși de zale din cauza rănilor căpătate; iar regele ni l-a trimis pe monseigneur Gaucher de Châtillon, care s-a așezat între turci și noi.”

Joinville, în *Historiens et Chroniqueurs du Moyen Âge*,
Paris, Gallimard, „Bibliothèque de la Pleiade”,
1952, pp. 254-257.

15. „Iată emblema ta”

„«Sire», zise bursucul, «ți-o spun cu toată

sinceritatea că, dacă vrei să-i acorzi iertarea, Renart n-o să-ți mai facă necazuri, nici ție și nici altora [...] Am să-l pun să ia crucea.»

Atunci regele l-a iertat [...]. Și a dat poruncă să fie adusă crucea.

Iată-l pe Brun, ursul, că o aduce pe umăr. E mare bucurie. Renart nu știe dacă o să facă până la capăt drumul sfânt, dar, oricum, ia crucea și și-o pune pe umărul drept. I se mai dau apoi traista și toiagul. Cu cea dintâi după gât, cu cel de-al doilea în mână, iată-l pe Renart pelerin. Regele îi cere să le ierte tuturor răul pe care i l-au făcut și-i cere de asemeni și lui să renunțe la toate șireteniile și la toate cruzimile [...] Renart nu refuză nimic. Atâta timp cât n-a șters-o de acolo el e întru totul de acord cu regele. Apoi, cu puțin înainte de trei după amiază, părăsește palatul. În sufletul său, el îi urăște pe toți [...].

Dă pînteni calului și o pornește repede la trap [...] Iată-l ajuns într-un desiș. De departe îi zărește pe rege și pe regină, împreună cu alți demnitari [...]. Atunci saltă sus crucea și strigă: «Maiestate, iată emblema ta; bată-l Dumnezeu pe ăl de m-a împopoțonat cu mantia, cu toiagul și cu desaga asta! [...]. Te salut în numele lui Nur-ed-Dîn, eu, Renart, bunul pelerin.

După *Le Jugement de Renart* (către 1399-1522).

16. Cine sunt „Mânjii”?

„Noi care eram occidentali, iată-ne că am ajuns orientali; cine a fost roman sau franc a devenit galilean sau palestinian; locuitorul din Chartres sau din Reims e acum tyrian sau antiohian. Ne-am uitat locurile unde ne-am născut; mulți dintre noi le-am uitat sau nici n-am auzit vreodată de ele. Unul are aici casa lui proprie și servitori ca și cum i-ar fi moștenit, altul s-a însurat, nu cu o femeie din neamul său, ci cu o siriancă, armeană, uneori chiar cu o sarazină botezată. Alții au socri, soacre, gineri, urmași, rude. Țsta are nepoți de fii și de frați. Cestălalt posedă vii, ălălalt ogoare. Folosim și unii și alții toate limbile de prin partea locului; iar limbile vorbite odinioară, cu excepția unora dintre ele, au devenit azi comune tuturor, iar încrederea dintre oameni apropie cele mai diferite seminții. Se adeverește cuvântul din Scripturi: «Leul și boul vor. Mânca din aceeași iesle». Colonistul a ajuns acum aproape un localnic; cine a fost un străin se aseamănă cu băștinașul.

Zilnic sosesc la noi din Apus rude și prieteni. Ei nu șovăie să părăsească tot ce au acolo; căci pe toți cei care au fost săraci Dumnezeu i-a făcut aici bogați. Cel care nu avea decât vreo câțiva dinari are aici comori. Cel care, la el acolo, nu se

bucura nici măcar de un petic de pământ
posedă azi un oraș întreg: de ce s-ar mai
întoarce în Occident toți care au dat aici în
Răsărit peste o astfel de avere?”

Foucher din Chartres,
Histoire du pèlerinage des Francs à Jérusalem.

Bibliografie generala

Generalități:

A.S. ATIYA, *The Crusade, Historiography and Bibliography*, Londra, Oxford University Press, și Bloomington, Indiana University Press, 1962.

A. BRIDGE, *Les Croisades*, Paris, Denoël, 1983.
Les Croisades, număr special din *Notre Histoire*, nr. 20, februarie 1986.

M. ERBSTÖSSER, *Le Temps des croisades*, Paris, La Courtille, 1978.

R. GROUSSET, *L'Épopée des croisades*, Paris, Pion, 1939, reed. Marabout 1981.

R. GROUSSET, *Histoire des croisades et du royaume franc de Jérusalem*, Paris, Pion, 1934-1936, 3 vol.

H.E. MAYER, *Bibliographie zur Geschichte der Kreuzzüge*, Hanovra, Hahn, 1965.

H.E. MAYER, *Geschichte der Kreuzzüge*, Stuttgart, W. Kohhammer, 1965.

H.E. MAYER, *Kreuzzüge und lateinischer Osten*, Londra, Variorum Reprints, 1983.

J.-F. MICHAUD, *Histoire des croisades*, Paris, Éd. De Saint-Clair, 1966-1967, ed. 6; 4 vol.; ed. Prescurtată, Paris, Laffont, 1970.

C. MORRISSON, *Les Croisades*, Paris, PUF, 1984, ed. 4.

Z. OLDENBOURG, *Les Croisades*, Geneva, Beauval, P. Famot difuzor, 1977.

- Z. OLDENBOURG, *Histoire des croisades*, Paris, Gallimard, 1965.
- D. PALADILHE, *Les Croisades*, Paris, Éd. Du Seuil, 1982.
- D. PALADILHE. *La Grande Aventure des croises*, Paris, Librairie académique Perrin, 1979.
- R. PERNOUD, *Les Hommes de la croisade*, Paris, Fayard, 1982.
- R. PERNOUD, *Dans les pas des croisés*, Paris, Hachette, 1959.
- É. PERROY, *Les Croisades et l'Orient latin*, Paris, CDU, 1962.
- J. PRAWER, *The World of the Crusaders*, Londra-Ierusalim, Weidenfeld & Nicolson, 1972.
- P. ROUSSET, *Histoire des croisades*, Paris, Payot, 1957.
- S. RUNCIMAN, *A History of the Crusades*, Cambridge, reed. 1975, 3 vol.
- K.M. SETTON, *A History of the Crusades*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1955-1957, 4 vol.
- T. WISE, *The Wars of the Crusades*, Londra, 1978.
- M.A. ZABOROV, *Vvedenje v istoriografiu Krestovyh pohgodov*, Moscova, Akademia Nauk, 1966.

Sursele:

Bibliothèque des croisades, Paris, 1834, sq.
Christian Society and the Crusades,
Philadelphia, University of Pennsylvania Press,
1971.

Robert de CLÉRY, *Ceux qui se croisèrent...*
Paris, Tallandier, 1981.

D. COGNASSO, *Storia delle crociate*, Milano,
1967.

*Corpus inscriptionum cruce signatorum Terrae
sanctae (1099-1291)*, Ierusalim, Franciscan
Printing Press, 1974.

D. DEDEYAN (ed. Şi trad.), *La Chronique
attribuée au connétable Smbat*, Paris, Geuthner,
1980.

J. DUFOURNET, *Les Écrivains de la Quatrième
Croisade*, Paris, SEDES, 1974.

The First Crusade, Philadelphia, University of
Pennsylvania Press, 1971.

F. GABRIELI, *Chroniques arabes des croisades*,
Paris, Sindbad, 1977.

P. GEUTHNER, *Documents relatifs à l'histoire
des croisades*, Paris, Inscriptions et Belles
Lettres, 1946.

Historia Hierosolymitana, Wiesbaden, F.
Steiner, 1972.

R. PERNOUD, *Les Croisades*, Julliard, Paris,
1960.

D.E. QUELLER, *The Latin Conquest of
Constantinople*, New
York-Londra-Sidney, J. Wiley and Sons, 1971.

Recueil des historiens des croisades, Paris, Imprimerie royale, 1841-1906, 17 vol.

J. RICHARD, *L'Esprit de la croisade*, Paris, Éd. Du Cerf, 1977. Metellus von TEGERNSEE, *Expedition ierosolomitana*, Stuttgart, 1982.

G. De VILLEHARDOUIN, *Un chevalier à la croisade: l'histoire de la conquête de Constantinople*, Paris, Tallandier, 1981.

Noțiunea de cruciadă:

P. ALPHANDERY și A. DUPONT, *La Chrétienté et l'idée de croisade*, Paris, Albin Michel, 1954-1959, 2 vol.

J. A. BRUNDAGE, *Medieval Canon Law and the Crusader*, Madison-Milwaukee-Londra, University of Wisconsin Press, 1969.

D. DELARUELLE, *L'idée de croisade au Moyen Âge*, Torino, La Bottega d'Erasmus, 1980.

C. ERDMANN, *Die Entstehung des Kreuzzugsgedanken*, Stuttgart, W. Kohlhammer, 1935.

K. FRISCHLER, *Das Abenteuer der Kreuzzüge: Heilige, Sünder und Narren*, München-Berlin, F.A. Herbig, 1973.

A. NOTH, *Heiliger Krieg und heiliger Kampf in Islam und Christentum*, Bonn, L. Rohrscheid, 1966.

J. RILEY-SMITH, *What were the Crusades?*, Londra, Macmillan Press, 1977.

J. Și M. RILEY-SMITH, *The Crusades: Idea and Reality*, Londra, E. Arnold, 1981.

P. ROUSSET, *Histoire d'une idéologie: la croisade*, Lausanne, L'Age d'homme, 1983.

D.H. RUSSELL, *The Just War in the Middle Ages*, Cambridge-Londra-New York, Cambridge University Press, 1975.

P.-A. SIGAL, *Les Marcheurs de Dieu*, Paris, Armand Colin, 1974.

P. VILLEMART, *Les Croisades. Mythe et réalité de la guerre sainte*, Verviers, Gérard et Cie, 1972.

M. VILLEY, *La Croisade. Essai sur la fondation d'une théorie juridique*, Paris, Vrin, 1942.

Lumea cruciadelor:

L. BRÉHIER, *L'Église et l'Orient au Moyen Âge: les croisades*, Paris, V. Lecoffre, J. Gabalda, 1907, ed. 5, 1928.

C. CAHEN, *Orient et Occident au temps des croisades*, Paris, Aubier, 1983.

P. DESCHAMPS, *Terre sainte romane*, La Pierre-qui-Vire, Zodiaque, 1964.

A. LUTTRELL, *Latin Greece, the Hospitaliers and the Crusades (1291-1440)*, Londra, 1982.

J. PRAWER, *Crusaders Institutions*, Oxford, Clarendon Press, 1980.

J. PRAWER, *Histoire du Royaume latin de Jérusalem*, Paris, CNRS, 1969-1971, reed. 1977.

J. PRAWER, *The Kingdom of Jerusalem*, Londra, Weidenfeld and Nicolson, 1972.

J. RICHARD, *Croisés, Missionnaires et Voyageurs*, Londra, Reprints, 1983.

J. RICHARD, *Orient et Occident au Moyen Âge*, Londra, Reprints, 1976.

J. RICHARD, *Le Royaume latin de Jerusalem*, Paris, PUF, 1953.

D. SERBANESCO. *De l'ordre des templiers et des croisades*, Paris, Éd. Byblos, 1969.

K.M. SETTON, *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, Philadelphia, The American Philosophical Society, 1976, 2 vol.

R.C. SMAIL, *The Crusaders în Syria and in the Holy Land*, Londra, Thames & Hudson, 1973.

Musulmani, evrei și alții:

S.W. BARON, *Histoire d'Israël*, vol. IV, Paris, PUF, 1961.

A.L. LUEDERS, *Die Kreuzzüge im Urteil syrischer und armenischer Quellen*, Berlin, Akademie Verlag, 1964.

A. MAALOUF, *Les Croisades vues par les Arabes*, Paris, J.-C. Lattès, 1983.

E. SAÏD, *L'Orientalisme. L'Orient crée par l'Occident*, Paris, Éd. Du Seuil, 1980.

E. SIVAN, *L'Islam et la Croisade. Idéologie et propagande dans les réactions musulmanes aux croisades*, Paris, Maisonneuve, 1968.

Diferitele cruciade:

P. BARNET și J.-N. GURGAND, *Si je t'oublie, Jérusalem. La prodigieuse aventure de la Première Croisade (1095-1099)*, Paris, Hachette, 1982, reed. 1984.

E. CHRISTIANSEN, *The Northern Crusades*, Londra, 1980.

L. COOPER, *La gran conquista de ultramar*, 1979.

J. DELALANDE, *Les Extraordinaires Croisades d'enfants et de pasteurs*, Paris, Lethielleux, 1962.

J. GODFREY, *1204: The Unholy Crusade*, New York-Toronto, 1980.

N. HOUSLEY, *The Italian Crusades (1254-1343)*, Oxford, 1982.

W. C. JORDAN, *Louis XI and the Challenge of the Crusade*, Princeton University Press, 1979.

S. KINDLIMANN, *Die Eroberung von Konstantinopel*, Zürich, Fretz & Wasmuth, 1969.

R. LEFEVRE, „La crociata di Tunisi nei documenti del distrutto archivio angioino di Napoli”, în *Africa*, vol. 5, Roma, 1977.

C. PALLENBERG, *La Crociata dei bambini*, Milano, 1985.

D.E. QUELLER, *The Fourth Crusade*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1977.

D.E. QUELLER, *Medieval Diplomacy and the Fourth Crusade*, Londra, 1980.

D. ROSCHER, *Papst Innocenz III und die Kreuzzüge*, Göttingen, Vandenhœck & Ruprecht, 1969.

P. ROUSSET, *Les origines et les Caractères de la Première Croisade*, Geneva, Kundig, 1945, apoi Neuchâtel, Éd. De la Baconnière, 1945.

D.P. SASKOLSKIJ, *Borba Rusi protiv krestjanskoj agresii*, Leningrad, Akad. Nauk, 1978.

W. URBAN, *The Baltic Crusade*, Northem Illinois Press, 1975.

Personaje:

P. AUBÉ, *Baudoin IV de Jérusalem, roi lépreux*, Paris, Tallandier, 1981.

P. AUBÉ, *Godefroy de Bouillon*, Paris, Fayard, 1985.

D. CHOFFEL, *Richard Coeur de Lion*, Paris, F. Sorlot, 1985.

M. DEROC, *Godefroy de Bouillon in the First Crusade*, Armidale, 1979.

J. LECLERCQ, *Saint Bernard et l'Esprit cistercien*, Paris, Éd. Du Seuil, 1966.

D. MÖHRING, *Saladin und der dritte Kreuzzug*, Wiesbaden, Steiner, 1980.

D. PALADILHE, *Le Roi lepreux*, Paris, Librairie académique Perrin, 1984.

J. RICHARD, *Saint Louis*, Paris, Fayard, 1985.

J. RICHARD, *Saint Louis et son siècle*. Paris, Tallandier, 1985.

Autorii

Michel BALARD: Fost membru al Școlii franceze de la Roma, profesor de istorie a Evului Mediu la universitatea din Reims, a publicat în anul 1973 o lucrare editată de Hachette: *Des barbares à la Renaissance. Le Moyen Âge occidental* (în colaborare), și mai multe lucrări asupra expansiunii genovezilor în Orient: *Gênes et l'Outre-Mer*, 2 vol., la Ed. Mouton în 1973-1980; *La Romanie genoise*, 2 vol., Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome, 1978; și *Notai genovesi în oltremare. Atti di Cipro*, 2 vol., Genova, 1983-1984.

Geneviève BRESC-BAUTIER: Conservator la Departamentul de sculptură al Muzeului Luvru, profesor la École du Louvre, a publicat *Cartulaire du chapitre du Saint-Sépulcre*, 1984.

Philippe CONTAMINE: Profesor, din anul 1973, la universitatea Paris-X Nanterre, a publicat numeroase lucrări despre războiul în Evul Mediu. A colaborat la volumul II (*De l'Europe féodale à la Renaissance* din *Histoire de la vie privée*, sub conducerea lui Philippe Aries și Georges Duby, Paris, Éd. Du Seuil, 1985), și, în colaborare cu Bernand Chevalier, a coordonat *La France de la fin du siècle* (Paris, CNRS, 1985).

Robert DELORT: Fost elev la ENS, profesor agregat de istorie, doctor în litere, a predat istoria Evului Mediu la universitatea Paris-VIII, la ENS și, din anul 1986, la universitatea din Geneva. Membru în comitetul de redacție al revistei *L'Histoire*, a publicat printre altele: *Introduction aux sciences auxiliaires de l'histoire*, Armand Colin, 1969; *L'Europe au Moyen Âge* (în colaborare cu P. Contamine, C. De la Roncière, M. Rouché), 3 vol., Armand Colin, 1969-1971; *Venise, portrait historique d'une cité* (în colaborare cu Ph. Braunstein), Éd. Du Seuil, 1971; *Le Moyen Âge: histoire illustrée de la vie quotidienne*, Éditions, 1972, reed. Éd. Du Seuil, 1983; *Le Commerce des fourrures à la fin du Moyen Âge*, 2 vol., De Boccard, 1978; *Les Animaux ont une histoire*, Éd. Du Seuil, 1984; *La Vie au Moyen Âge*, Éd. Du Seuil, 1982, *Histoire des fourrures*, Éditions, 1986.

Charles-Emmanuel DUFOURCQ (-1982): Profesor de istoria Evului Mediu la universitatea Paris-X Nanterre. A publicat, printre altele, *La Vie quotidienne dans les ports méditerranéens au Moyen Âge*, Hachette, 1975.

Jean FAVIER: Membru al Academiei, director de studiu la Școala practică de înalte studii, director general al Arhivelor Franței, profesor la

Sorbona, codirector la *Revue historique*, a publicat *Philippe le Bel, La Guerre de Cent Ans, François Villon* și *Le Temps des principautés*, Fayard.

Claude GAUVARD: Conferențiar universitar de istoria Evului Mediu la universitatea Paris-I, ea pregătește o teză despre formarea opiniei publice în secolele al XIV-lea și al XV-lea și o lucrare asupra violenței și criminalității în vremea domniei lui Carol V.

Michael KAPLAN: Conferențiar universitar la universitatea Paris I, termină o teză despre „Statele bizantine între secolele al VI-lea și al X-lea: proprietate și exploatarea solului”. Este autor, în colaborare cu A. Ducellier și B. Martin, al lucrării *Proche-Orient médiéval* (Hachette „Universite”) și a participat, sub conducerea lui Ducellier, la lucrarea *Byzance et le monde orthodoxe* (Armand Colin).

Françoise MICHEAU: conferențiar universitar la universitatea Paris I, specializată în istoria lumii islamice medievale.

Cécile MORRISSON: După cercetări asupra relațiilor dintre Bizanț și Occident, director de cercetări la CNSR, a publicat *Les Croisades* (PUF, „Que sais-je?”, nr. 157, 1969). Este de

asemeni și autoarea unui *Catalogue des monnaies byzantines* de la Biblioteca națională (BN, 1969) și se consacră studiului istoriei monetare și economice a Imperiului Orientului, folosind printre altele metodele de analiză nucleară (*L'Or monnayé. I. De Rome à Byzance. Purification et altérations*, CNSR, 1985, în colaborare cu J. Barrandon et al.).

Michel PARISSE: Profesor de istorie medievală la universitatea Nancy-II și conducător al Misiunii istorice franceze în Germania (Göttingen), este autorul unei teze despre nobilimea și cavalerismul din Lorena și conduce în paralel cercetări asupra lumii aristocratice (marile familii, turniruri) și asupra monahismului feminin.

Michel PASTOUREAU: Născut în anul 1947, director de studii la Școala practică de înalte studii (secțiunea 4), unde predă istoria sistemelor simbolice. De câțiva ani, s-a consacrat studiului istoriei emblemelor și a culorilor. Printre alte lucrări, a publicat *Vie quotidienne en France et en Angleterre au temps des chevaliers de la Table Ronde* (Hachette, 1976), *Traité d'héraldique* (Picard, 1979), precum și două culegeri de articole: *L'Hermine et le Sinople. Études d'héraldique medievale* (Le Leopard d'or, 1982) și *Figures et*

Couleurs. Études sur la symbolique et la sensibilité médiévales (Le Léopard d'or, 1986).

Évelyne PATLAGEAN: Profesor la universitatea Paris-X Nanterre, a publicat, printre altele, *Pauvreté économique et pauvreté sociale a Byzance. V^e-VIIe siècle*. Paris-Haga, 1977 (École des hautes études en sciences sociales), *Structure sociale. Famille, Chrétienté à Byzance. IVe-XIIe siècle*, Variorum Reprints, Londra. 1981.

Peter RAEDTS: A pregătit o teză la Oxford, după studii de istorie făcute la universitatea din Utrecht.

Jean RICHARD: Profesor la universitatea din Dijon, a publicat numeroase lucrări, printre care putem cita *Le Royaume latin de Jérusalem* (Paris, PUF, 1953), *L'esprit de la croisade* (Paris, Ed. Du Cerf., 1969) și *Saint Louis, roi d'une France féodale, soutien de la Terre sainte* (Paris, Fayard, 1983; universitatea Marabout).

Pierre-Andre SIGAL: Conferențiar universitar la universitatea Paul Valéry (Montpellier), a publicat *Les Marcheurs de Dieu, pèlerinages et pèlerins au Moyen Âge* (Paris, Armand Colin, 1974) și *L'Homme et le Miracle dans la France médiévale* (XIe-XIIe siècle), Paris, Éd. Du Cerf, 1985).

Mohamed TALBI: Profesor de arabă, doctor în litere, profesor la facultatea de litere din Tunis. A publicat numeroase articole despre lumea islamică în Evul Mediu.

André VAUCHEZ: Profesor de istorie a Evului Mediu la universitatea Paris-X Nanterre, a publicat *La Spiritualité du Moyen Âge* (Paris, PUF, 1975); *La Sainteté en Occident au derniers siècles du Moyen Âge* (Roma. 1981) și *Les Laïcs au Moyen Âge* (Paris, Éd. Du Cerf. 1987).

Cruciada reprezenta un tip special de „război drept“, conceput în același timp moral, juridic și teologic, în jurul căruia s-a structurat o bună parte a gândirii politice creștine.

ISBN
973-566-071-7